

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra pedagogiky

**Vývoj elementárního školství v Závratci a okolí
v letech 1815 – 1918**

**Development of Elementary Education in Zavrtec
and Surrounding other Towns between 1815-1918**

Diplomová práce

Jméno autora: Václav Lebduška

Obor studia: pedagogika

Forma studia: kombinované

Vedoucí diplomové práce: Doc. PhDr. Růžena Váňová, CSc.

Místo a rok podání diplomové práce: Praha, 2011

Děkuji Doc. PhDr. Růženě Váňové, CSc. za její cenné připomínky a doporučení vztahující se k této práci. Kromě toho jí děkuji také za přednášky, v nichž dokázala z dějin pedagogiky vytvořit poutavý a mnohdy velmi napínavý Příběh...

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného či stejného titulu.

V Praze dne 4.3.2011

Václav Lebduška

Anotace

Diplomová práce si klade za cíl analyzovat historický vývoj školství v konkrétním regionu zasazený do kontextu dobových vlivů. Práce je formálně rozdělena na dvě části. První popisuje proces utváření českého elementárního školství od jeho historických počátků do první poloviny 19. století. Zvláštní pozornost je věnována významným školským reformám a sociálně-ekonomickému postavení učitele. Druhá část je zaměřena na dějiny místního venkovského školství v Závratci a jeho okolí v letech 1820 – 1918. Prostřednictvím mikroanalytického přístupu je zde zachycen vznik a vývoj jedné z českých elementárních škol se zdůrazněním konkrétních situací a sociálních souvislostí, které s tímto procesem byly spojeny.

Annotation

The diploma thesis focuses on the analysis of historical development of system of education in a particular region in the context of historical influences. The thesis is formally divided into two parts. The first is descriptive and deals with the process of formation of elementary schools from their historical origins until the first half of 19th century. Particular attention is devoted to essential education reforms and to socio-economical status of teachers. The second part of the thesis focuses on the history of local schools in Závratec and its surroundings between 1820 and 1918. With the application of microanalytical method, there is a description of particular social situations and historical contexts of the establishment and development of one of the elementary schools.

Klíčová slova

region, elementární školství, školské reformy, sociálně-ekonomický status učitelů, kvalita vzdělání, vztah mezi školou a obcí

Keywords

region, elementary education, educational reform, socio-economic status of teachers, quality of education, relationship between the school and community

ÚVOD	7
1.MÍSTOPISNÉ INFORMACE	10
1.1 Poloha vesnice	10
1.2. Místní dějiny	10
2. POČÁTKY ČESKÉHO ELEMENTÁRNÍHO ŠKOLSTVÍ	14
2.1. Partikulární školy	14
2.1.1 Partikulární škola na ronovském panství	18
2.2 Venkovské školství po Bílé hoře	19
2.3 Tereziánská reforma 1774	22
2.4 Nový školský zákoník 1805.....	27
2.4.1 Elementární školy na ronovském panství	30
3.FILIÁLNÍ ŠKOLA V ZÁVRATCI 1820 – 1870	32
3.1 Provozní záležitosti v počátečním období.....	33
3.2 Osobnost učitele	35
3.3 Vývoj sociálně-ekonomického postavení učitele	39
3.4 Škola a její žáci	42
4. OBECNÁ ŠKOLA V ZÁVRATCI 1870 – 1898	44
4.1 Místní školní rada	44
4.2 Školní docházka	46
4.3 Rozšířit nebo stavět?	49
4.4 Přístavba druhé třídy	53
4.5 Novela školského zákona 1883	55
4.6 Vyškolení Třemošnice	58
4.7 Významné provozní záležitosti v daném období	61
5. OBECNÁ ŠKOLA V ZÁVRATCI 1899 – 1918	65
5.1. Vzdělání učitelů obecných škol	66
5.2 Pracovní uplatnění	69
5.3 Učitel a jeho okolí	72
5.4 Významné provozní záležitosti ve sledovaném období	78
ZÁVĚR	82
LITERATURA	87

„Vědění o počátcích v nejširším smyslu buduje most mezi opuštěným a ztraceným světem předků a dosud nepochopitelným světem budoucích generací. Čím máme postihnout budoucnost, jak se v nás ztělesňuje, když nedisponujeme onou zkušeností lidstva, kterou nám zanechaly generace našich předků? Bez této zkušenosti jsme vykořenění a stáváme se kořistí budoucnosti a všeho nového.“

C. G. Jung, *Knihy o duši*

„Genius loci je něco podobného jako „krajinný ráz“, ale je ještě méně uchopitelný. Asi nejlepší definice „ducha místa“ je to, že *je důvodem, který neumíme pojmenovat, ale kvůli kterému se vracíme.*“

V. Cílek, *Makom. Kniha míst*

ÚVOD

V roce 1934 zapsala úhledným rukopisem kronikářka Marie Panská, „21-letá učitelka v Závratci, náboženského vyznání římsko-katolického, bez politické příslušnosti“ do obecní pamětní knihy:

„Obec Závratec je v kotlině těsně pod Železnými horami po obou březích Lovětínského potoka. Půda se svažuje jihozápadním směrem do údolí řeky Doubravky. Nejzápadnější budovou je škola, nejvýchodnější vápenka, nejjižnější kovárna pana Veselého a nejsevernější statek p. Josefa Šmída.“¹

V té krátké zprávě najdeme nejen geografické informace. Nepřímo, jaksi zašifrovaně, obsahuje i náznak *genia loci* tehdejší vesnice. Vypovídá o jejím úzkém sejetí s okolní krajinou, v níž označené stavby jako hraniční kameny vytyčují lidmi obývaný prostor. I výběr těchto topografických bodů v sobě nese skrytou symboliku. Objevuje se zde škola jako základ lidové vzdělanosti, vápenka (malá továrna na zpracování vápna), kovárna a statek poskytující místním obyvatelům práci a obživu v lokálním průmyslu, řemesle a zemědělství. Snad by do této skupiny měly patřit ještě hospoda a kostel zastupující sociální a duchovní rovinu venkovského života. Do jednoho ze dvou místních hostinců to bylo z kovárny přes silnici, ale na pravidelnou bohoslužbu už museli místní občané každou neděli vážít cestu do tři kilometry vzdáleného městečka. Přímo ve vesnici si v 19.století alespoň postavili kapličku, která i dnes čas od času rozechvívá vzduch zvoněním svého umíráčku...

Většina těch míst již patří minulosti. Škola se proměnila v soukromý dům stejně jako obě hospody. V kovárně naposledy hořel oheň někdy na počátku sedmdesátých let minulého století. Z vápenky je zchátralá (a v současné době díky fondům EU postupně rekonstruovaná) technická památka. Kdysi honosné statky byly povětšinou upraveny do nevábné podoby socialistického realismu. Zmizela nejen místní knihovna a sdružení hasičů, ale i společně prožívané zvyky a tradice. Také letité selské rody - půda již dávno není pro zdejší obyvatele hlavním zdrojem obživy. Samotný Závratec byl v průběhu normalizace přičleněn k sousední průmyslové obci, čímž získal status jedné jejich místních částí. To, co bylo z hlediska materiálních výhod patrně výhodné, se stalo jedním z kamínek laviny nesoucí s sebou postupný a nezadržitelný rozpad místního společenství se vším, co jej po staletí charakterizovalo.

¹ Srovnej: *Pamětní kniha obce Závratec*. Závratec: 1930 - 1936, soukromý archiv, s. 4-5.

Dvacáté století, zvláště pak ve své druhé půli, mělo pro český venkov osudový význam. V relativně krátkém časovém úseku zde došlo k převratným a patrně nevratným změnám nejen v držbě půdy, ale i v celé sociokulturní struktuře. Zůstává otázkou, zda by tento stav nastal i v jiném politickém klimatu, případně zda by měl tak destruktivní dopad, jaký na současné vesnici můžeme mnohdy pozorovat.

S touto společenskou realitou koresponduje i závěrečná fáze školy v Závratci, jejíž osud je podobný mnoha dalším v Čechách. Po více než sto padesáti letech se díky populačnímu poklesu nejprve stala expoziturou základní školy v sousední obci, následně došlo k jejímu úplnému zrušení.

Předkládaná studie si klade za cíl zmapovat historický vývoj místního školství v kontextu dobových vlivů, především pak těch, jež se úzce dotýkají českého elementárního školství jako takového. V souladu s moderními trendy v historickém bádání se snaží o „*překonání protikladu mikro a makroperspektivy pohledu*“. Italský historik Giovanni Levi hovoří o tom, že „*nové pojetí mikrohistorie není zaměřeno samoúčelně na zkoumání dějinného detailu, ale v malém lokálním prostoru se pokouší objevit horizont, který umožňuje obecně poznat společenství vesnice a posoudit úlohu skupiny či individua v dobových souvislostech*.“ Vycházejí z obdobných úvah profesora Josefa Petráně², mohu konstatovat, že se v mé práci primárně nejedná o **dějiny místního školství v Závratci a jeho okolí od počátku devatenáctého století až po vznik samostatné republiky, ale především o pokus sledovat, jak se tento historický úsek promítal do osudů mnoha jednotlivců a skupin spojených se školami v jedné venkovské lokalitě.**

Historická mikroanalýza, kterou jsem se jako stěžejní badatelskou metodou nejvíce inspiroval, se zaměřuje především na popis a interpretaci učících výsečí z globálních dějin, na něž se snaží nazírat „*z jiného úhlu pohledu, než to dělala pozitivistická věda*“ (J.Petráň). Zatímco „*historie zkoumá to z činnosti člověka, jeho dění, co přesahuje obzory jeho individuálního soukromého života*“ (Ernst Bernheim), je v mikroanalytickém přístupu kladen důraz na jednotlivce s jeho dějinným prožíváním v celé šíři dobových sociokulturních souvislostí a vztahů, na konkrétní místně a časově vymezené události a na jedinečnou zkušenost člověka, který byl jejich aktérem. Určitým způsobem se vlastně jedná o formu kvalitativního výzkumu. Práce historika se

² Z monumentálního díla tohoto významného českého historika uvedme dvě publikace jako významný zdroj inspirace pro tuto práci. J. Petráň v nich pozoruhodně popsal „příběh“ své rodné vesnice. A sice: *Příběh Ouběnic. Mikrohistorie české vesnice* (2000,2001) a *Dvacáté století v Ouběnicích* (2009).

přibližuje činnosti etnologa, který „*nestuduje vesnici*“, ale „*vede výzkum ve vsi*“ (Clifford Geertz). V tomto pojetí nevyhnutelně dochází ke konfrontaci informací, které jsou takovým badatelským přístupem rekonstruovány, s „kvantitativním“ obrazem dějin vytvořeným klasickou historií. Navíc zde hrozí nebezpečí, že se náš komplexní pohled na historický vývoj rozpadne na jednotlivé – často protikladné – fragmenty. Za optimální je proto považována syntéza obou směrů, kdy „*mikroanalytický pohled vychází z makrohistorické hypotézy jako nezbytného nadhledu*“ (J.Petráň). Dochází zde nejen k procesu vzájemného obohacování, ale také k velmi významnému posunu historie směrem k jiným vědám s jejich teoretickými východisky (kulturní a sociální antropologie, sociologie aj.) .

Můj původní záměr spočíval především v analýze celého časového úseku spojeného s existencí závratecké školy (tedy 1820 – 1960). Během zpracování archiválií se však shromážděný materiál ukázal být natolik obsažným, že jsem ve výsledku rozsah své práce zúžil pouze na období rakouské monarchie.

Nezastírám to, co je možná velmi dobře patrné již ze samotného úvodu. Totiž - že (jakákoliv) badatelská práce vztahující se k Závratci je mojí „srdeční záležitostí“. Což lze – slovy J.Petráňe – samozřejmě „*považovat za výhodu a současně za jistý problém.*“³ Vracím se tam, kde jsem prožil léta svého dětství a dospívání. K místu, kde žilo mnoho generací mých předků, z nichž někteří sbírali své počáteční poznatky o světě ve stejné školní budově, kterou jsem sám měl tu čest jako jeden z jejích posledních žáků po dva roky navštěvovat.

³ Veškeré citace v úvodní části jsou – pokud není uvedeno jinak - převzaty z: PETRÁŇ, J. Dvacáté století v Ouběnicích. Praha: NLN, 2009, s.11 – 14.

1. MÍSTOPISNÉ INFORMACE

1.1 Poloha vesnice

Malou vesnici **Závratec** (v současnosti 52 domů) najdeme asi 13 km jihovýchodně od Čáslavi ve směru na Chotěboř. Po staletí patřila do **Čáslavského kraje a později i okresu**. Ke změně její správní příslušnosti došlo nejprve v roce 1949 v souvislosti s novým krajským uspořádáním, následně ještě jednou v roce 2000. V současnosti přísluší k **Pardubickému kraji a chrudimskému okresu**.⁴

Závratec se nachází na úpatí **Železných hor**, které se jako opticky mohutný val tyčí přímo nad ním. Avšak i přes svůj honosný název mají tyto hory s průměrnou nadmořskou výškou okolo 450 metrů spíše ráz Českomoravské vysočiny, jejíž výběžek vlastně tvoří. Přívlastek „železný“ pak souvisí s jejich pestrým a bohatým geologickým uspořádáním. Sedláček udává, že pod tímto označením jsou známé velmi dávno: „*Mons ferreus připomíná se již k r.1288 v letopisech Zbraslavských.*“⁵ Na jednom z jejich kopců přímo nad vesnicí již zdáli spatříme nejvýraznější dominantu, zříceninu hradu **Lichnice - Lichtenburk**. Vzhledem k tomu, že jeho, z historického hlediska velmi významné a slavné středověké dějiny jsou úzce provázané s historií samotného Závratce, dotkneme se jich ještě poněkud podrobněji níže.

1.2 Místní dějiny

Sedláček při svém impozantním bádání našel první historickou zmínku o této vsi v Archivu roudnickém. Je datována **rokem 1437**. „*Barbora, manželka císaře Zikmunda r. 1437 dne 11.února korunována jest v kostele sv. Víta za královnou. Při té příležitosti zapsal jí Zikmund s vědomím sněmu Českého věno královen českých obyčejné, totiž města Hradec Králové, Chrudim, Vysoké Mýto, pak některé hrady a městečka, mezi jinými hrad Lichtenburg a město Chotěboř, městys Ronov a vsi ...Sawraczy⁶, Skoranol, Rudov“ Uvedený letopočet jistě neznamená, že je zároveň datem vzniku Závratce. Na rozdíl od sousedního městečka Ronov nad Doubravou nevíme nic ani o okolnostech, za jakých došlo k založení vesnice. Při svém bádání se můžeme opřít především o práce*

⁴ V této práci (v souladu s jinými autory) vycházíme z historické správní příslušnosti obce k Čáslavskému kraji.

⁵ Srovnej: SEDLÁČEK, A. *Snůška starých jmen*. Praha: 1920, s.122.

⁶ Jméno vesnice záměrně ponechávám v původní podobě. Srovnej: SEDLÁČEK, A. *Hrady, zámky a tvrze Království českého; Díl 12. Čáslavsko*. Praha: Argo, 1997, s. 37.

některých starších i novějších historiků věnujících se období tzv. středověké vnitřní kolonizace, kteří o existenci Závratce v ranější fázi osídlování českého území neuvažují.⁷ Hypoteticky tedy předpokládejme, že byl založen později než většina okolních vesnic a městeček v době, kdy se rozsah osídlení místního území již velmi blížil současné podobě. Tak tomu nepochybně bylo i v době výše uvedené první listinné zprávy.⁸

Vesnice patřila k příslušenství hradu Lichtenburk, který je od 16.století nazýván svým českým názvem Lichnice. V době uvedené první listinné zmínky tento hrad už dlouhou dobu nebyl v rukou slavného šlechtického rodu **Lichtenburků**, kteří od něj odvozovali i svůj predikát.⁹ V roce 1610 se Závratec stal součástí **panství v Třemošnici**, protože právě do stejnojmenného dvora přesunuli tehdejší majitelé hradu, Robmháповé ze Suché, své nové sídlo.

V souvislosti s majetkovými změnami hradu nalezneme i další historické zprávy o Závratci samotném.¹⁰ Je z nich dobře patrný i vývoj jména vesnice. „Původní podoba byla **Závratce**, tedy v množném čísle. Jak je ještě viditelné na první listinné zmínce,

⁷ Např.: ŠIMÁK, J.V. *České dějiny. Díl 1/5. Středověká kolonizace v zemích českých*. Praha: Jan Laichter, 1938, s.723 Dále: URBAN, J. *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, 2003, s. 102.

⁸ Hovoříme zde o „*rozsahu osídlení místního území*“ nikoliv o podobě, jakou měla zdejší krajina. Ta byla pochopitelně velmi odlišná nejen ve velikosti jednotlivých sídel, ale i větší zalesněné ploše. **První písemné zmínky o blízkých sídlech, o nichž bude řeč i v našem textu, jsou chronologicky datovány: 1137 – Běstvína, 1307 - Ronov nad Doubravou, 1.třetina 13.století – posléze zaniklé Protivany a Stusyně, 1318 – Moravany, 1339 – Mladotice, 1397 – Pařížov. Později než Závratec nepopíratelně vznikla Třemošnice, o níž nalézáme první zmínku až roku 1564.** Blíže viz jednotlivá hesla: PROFOUS, A. *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny*. Díly 1-4. Praha: Česká akademie věd, 1947-57.

⁹ Lichtenburk dal stavět kolem roku 1250 Smil ze Žitavy (nebo jeho otec) pocházející z šlechtického rodu Ronovců. Dotyčný se již od roku 1251 psal s predikátem „z Lichtenburka“. Lichtenburkové patřili k významným středověkým rodům, jež se plně zapojily do privatizačního přerozdělování českého území známého jako **vnitřní kolonizace**. Lichtenburské vrcholné období trvalo od druhé poloviny 13.století do první třetiny století následujícího, a je výrazně spojeno s dolováním stříbra v okolí Sázavy. V roce 1330/1331 prodal Jindřich z Lichtenburka rodový hrad králi Janu Lucemburskému, čímž zde de facto ukončil lichtenburskou éru, ačkoliv si tento rod i nadále ponechal svůj přívlastek spojený s původním sídlem. Výjimečnou epizodou bylo ještě krátké držení hradu členem jedné rodové větve Hynkem Krušinou z Lichtenburka během husitských válek od roku 1421, patrně pouze na několik let. Časté střídání majitelů hradu a panství trvalo až do roku 1610, kdy hrad vyhořel a prakticky přestal být obýván. Roku 1649 po skončené třicetileté válce byl Lichtenburk jako mnoho jiných hradů z rozkazu císaře Ferdinanda III. pobořen. Blíže viz např.: URBAN, J. *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, 2003.

¹⁰ Např.: 1539 : „Jan starší Trčka z Lípy prodal hrad Lichtenburk s dvory poplužními, městečka Podhradí a Ronov, ves **Závratce**, ves Skalka“ Srovnej: SEDLÁČEK, A. *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl 12. Čáslavsko*. Praha: Argo, 1997, s.38.

bylo toto jméno odvozeno z tvaru *Závraty - Sawraczy* zdobňovací příponou jako jména Brodce nebo Dvorce. Původně to patrně byl pomístní název podle rázu terénu.¹¹ Jako „závrat“ bývala označována *krkolonná cesta*.¹² Vzhledem k tomu, že Závratec je zřetelně rozdělen na horní a dolní část poměrně příkrým srázem směřujícím k protékajícímu Lovětínskému potoku, lze toto vysvětlení patrně označit za přijatelnější než jinou uvažovanou variantu vycházející z předložkové vazby „za vraty“.

„Později bylo jméno převedeno do jednotného čísla podle hojnějších jmen s příponou - ec. Nedaleko odtud jsou např. vsi nazývající se Žďárec, Lipovec, Rohozec, Vestec, Zbyslavce.“¹³

Podrobnější informace o samotných obyvatelích vesnice nám poskytne tzv. *Soupis poddaných podle víry z roku 1651*. Ačkoliv tento první historicky doložený statistický materiál má své prokazatelné chyby a nedostatky, můžeme se z něj m.j. dozvědět, že Závratec měl uvedeného roku **52 obyvatel starších 5 let**. Většina z nich se v té době pochopitelně živila zemědělstvím. Podle rozsahu užívané půdy se dělili na chalupníky a sedláky. Na statcích vypomáhali tzv. podruzi s děvečkami. Objevuje se zde však také krčmář, myslivec a řezník.

Zajímavým faktem je náboženská příslušnost obyvatel, protože z celkového počtu se v té době pouze tři poddaní hlásí ke **katolictví**, u ostatních je uváděna víra nekatolická.¹⁴ Předpokládejme, že se u nich doznívala příslušnost k některé z církví *české konfese*, tedy luteránské, utrakvistické nebo českobratrské, jež u nás oficiálně zanikly po Bílé hoře. Nicméně již relativně brzy, v letech 1702 a 1703, je v tzv. zповědních seznamech zdokumentován pouze **jediný** místní občan jako podezřelý z nekatolictví, protože se neúčastnil pravidelného rituálu velikonoční zповědi.¹⁵ Tento údaj svědčí o rychlém tempu, jakým postupovala rekatolizace českých zemí, která zde, stejně jako na mnoha

¹¹ Srovnej: PROFOUS, A. *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny*. Díl 4, S-Ž. Praha: Česká akademie věd, 1957.

¹² V polských i slovenských Tatrách se objevují hory, jejichž název je odvozen od tohoto slova, např. Zawrotnia, Velký Závrat.

¹³ □ Srovnej: PROFOUS, A. *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny*. Díl 4, S-Ž. Praha: Česká akademie věd, 1957.

¹⁴ Blíže viz: ZAHRADNÍKOVÁ, M., ŠTREJNOVÁ, E. *Soupis poddaných podle víry z roku 1651*. Praha: SUA, 1999, s. 484.

¹⁵ Srovnej: ŠIMÁK, J.V. *Zповědní seznamy arcidiecéze pražské z r. 1678 – 1725*. Praha: 1935.

jiných místech, posléze zcela vymazala povědomí o odlišném náboženském vyznání v minulosti.

V roce 1747 se vesnice v rámci dalších majetkových převodů stala součástí panství v Ronově nad Doubravou, které patřilo šlechtickému rodu **Caretto-Millesimo**. Jeho příslušníci v souladu s osvícenským duchem doby své panství v roce 1785 přeměnili v nadační velkostatek pro zchudlé šlechtice. Zároveň měli zásluhu na rozvoji místního školství, k němuž za jejich správy postupně docházelo.

Počínaje *berní rulou* (tzn. jakýmsi daňovým přiznáním) z roku **1654** můžeme sledovat osudy jednotlivých zdejších nemovitostí, jména jejich držitelů a rozsah majetku i v dalších archiváliích vyhotovených většinou také k daňovým účelům.¹⁶ Je z nich patrné, že kontinuita některých selských rodů obhospodařujících místní půdu zde trvala **minimálně 200 – 300 let** až do doby, než byla během neuvěřitelně krátkého času nevratně ukončena komunistickou kolektivizací.

Ale k tomu je na počátku 19. století, kdy zde vznikala škola, ještě daleko. Další mapování místního „časoprostoru“ tedy prozatím přerušíme. I proto, že školní kronika, která nám slouží jako jeden ze zdrojů informací, kromě významných pedagogických témat mnohdy reflektuje také důležité události lokálního rázu stejně jako ty, jež měly z hlediska historického nepochybně větší význam pro celou zemi. Některé z nich tedy budeme zmiňovat postupně, jak budou přicházet.

¹⁶ □ Jedná se např. o tzv. *tereziánský katastr (1714,1757)*, *robotní seznamy (1773)*, *josefský katastr (1787)*, *stabilní katastr český (1838, 1855)*, *modré archy (1883)*. Vše ve fondech SUA Praha.

2. POČÁTKY ČESKÉHO ELEMENTÁRNÍHO ŠKOLSTVÍ

2.1. Partikulární školy

Tradice školství v českých zemích sahá až do 10. století, kdy vznikaly první školy již na počátku existence českého státu. Nicméně po celá staletí byl jeho systém určený pouze pro vybranou část obyvatel, přičemž nejširším společenským vrstvám většinou chyběla i základní gramotnost. Vzdělanost zdaleka nebyla všeobecně platným jevem, ale spíše znakem určité společenské prestiže spojené se specifickým uplatněním v nižších či vyšších správních úřadech nebo na poli vědeckém. Stávající školy té doby většinou sloužily jako přípravné pro univerzitní studium. Vedle nejrůznějších škol církevních zde od 13. století existovaly i **školy městské** později označované též jako **partikulární**, protože se na nich žáci na rozdíl od univerzity vzdělávali jen v některých oborech.¹⁷ Po vzniku Karlovy univerzity se tato stala jejich generálním správcem¹⁸. Nebyly koncipovány jako základní školy určené pro nejširší veřejnost, ale spíše se blížily (výběrovým) školám středním, kterými se nakonec měly stát. Zmiňme je zde však, protože tvořily nejnižší možný stupeň tehdejšího vzdělání. Z hlediska učiva navíc u některých partikulárních škol nalezneme obsahovou podobnost s pozdějším lidovým školstvím.

Vzdělání zprostředkovávané na partikulárních školách bylo zpočátku velmi rozmanité, většinou je dle svých schopností určoval sám školní správce. Někjaká všeobecná standardní pravidla neexistovala. Snahy sjednotit výuku a začlenit ji do ucelenějšího vzdělávacího systému se objevují až v 16. století. Nicméně z dochovaných zpráv můžeme usoudit, že se zde již minimálně od druhé poloviny 15. století objevovaly tři diferencované typy partikulárních škol víceméně se lišící vzdělávacími obsahy. Někde je najdeme oddělené, ale např. ve větších městech mohly fungovat pod jednou

¹⁷ Šafránek uvádí gramatiku, resp. mluvnici - po rychlém osvojení čtení a psaní v češtině následovala výuka latiny jako dorozumivacího jazyka tehdejších vzdělanců. Dále základy matematiky, katechismu a chrámového zpěvu. Velmi sporadicky, spíše dle aktuálních zájmů učitele, se objevila výuka reálií, resp. základů zeměpisu, dějepisu nebo přírodopisu. Na vyšších školách partikulárních se pak ještě vyučovalo logice a rétorice. Srovnej: ŠAFRÁNEK, J. *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů. I. svazek*. Praha: Matices česká, 1913, s. 41-43.

¹⁸ Tento fakt se pochopitelně týkal městských škol, jejichž konfese byla totožná s univerzitní. Po skončení husitských bouří až do druhé poloviny 16. století se v tomto případě tedy jednalo o partikulární školy *utrakvistické*, kterých byla v Čechách naprostá většina. Nicméně kromě nich se zde v tomto období objevují ještě městské školy katolické, českobratrské a luteránské, jejichž správa spadala do kompetence příslušných - tehdy - menšinových církví. V náboženském kvasu druhé půle 16. století se konfese městských škol proměňovala. Rudolfův majestát z roku 1609 zaručující náboženskou svobodu všem

střechou a jedním správcem. Nejnižší stupeň tvořila **škola dětská** (*škola dětinská, malá*), zřizovaná obcí nebo vrchností při jednotlivých farách ve větších lokalitách. Podobnost s pozdějším venkovským školstvím zde mimo jiné nacházíme v učivu, jehož základ tvořila výuka čtení, psaní a v minimální míře i počtů. Podstatný rozdíl však spočíval v tom, že úkolem této školy nebylo zajistit základní gramotnost nejširšího obyvatelstva, nýbrž v souladu s posláním městských škol připravit žáky pro studium na jejich vyšších stupních označovaných jako (střední) **schola minor** a (vyšší) **schola mediocris**.

Studium na partikulárních školách nebylo výlučně záležitostí majetných vrstev, ačkoliv jejich zástupci nejspíše převažovali. Objevovaly se zde však i zvláště nadané děti chudé vybrané na studia patrně místním duchovním nebo osvícenou vrchností. Zdůrazněme zde tento jev, protože ho můžeme vnímat jako první nesmělý signál předznamenávající všeobecně vzdělávací aspekt školství, jenž měl být realizován až za několik set let. Na rozdíl od bohatších vrstevníků nemajetným dětem školy sloužily k ubytování a skromnému zaopatření hrazenému ze školních stipendií (beneficií), jež bylo občas doplňováno obchůzkou po sousedech „za almužnou“, tedy jinak řečeno žebrotou. Aby si byt a stravu zasloužili, starali se tito žáci o úklid a základní provozní záležitosti školní budovy i kostela. Latinsky byli označováni: „*mendici, mendicelli, mendikanti, pauperes*“, tedy jako *žebráci, žebráčci či chud'asové*.

Partikulární školy byly financovány jednotlivými městskými správami nebo vrchností, „patronem školy“. Zpočátku na nich vyučoval klérus a později univerzitou dosazovaní absolventi artistické (filozofické) fakulty. Pokud by nás zajímala odměna, kterou tito prvotní reprezentanti pedagogické profese za svoji službu pobírali, vezme, že byla spíše střídmá. Podrobnější zprávy o učitelském platu se objevují až od poloviny 15. století po skončení husitských bouří. Je pravděpodobné, že v počátečním období nepobírali dosazovaní učitelé na městských školách od svého patrona žádnou odměnu. Obdrželi pouze právo k provozování živnosti, jejíž hmotný zisk vznikal výběrem školného od bohatších rodičů, konáním různých funkcí v kostele a také žebrotou, kterou učitel čas od času provozoval i se svými žáky. Situace se stabilizovala, když byly postupně v pokladnách zřizovatelů škol ustanoveny speciální školní fondy, z nichž učitel obdržel stálý plat, tzv. „*salarium*“. Část mu byla vyplácena v penězích, část formou naturálních dávek (např. obilí nebo topiva). Své příjmy mohl navíc doplňovat koledami, odměnami za zpěv při pohřbech, psaním listin nebo kalendářů pro bohaté

stávajícím církvím tento stav završil. Školy pod správou univerzity již nutně nemusely příslušet k jednomu náboženskému směru.

měšťany atd. Ve školách se ještě k tomu vybíraly týdenní příspěvky rodičů na studia známé jako „*sobotales*“ (tento *terminus technicus* se objevuje ještě na počátku 19. století), případně příspěvek na křidu (*cretales*), v zimě na svíčky (*candelales*) a za ořezání brkových per (*pennales*). Někde měli učitelé zajištěnu stravu na faře, obyčejně jen oběd. Ovšem mnohdy se jednalo pouze o nedělní a sváteční pokrm, všedních dnů se tato výsada netýkala. Jak uvádí Šafránek, činil bez těchto „nadstandardních“ výhod nepravidelného rázu pevný roční plat učitele městských škol během 16. století až do předbělohorských dob **nejvýše 60 kop**. Spisovatel Zikmund Winter tento fakt okomentoval následovně: „*Uvážíme-li, že císařský harcíř, nízký služebník, měl ročně 205 kop a příspěvek na šat, vidíme, že se žádný učitel platem nevyrovnal nejnižšímu služebníku.*“¹⁹

Proměnlivé příjmy učitele jako jeden z faktorů ovlivňující sociální status pedagogické profese budeme průběžně sledovat v různých dějinných úsecích. Pokusme se tedy i zde vyčíslit reálnou kupní hodnotu oněch 60 kop v daném období. Jednou z možných cest je přepočítat staré ceny na novější či nejnovější měnu tak, jak to učinil slavný historik Josef Pekař ve své „Knize o Kosti“. Převodl hodnotu grošů 14. století na zlaté a denáry 17. století a ty pak na koruny před 1. světovou válkou, resp. stanovil adekvátní hodnotu kopy grošů ve zmiňovaných měnách. Pomocí získaných výsledků následně srovnával ceny práce, obilí, dobytka apod. Uvedená metoda však byla později podrobena oprávněné kritice řadou vědců s tím, že zcela opominula mnoho zásadních lokálních faktorů různě ovlivňujících výdělků a ceny; také nabídku pracovních sil v určitém období, rozsah produkce drahých kovů; konkrétní životní situaci obyvatel v souvislosti s přírodními jevy či válečnými událostmi atd.atd.²⁰ Jestliže tedy budeme postupovat podobným způsobem jako věhlasný dějepisec, je třeba tato fakta mít stále na paměti. Výsledná zjištění proto přinášejí jenom velmi orientační informace, jejichž podrobné a přesné zpracování by samo o sobě bylo nosným tématem pro samostatnou vědeckou studii přesahující možnosti této práce. Jedná se tedy spíše o hrubé načrtnutí s vědomím všech rizik z něj vyplývajících.

¹⁹ Srovnej: WINTER, Z. *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století : Kulturně - historický obraz*. Praha : Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1901, s. 241.

²⁰ Srovnej: PROCHÁZKA, L. *Zjišťování cen a mezd v minulosti*. In *Sborník k základům genealogie*. Praha: Klub pro českou heraldiku a genealogii, 1988, s. 76 – 77.

Navíc je třeba zdůraznit, že pro posouzení výdělku předbělohorského pedagoga partikulárních škol zde máme k dispozici pouze jediný velmi obecný údaj. V pozdějších obdobích se tato skutečnost bude výrazně zlepšovat společně s celkovou stabilizací učitelské profese, jež s sebou nesla i jasně garantovanou odměnu. Svá bádání ještě doplníme i kronikářskými záznamy, které jsou doporučovány jako jeden z významných zpřesňujících pramenů.

Výše uvedených **60 kop** (maximální) roční mzdy znamenalo v přepočtu tehdejší měny **3600 grošů, tedy necelých 10 grošů denně**. Pro srovnání - v roce 1594 si tesař **za den** vydělal **3 groše**, tedy cca **18 kop ročně**. Šafářka obdržela **jeden groš za dva dny** a děvečka ještě méně (přičemž je třeba vzít v potaz, že obě měly na statku zajištěno ubytování a stravu „zdarma“). Učitel tedy mohl pobírat přibližně třikrát více peněz než kvalifikovaný řemeslník. Otázkou je, zda nám tento údaj vypovídá o nadstandardním platu učitele (jak by tomu při stejném poměru bylo dnes) nebo o velmi nízkém ohodnocení řemeslné práce. Zdá se, že blíže pravdě je druhá varianta. Vyberme některé zboží, resp. jeho množství, jež si ve zmiňovaném roce 1594 učitel ze své **roční mzdy** mohl v Praze koupit: **900 slepic nebo 360 hus či 1800 kg hovězího masa**.²¹ Současný učitel by si ze svého průměrného platu mohl uvedených produktů dovolit **dvakrát až třikrát více** než jeho předchůdce v Praze. Ovšem ceny na venkově byly tehdy až o polovinu nižší, tudíž zde při obdobném srovnání není rozdíl tak dramatický.

Toto na pohled lehce humorné srovnání jsme použili k tomu, abychom ukázali, že reálná kupní síla učitelského platu nemusela být ani příliš vysoká, jak by se zdálo ve srovnání s řemeslníky, ale ani nijak extrémně nízká. I kdyby měsíční výplata tehdejšího učitele měla třetinovou hodnotu v porovnání s dnešní, neklesla by ze současného pohledu pod hranici životního minima. Hmotná existence by z ní byla alespoň minimálně zajištěna, byť samozřejmě nikoliv zcela uspokojivě. Vše nasvědčuje tomu, že při oněch 60 kopách grošů roční renty měli učitelé partikulárních škol šanci na takový, a nejspíše i vyšší, životní standard dosáhnout. Opravdu zle však na tom mohli být třeba zmiňovaní tesaři, děvečky a patrně i jiní řemeslníci, jejichž výdělky se jeví jako více než bídné.

²¹ Pro srovnání můžeme uvést ještě další ceny : *kopa vajec (60 kusů) v Praze 10 grošů, na venkově 5 grošů; kůň 16 – 18 kop; kolo vozu 12 grošů; sud piva zadního 9 grošů; bílého 12 grošů; korec žita (93 litry) 44 – 45 grošů; korec ječmene 32 grošů*. Veškeré údaje o cenách a výdělcích převzaty z: : PROCHÁZKA, L. *Zjišťování cen a mezd v minulosti*. In *Sborník k základům genealogie*. Praha: Klub pro českou heraldiku a genealogii, 1988, s. 78.

Ale.... Těch „ale“ zde bohužel nalezneme více než dost. Po roce 1600 stouply ceny zboží o sto procent a následně v roce 1615 o dalších padesát. Platy rostly přibližně polovičním tempem a životní úroveň tedy nutně klesala. Údaj o 60 kopách je uváděn jako platný pro celé 16. století až do předbělohorských dob, aniž by jakkoliv reflektoval inflaci měny. Navíc se mělo jednat o „nejvýše“ 60 kop. V pozdějších obdobích uvidíme, jak obrovsky se lišily výplaty pedagogů ze strany jednotlivých zřizovatelů škol. Prostě neexistoval žádný stanovený základ mzdy, který by učitelům měl být poskytován. Je velmi pravděpodobné, že se velké rozdíly v odměnách vyskytovaly i dříve. Což nevylučuje, že si uvedenou částku někdo nevydělal, ale patrně zdaleka nikoliv každý učitel.

V tomto kontextu můžeme pochopit povzdech Zikmunda Wintera o nízké hodnotě učitelské práce jako oprávněný. Je však zřejmé, že profese císařského služebníka, s níž srovnává učitele, evidentně patřila ke privilegovaným, na něž málokdo dosáhl. A že na tom ve společnosti učitelé partikulárních škol nejspíše nebyli zdaleka nejhůře. Jejich pravidelná mzda určitě znamenala pokrok, byť stále ještě nedostačující k existenčně bezstarostnému životu.

2.1.1 Partikulární škola na ronovském panství

Již jsme zmiňovali, že chudí žáci partikulárních škol byli označováni m.j. jako *mendici* či *mendicelli*. V *Soupise poddaných podle víry z roku 1651* o nich nalezneme zmínku i v **Ronově nad Doubravou**, malém městečku, pod jehož duchovní správu a později i panství spadaly vesnice, jejichž školami se budeme později zabývat. V rámci uvedeného seznamu obyvatel jsou zde udáváni „*Kašpar a Jan*“ jako „*mendlici*“²² ve věku 15 a 9 let, svobodní (tedy ne-poddaní), první katolík a druhý nekatolík, oba příslušející ke „*škole*“.²³ Tato informace je tedy zároveň důkazem, že v Ronově n.D. existovala **partikulární škola**. Přitom v běžně dostupných současných pramenech není její existence nijak reflektována.²⁴

²² Není zřejmé, zda tato specifická podoba původního latinském termínu vznikla chybou zapisovatele nebo zda jde o nějakou variantu lokálního nářečí.

²³ Srovnej: ZAHRADNÍKOVÁ, M., ŠTREJNOVÁ, E. *Soupis poddaných podle víry z roku 1651*. Praha: SUA, 1999, s. 412.

²⁴ Např. v almanachu vydaném ke znovujmenování Ronova n.D. městem v roce 1998, kde je jedna kapitola věnována místnímu školství. Blíže viz: LEBDUŠKA, J. Škola a její historie. In *Almanach Ronova nad Doubravou. Ronov n.D.*: Triality, 1998, s.: 60-61.

2.2 Venkovské školství po Bílé hoře

Třicetiletá válka se velmi destruktivně odrazila ve všech sférách společenského života, stávající školství pochopitelně nevyjímaje. Nicméně již v jejím průběhu můžeme na některých panstvích ze strany vrchnosti registrovat překvapivé snahy podpořit vzdělání dětí svých poddaných²⁵. Bez ohledu na takové (pravděpodobně spíše ojedinělé) stanovisko však jakékoliv vzdělávací tendence nemohly mít praktickou odezvu, protože celkově se nejnižší školství nacházelo v troskách. Systém partikulárních škol se rozpadl, venkovské školy (*malé*) prakticky neexistovaly, na vyšších školách městských panovalo bezvládní.

Po skončení válečných událostí se situace upravovala velmi pozvolna. Lze říci, že byla těsně provázána s posilováním vlivu katolické církve, která vzdělání v duchu svých nejlepších tradic využila jako účinný prostředek rekatolizačního procesu. V této fázi zde již také můžeme nalézt zřetelnější zárodek elementárního školství se všeobecně vzdělávacím aspektem. Čechy byly rozděleny na diecéze, přičemž v každé z nich měl kanovník *scholasticus* přikázánu péči o školy. Ty pak byly obnovovány nebo nově vznikaly při postupně osazovaných farách, ať již přímo v jejich prostorách či v nějaké nově postavené budově. Jako učitel zde obvykle působil nějaký bývalý (gramotný) voják či řemeslník, který podle svých možností vyučoval základům čtení, psaní a počtů (někdy jenom některého z těchto předmětů). Farář pak zajišťoval dozor nad školou a vyučoval náboženství. Ochota venkovanů posílat své děti do škol nebyla zvláště v poválečných letech valná. Lze se právem domnívat, že v náročné společenské situaci, která vyžadovala zvýšené úsilí při zajištění každodenní obživy, nepředstavovalo v těchto sociálních vrstvách vzdělání příliš ceněnou hodnotu. Opět můžeme u některých zástupců vrchnosti spatřit snahu tento nechvalný stav zvrátit, a to dokonce i prostřednictvím razantního tlaku.²⁶ Na druhé straně se jiní šlechtici úzkostně snažili udržet *status quo* na svém panství a zabránit potencionálnímu přesunu poddaných na jiné profesní pozice. Vzdělaný rolník by patrně mohl zatoužit po lepším osudu, než měli

²⁵ Šafránek uvádí, že na panství rychmburském, rosickém a slatiňanském pobízeli se ještě v roce 1626 „všichni rodičové a sousedé, aby děti své k zbožnosti vedouce do školy je posílali, aby se něčemu naučili a skrze to Pánu Bohu v libosti a vrchnosti své i rodičům hoditi mohli.“ Srovnej: ŠAFRÁNEK, J. *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů. I. svazek*. Praha: Matice česká, 1913, s. 102.

²⁶ Např. v soudním artikulu panství Červená Řečice se hrozilo, „že bude skutečně pokutován a trestán, kdo by dítěte svých k umění literárnímu neodevzdal“; řád Jaroslava z Martinic ukládal, aby poddaní pod hrozbou trestu své syny a sirotky posílali do školy na smečenském děkanství od 5-8 let. Srovnej: ŠAFRÁNEK, J. *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů. I. svazek*. Praha: Matice česká, 1913, s. 105.

jeho rodiče. Aktuální ztráta pracovní síly byla dalším pragmatickým hlediskem, z něhož byla případná žádost o studium často posuzována.²⁷

I přesto počet venkovských škol celkem utěšeně narůstal. Kvalitativně však na nich vzdělávací proces zůstával i po uplynutí jednoho století téměř na stejné úrovni jako po skončení třicetileté války. Např. ze zprávy o **šetření na kolínském a poděbradském panství v roce 1769** vyplývá, že výrazně stoupl počet míst (ať již far či jiných objektů) s pravidelným vyučováním. S klidným svědomím můžeme říci, že základní vzdělání bylo dětem umožňováno prakticky v každé zdejší větší vesnici či městečku. Nicméně – děti do školy často docházely jen v zimě. Výuku pak zhusta zajišťovali různí zástupci řemeslných profesí (častěji je uváděn krejčí), z nichž jen několik bylo znalých češtiny a němčiny zároveň, o což v daném šetření primárně šlo. Navíc mnozí sice učili základy čtení a psaní, avšak již nikoliv počtů. Prostě proto, že tímto uměním nevládli.²⁸ Nekřivdíme jim však příliš. Učitelství sice bylo pokládáno za legální živnost, ovšem s výdělkem spíše bídým a nestabilním.

Někde si učitel sám vybíral příspěvek od rodičů v naturáliích nebo drobných peněžitých dávkách. Placeny měl tradiční úkony v kostele (např. při pohřbech), něco si přivydělal koledou. V některých lokalitách měl zajištěno bydlení a roční plat od obce. Ten byl podstatně větší ve městech než na venkově. Z výše zmiňované zprávy o stavu škol na kolínském a poděbradském panství uvedme některé údaje:

„Starý Kolín; učitel Matěj Zámeš, znalý obou jazykův.....Ze záduší bral 8 zl(atých) 10 kr(ejcarů) hotově, strych pšenice, 6 str.žita, 2 str.ječmene, od obce koledou 3 zl., za pohřby 6 zl.“²⁹

„Křečhoř; učitel Tomáš Baďouček, nejsa v počtech zběhlý, učil jen česky čísti a psáti. Byt měl ve stavení zádušním, z polí farních 1 ½ str. výsevu, za školné od obce 7 zl., koledou 2 zl., od pohřbu 1 zl. 30 kr.“

„Sány; učí Josef Mečíř povoláním krejčí; zná jen česky, bydlí v obecním baráku, kde dost místa pro školní děti. Obec mu dovoluje, aby si držel 2 krávy a pásal je na obecním.“

²⁷ Např. Jan Oldřich Eggenberk na orlicko-zvíkovském panství v roce 1684 ostře káral rodiče poddaných, kteří bez jeho vědomí a svolení posílali děti do škol, protože mu tak ucházely pracovní síly povinné robotou. Srovnej: ŠAFRÁNEK, J. *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů. I.svazek*. Praha: Matice česká, 1913, s. 103; 118-119.

²⁸ Srovnej: ŠAFRÁNEK, J. *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů. I.svazek*. Praha: Matice česká, 1913, s. 136-138.

„Poděbrady město; škola panská. Učitel Viktorín Brixy, svobodník, učí latinsky, německy, česky čísti a psáti; též učí počtům a hudbě..... s pohřby a dávkami pro kůr odhaduje se jeho celoroční příjem na 222 zl. 48 kr.“

„Předhradí; učitel František Syn, učí česky a německy čísti a psáti, dobře počítá; škola v najatém baráku; učitel má ročně od obce 7 zl.“

„Velim; Jakub Baďouček, poddaný, učí jen česky čísti, psáti, počítati; bydlí v obecním baráku a béře 30 zl. 6 kr. ročně.“³⁰

Vidíme, že rozdíly v odměnách byly více než značné bez ohledu na skutečné schopnosti učitele. Jeho hmotná situace byla velmi závislá na přízni, bohatství pokladny a štědré ruce zřizovatele, ať již se jednalo o obec či šlechtu. Z dochovaných záznamů navíc vyplývá, že si mnohde více cenili učitelova zpěvu v kostele a církevních obřadech než pedagogického umění, jímž vládnul. Také s vybíráním dávek od rodičů to nebylo vždy jednoduché, pokud učitel upadl do jejich nelibosti, snadno se mohlo stát, že nedostal nic.

Jestliže v předbělohorských dobách mohl plat učitele až trojnásobně přesahovat mzdu řemeslníka, ke konci 18. století byla již situace velmi odlišná. V roce 1773 je uváděna denní mzda tesařského mistra 20 krejcarů, tesařského tovaryše 15 krejcarů, zednického mistra 24 krejcarů, zednického tovaryše 18 krejcarů, tzn. **přibližně kolem 8 zlatých za měsíc**³¹. I za předpokladu, že tyto řemeslné profese neměly garantovanou celoroční stabilní práci (např. v zimním období), přesáhl jejich výdělek pouze jeden učitel z výše uvedených. Ten byl velmi štědře vyplácen vrchností ve velkém městě, přičemž jeho kvality tomu zřejmě odpovídaly. Běžnému venkovskému učiteli se o takovém standardu mohlo jenom zdát. Například roční výplata učitele ze Starého Kolína, která evidentně patřila k těm lepším, činila 43 zlatých, tj. **pouhé 3 zlaté a 30 krejcarů měsíčně**³². Bohužel z nám dostupných pramenů nemáme k dispozici ceny spotřebního zboží té doby (kromě obilí), ale samotné srovnání se mzdou řemeslníků

²⁹ Částky jsou uváděny v tzv. *konvenční měně* platné od měnové reformy z roku 1750. Jeden zlatý se dělil na 60 krejcarů.

³⁰ Srovnej: ŠAFRÁNEK, J. *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů. I.svazek*. Praha: Matice česká, 1913, s. 136-138.

³¹ Srovnej: SEJBAL, J. *Základy peněžního vývoje*. Brno: Masarykova univerzita, 1997, s. 259-260.

³² Ceny naturálií, jež většinou tvořily podstatnou část učitelského příjmu, jsou převedeny na finance dle stávajících (maximálních) cen: *měřice (62,1 litru) pšenice: 2 zl.10 kr. – 2 zl.30 kr.; měřice žita: 1 zl. 35 kr. – 1 zl. 50 kr.; měřice ječmene: 1 zl. 30 kr.* Pro zajímavost ještě uvedme, že v roce 1781 stála *kráva 10-15 zlatých*. Údaje převzaty z: PROCHÁZKA, L. *Zjišťování cen a mezd v minulosti*. In *Sborník k základům genealogie*. Praha: Klub pro českou heraldiku a genealogii, 1988, s. 79.

naznačuje, že si běžný venkovský učitel tenkrát opravdu nevydělal mnoho peněz. Lze tedy pochopit, že základní zdroj obživy si byl velmi často nucen hledat jinde, protože samotné vyučování pro něj mohlo představovat pouze více či méně placený (řečeno dnešním jazykem) vedlejší pracovní poměr.

2.3 Tereziánská reforma 1774

Tereziánská školní reforma z roku 1774 je dostatečně popsána ve všech pracích, které se věnují dějinám pedagogiky. Včetně motivů zainteresovaných stran, ať již se jednalo o vládnoucí panovnici Marii Terezii, která ji iniciovala a zaštitila, nebo o jejího zaníceného tvůrce, zahaňského opata Jana Ignáce Felbiger³³. Někteří autoři považují tuto reformu za největší a nejzásadnější v dějinách našeho školství vůbec.³⁴

Z toho, jak jsou uvedené změny většinou prezentovány, bychom však snadno mohli získat dojem, že elementární školství v našich zemích do roku 1774 v podstatě neexistovalo. Zdá se, že až na základě reformy měly vznikat ve všech vesnicích a městech nové školy, dnešním jazykem bychom řekli: „*na zelené louce*“. Z předchozího historického exkurzu je však zřejmé, že Felbigerovy reformy v rakouském školství měly dějinný základ, na něž mohly plynule navazovat. **Stávající** síť škol byla v první fázi reformy transformována (nikoliv tedy nově utvářena). Především pro děti poddaných byl určen **system elementárních škol triviálních, hlavních a normálních**, který zůstal v této podobě platný a dále se rozrůstal až do roku 1869. Nebyl vnitřně propojený, jednalo se o kvalitativní členění v souvislosti s výukou, množstvím učiva a částečně i budoucím společenským uplatněním absolventů. Dosavadní vyšší školy připravujících na univerzitu (původně nazývané městske, klášterní, katedrální, později latinské, následně gymnázia) začaly být označovány jako **střední**, čímž byl vytvořen základ dnešní třístupňové školské soustavy. Je však třeba zdůraznit, že tehdejší střední školy nenavazovaly na elementární, protože převážná část jejich studentů pocházela z majetných vrstev a přípravné vzdělání získala většinou doma. Student s absolvovanou elementární školou byl výjimkou.³⁵

³³ Jen pro připomenutí uvedme, že reformy byly realizovány na základě výnosu císařovny Marie Terezie ze dne 6.12.1774 „Všeobecný školní řád pro německé normální, hlavní a triviální školy ve všech c.k.dědičných zemích.“

³⁴ Srovnej: MOROKES, F. *Největší reforma školství v dějinách*. Učitel'ské noviny, 2004, č. 33.

³⁵ Srovnej: VÁŇOVÁ, R. *Školský systém v českých zemích – vývoj a současný stav*. In VALIŠOVÁ, A., KASÍKOVÁ, H. A KOL. *Pedagogika pro učitele*. Praha: Grada, 2007, s. 69 – 70..

Venkovské školství zastupovaly v jednotlivých farnostech na spodním stupni pomyslného žebříčku školy triviální při farách (či tzv. filiální ve větších přílehlých lokalitách dané farnosti), v lepším případě kvalitnější školy hlavní v menších městech. Náklady na triviální školy měla primárně nést **obec**. Jestliže zde hovoříme o obci, je tím myšlena konkrétní povinnost jejich členů podílet se na provozu školy finanční úhradou, naturálními dávkami a přímou prací např. při svážení topného dřeva. Nezanedbatelnou měrou se na rozvoji triviálních škol většinou podílela i šlechta, která často bývala počátečním iniciátorem a sponzorem stavby nových školních budov (případně oprav stávajících), dárce dřeva ze svých lesů a v malé části i podílníkem na učitelově platu. Zároveň měla zásadní slovo při dosazení pedagoga na školu (někde v tomto směru rozhodoval i duchovní a obec). Nicméně na hmotném zajištění běžného chodu školy a především na výplatách vyučujících byli již podstatně více zaangažováni občané. Jak uvidíme dále, činil např. na námi sledované škole v Závratci podíl „*důchodu z ronovského panství*“ na učitelových ročních příjmech pouhých **17 procent**, zbytek již byl záležitostí obecní. Je zde třeba zdůraznit, že jakékoliv vrchnostenské aktivity vztahující se k místnímu školství měly zcela dobrovolný charakter a nutně tedy závisely na tom, do jaké míry šlechta chtěla pečovat o duchovní rozvoj svého panství. Lze předpokládat, že se v jednotlivých lokalitách vyskytovaly výrazné rozdíly. Koneckonců jsme tento jev mohli pozorovat i v úvodním historickém exkurzu do pobělohorského školství.

Samotná síť (triviálních) škol při jednotlivých farách nepředstavovala úplnou novinku, protože zde v této podobě existovaly již od konce třicetileté války. Ostatně jejich kvalita se oproti předreformním časům mnohde příliš nezlepšila ani po uplynutí delší doby. Také vzdělávací obsah patrně zůstal převážně stejný, hlavním úkolem bylo naučit děti psát, číst, počítat a znát náboženské pravdy. Směřování k vážnějším pedagogickým cílům je naznačeno ve vyšších ročnících v praktické výuce základů polního hospodářství, jež byla v zimě střídána přírodopisem, přírodopisem, zeměpisem a dějepisem.

Výrazným novem je zde však samotný pokus o začlenění stávajících škol do nějakého smysluplného systému včetně snahy zvýšit úroveň učitelů alespoň minimálním profesním vzděláním a centrálním metodickým vedením. Skupina gramotných vojáků a řemeslníků měla být postupně nahrazena skutečnými pedagogy. Tento nadcházející proces byl z mnoha důvodů velmi, velmi pozvolný a pomalý. Jak zjistíme později, objevují se vysloužilí vojáci jako učitelé v elementárním školství ještě

po uplynutí půl století od chvíle, kdy byly Felbigerovy reformy uvedeny do praxe. Nicméně zrod učitelstva základního školství jako profesní skupiny začíná právě zde. Ve chvíli, kdy byla roku 1775 při normální pražské škole otevřena první z tzv. *preparand*³⁶ čili přípravek. Jednalo se o tří až šestiměsíční vzdělávací kurs, přičemž delší dobu potřebovali zájemci o místo učitele na hlavní škole, pro venkovské školy stačily tři měsíce. Podstatné je, že v něm byli absolventi seznamováni nikoliv se vzdělávacími obsahy (k tomu jim stačily vědomosti z předchozího studia hlavní školy), ale s pedagogickými, resp. didaktickými metodami a postupy. Tedy s konkrétní dovedností, jež tvoří jeden z charakteristických znaků pedagogické profese. Od samotného autora reformy k tomu dostali zásadní pomůcku, tzv. ***Knihu met(h)odní***, která jim poskytovala potřebné návody, jež zmíníme později. Zcela bez nadsázky zde můžeme říci, že se tato publikace na několik desetiletí stala jakousi „Biblií“ rakouského učitele. I rakousko-českého, protože byla již v roce 1777 publikována v českém překladu, resp. v zajímavém dvojjazyčném vydání, kdy za každou stránkou v němčině následoval její český překlad.

Ve starších pracích (včetně Šafránka i Kádnera) a učebnicích dějepisu je tereziánská reforma uváděna jako počátek **povinné školní docházky**. V novějším pojetí je období po roce 1774 obvykle definováno jako **všeobecná vzdělávací povinnost**. S tím, že povinná školní docházka začala platit **od roku 1805** na základě nově přijatých školských předpisů. Přičemž zásadní rozdíl zde spočívá především v tom, že od této chvíle začala být docházka dětí do školy razantně vymáhána např. prostřednictvím sankcí uvalených na rodiče, kteří ji nerespektovali.

Můžeme se však také setkat s názorem, že často citovaný výrok císařovny Marie Terezie: *„Rádi bychom viděli, aby rodičové svých dětí alespoň 6 nebo 7 let ve školách nechali, kteréžto pak podle vůle a potřeby i dále navštěvovati mohou.“*, měl v podmínkách absolutistické monarchie váhu zákona, na jehož základě se stala školní docházka *de facto* povinnou a tedy i kontrolovanou a vyžadovanou³⁷. Byť tato kontrola v samotných počátcích měla spíše podobu pozitivní motivace spojené s monitorováním a zaznamenáváním docházky jednotlivých dětí.³⁸ Jedním z nástrojů se stali krajští

³⁶ Z latinského: *praeparatio* – *příprava*. Šafránek užívá termín „*praeparandie*“, v současné době je běžně užívána počestělá varianta „*praeparanda*“ nebo „*preparanda*“.

³⁷ Srovnej: MORKEŠ, F. *Největší reforma školství v dějinách*. Učitelství, 2004, č. 33.

³⁸ Např. statistická zpráva vrchního školního dozorce děkana Kindermanna uvádí, že v roce 1787 bylo v Čechách **2 253 obecných škol**, do nichž chodilo v létě **158 767** dětí a v zimě **142 145** dětí. Což obnášelo **63 procent** (v zimě **60 procent**) z celkového počtu dětí, na který se vztahovala školní docházka.

vizitační školští komisaři jako dozorčí orgán ustanovený Josefem II. nad triviálními a hlavními školami v roce 1783. Ti např. podněcovali ctižádost žáků a učitelů veřejnými zkouškami a pochvalně vyzdvihovali obce a panství, na nichž byl rozvoj školství zvláště patrný. Kromě toho byla pravidelně zdůrazňována prospěšnost školní docházky také ze strany duchovních v rámci nedělních kázání³⁹. Navíc se zde objevovaly další nepřímé stimuly. V roce 1778 vydalo zemské gubernium nařízení, že žádný mistr nesmí přijmout do učení hochu, který by se nevykázal tím, že „*pravidelné vyučování s úspěchem vychodil*.“ V roce 1786 byl vydán dvorský dekret, který stanovil, že žádný řemeslník nesmí přijmout učedníka, který nechodil alespoň dva roky do školy.⁴⁰ Další dvorský dekret z roku 1787 zakazoval svěřovat pasení dobytka školní mládeži, využívat děti před 13. rokem ke stavění kuželek, a to pod hrozbou citelného trestu.⁴¹ Lze se právem domnívat, že uvedená opatření a postupy vytvářely účinný sociální nátlak, kterému se těžko odolávalo. Jestliže poddaný opakovaně slyšel každou neděli od pana faráře z kazatelny, že si jeho panovnice či panovník (a potažmo i sama církev) důrazně přejí, aby své dítě posílal do školy, bylo pro něj jistě poněkud obtížné mávnout nad tím rukou. Z tohoto pohledu můžeme patrně považovat již samotnou počáteční fázi zavádění reformy do praxe za povinnou školní docházku. Byť ještě nevyžadovanou s pozdějším důrazem, protože sankční opatření opravdu neexistovala nebo nebyla důsledně uplatňována.⁴²

Bez ohledu na tuto, přiznejme, že poněkud akademickou, diskuzi o vhodných termínech je v reformách obsažena zásadní historickou změna, jedna z nejdůležitějších,

Srovnej: ŠAFRÁNEK, J. *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů. I. svazek*. Praha: Matice česká, 1913, s. 203.

³⁹ Srovnej: ŠAFRÁNEK, J. *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů. I. svazek*. Praha: Matice česká, 1913, s. 206.

⁴⁰ Srovnej: MOROKES, F. *Největší reforma školství v dějinách*. Učitelské noviny, 2004, č. 33.

⁴¹ Srovnej: Srovnej: ŠAFRÁNEK, J. *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů. I. svazek*. Praha: Matice česká, 1913, s. 220.

⁴² Ve vizitačním protokolu z roku 1789 na filiální škole v Katusicích (Mladá Boleslav) je uvedeno: „*Rodičové nedbali v posílání dítěte do školy k dvojímu školnímu platu potahovati se nemohou, poněvadž důkladnou příčinu 1. z nedostatku v čeládce 2. že takovou pro samou jen pastvu dobytka skrze veliké přítomné daně živiti a platiti nemohou, představují.*“ Přeloženo do dnešního jazyka: děti znamenaly důležitou pracovní sílu např. pro pasení dobytka, na níž by se jinak museli najímat a platit zaměstnanci. Což nebylo možné vzhledem k špatné finanční situaci rolníků vzniklé nadměrnou daňovou povinností, jíž byli vystaveni (alespoň tak ji prezentovali). Kterýžto argument byl uznán jako omluva pro úlevy ze školní docházky, ačkoliv výše zmiňovaný dvorský dekret již o dva roky dříve zakázal využívat děti jako pasáky dobytka. Ostatně – podobné situace se v budoucnu ještě měly mnohokrát opakovat. Srovnej: ŠAFRÁNEK, J. *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů. I. svazek*. Praha: Matice česká, 1913, s. 206.

jež se v otázce vzdělání kdy odehrály. Totiž jeho přesun **ze sféry církevní do oblasti světské**, byť k tomuto kroku paradoxně došlo prostřednictvím augustiniánského opata Felbigera. Dopad tohoto kroku byl jednoznačný: povinné vzdělání se stalo státní záležitostí. Navíc záležitostí cíleně určenou opravdu pro všechny děti. I pro ty, jež dříve nemohly na nějaké studium z mnoha různých důvodů ani pomyslet. Třeba pro dívky, jež se od roku 1780 mohly začít učit v dívčích a později koedukovaných školách, přičemž dříve se do nich prakticky nedostaly. Známy výrok Marie Terezie „*Škola je politikum*“ tuto skutečnost plně reflektuje. **Základní vzdělání již nadále mělo být zájmem státu a záležitostí státní politiky. Věcí zcela veřejnou a dosažitelnou pro všechny sociální vrstvy.**

Mýlili bychom se, kdybychom čekali, že zároveň získala větší vážnost také učitelská profese. Tedy pokud hovoříme o společenské vážnosti prakticky vyjádřené množstvím hmotných jistot. Tereziánská reforma měnila systém elementárních škol, zvyšovala na nich kvalitu učitelů, ale jaksí neřešila jejich existenční otázky. Jak vypadalo vyplácení učitelů již víme – mělo velmi nestabilní podobu, byť většinou alespoň s minimálním garantovaným výdělkem, ale někdy jen ve formě naturální. Nějaká „vedlejší“ provozovaná živnost nezajišťovala učitelovi nadstandardní bytí, ale pouze holou existenci pro něj a jeho rodinu⁴³. Ale již v roce 1778, tedy relativně brzy od uvedení reformy, začaly být na císařských panstvích (poděbradském, kolínském, pardubickém atd.) **dvorním radou Raabem a vrchním školním direktorem děkanem Kindermannem** řešeny finanční otázky spojené se změnou elementárního školství. Přičemž praktická aplikace reformy, která byla v roce 1779 zahájena na brandýském panství, měla zároveň vytvářet jakýsi metodický návod i pro vrchnosti jinde. Zdůrazněme zde jména obou zasloužilých mužů záměrně, protože měli pro osobu (rakousko-) českého učitele zásadní význam. V rámci jejich aktivit totiž bylo počítáno nejen s náklady na výstavbu a provoz školních budov, ale také se stabilním platem učitele: **městský měl brát ročně 200 zlatých, na větší vsi 150 zl., v menší 80 zl. v nejmenší 60 zl.**⁴⁴

⁴³ Jako ukázkový příklad můžeme uvést učitele na již zmiňované triviální škole v Katusicích, který v roce 1789 pobíral týdně 12 krejcarů v hotovosti a 18 krejcarů formou potravin. Jeho měsíční výdělek tedy činil **2 zlaté**. Připomeňme, že kvalifikovaný řemeslník si mohl v té době vydělat za měsíc až **8 zlatých**. Srovnej: ŠAFRÁNEK, J. *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů .I.svazek*. Praha: Matice česká, 1913, s. 205.

⁴⁴ Srovnej: ŠAFRÁNEK, J. *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů .I.svazek*. Praha: Matice česká, 1913, s. 161.

Již jsme vícekrát uváděli, že plat učitele v daném období zdaleka nedosahoval ani poslední uváděné sumy, a to ani v mnohem větších lokalitách. Pro připomenutí zopakujme výdělek učitele ve Starém Kolíně, jenž mohl činit asi **43 zlatých za rok**. Tedy za předpokladu, že by dotyčný úspěšně prodal za maximální cenu veškeré obilí, jež tvořilo podstatnou část jeho příjmu. Hotově pobíral ročně pouze **17 zlatých a 10 krejcarů**.

V tomto kontextu můžeme směle konstatovat, že aktivity rady Raaba a děkana Kindermanna představovaly první opravdu velmi zásadní kroky vedoucí k postupnému zlepšení a zajištění hmotné existence učitele elementárního školství. Byť část výplaty mohl stále ještě dostávat formou naturální. Podstatné je, že již nikoliv celou, jak tomu mnohdy bývalo zvykem dříve. A že mu měla být vyplácena pravidelně bez ohledu na to, v jaké přízni či nelibosti se nacházel u školních zřizovatelů. Tento aspekt podtrhneme – **garantovaný plat s sebou nesl také výrazně větší svobodu učit podle svého nejlepšího vědomí a svědomí bez úzkosti, že tím někoho popudím a ohrozím svoji existenci**. Tedy fenomén velmi důležitý pro vymezení pedagogické profese, resp. pro učitele základního školství jako příslušníka profesní skupiny. Přesto, že k tomuto kýženému stavu mělo dojít až za dalších (téměř) sto let prostřednictvím významných událostí, jež se postupně měly odehrávat.

2.4 Nový školský zákoník 1805

Za jeden z významných mezníků lze jistě považovat vydání zákoníku obecného školství známého jako *Politické zřízení školské*⁴⁵, k němuž došlo 11.srpna 1805. Tento velice podrobný předpis obsahuje 23 oddílů rozdělených na 478 článků, čímž může být označen za vůbec nejrozsáhlejší počín tohoto druhu v historii našeho elementárního školství. Snaha jeho tvůrců ze studijní dvorní komise je více než zřejmá – kodifikovat veškeré školské záležitosti, jež byly pouze hrubě načrtnuty nebo přímo opomenuty tereziánskou reformou. A to vše s úřednickou důkladností, která měla stávající školství postavit na mnohem solidnější základ.

Záběr nového zákoníku byl opravdu široký. Začínal obecným vymezením smyslu obecných škol; stvrdil dosavadní rozdělení škol na triviální (resp.farní, filiální či lokální, pokud sloužily potřebě jedné obce), hlavní a normální; potvrdil obsah a rozsah jejich

⁴⁵ Oficiální titul zní: „Politické zřízení německých škol pro c.k. rakouské provincie s výjimkou Uher, Lombardie, Benátek a Dalmácie“.

učiva; řešil praktické provozní záležitosti spojené s výukou, ať již se jednalo o školní budovy, počet žáků ve třídách⁴⁶, trvání školního roku atd.atd.⁴⁷ Školní docházka dětí právě od této doby začala být důsledně kontrolována a vyžadována. Povinnost navštěvovat školu platila pro každé dítě od 6 do 12 let. Před dvanáctým rokem nikdo nedostal tzv. školní zprávu, která opravňovala k přechodu na jinou vzdělávací instituci nebo do učení. Každého roku se konaly soupisy všech školou povinných dětí. Kromě jiného se hodnotilo, jak často skutečně navštěvovaly školu. Rodičům, kteří v tomto směru nebyli dostatečně důslední, hrozilo minimálně vyšetřování či jiné sankce.

Učitelům elementárních škol zákoník přinesl některé skutečnosti, které lze chápat jako důležité pro utváření jejich profese. Velmi podrobně se věnoval osobnosti pedagoga, počínaje jeho povinně absolvovaným vzděláním v přípravkách, přes kvality nejen morální, ale dokonce i tělesné, jež musel splňovat. Vymezoval okruh činností, které byly pedagogům zapovězeny, jako bylo např. hraní po hostincích a svatbách spojené s konzumací alkoholu. Doporučoval a radil, jak přistupovat ke svěřeným dětem. A co je velmi důležité – za všechno, co bylo po učitelích žádáno, jim byla konečně přiznána po právu zasloužená odměna. **Jejich nejmenší plat měl od této chvíle činit celých 150 zlatých ročně** (plat pomocníka 70 zlatých). Do této částky se započítávaly veškeré sumy, jež si pedagog vydělal např. kostelničením nebo vybíráním školného. Vše mělo být stvrzeno řádnou smlouvou s přesně garantovanými příjmy a požadovanými povinnostmi.

Učitelé se tak svým výdělkem měli dostat alespoň na úroveň mistrů řemeslných profesí, jejichž plat byl v té době přibližně obdobný⁴⁸. Nicméně litera zákona je věc jedna a jeho praktický dopad věc druhá. Jak brzy uvidíme, byť se situace v tomto směru nepochybně velmi zlepšila, neměl ani potom učitel na běžné venkovské škole zdaleka

⁴⁶ Ten činil 80 dětí při celodenním vyučování, při polodenním dvakrát tolik. Pokud dosáhl počet dětí stovky, měla se stavět druhá třída, při počtu nad 200 se přibíral pomocník a otevřela třída třetí.

⁴⁷ Podrobnější analýzu lze nalézt v: ŠAFRÁNEK, J. *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů. I. svazek*. Praha: Maticе česká, 1913, s. 217-225. Dále v: MORKEŠ, F. *Politické zřízení školské z roku 1805*. Umístěno na: www.rvp.cz

⁴⁸ V roce 1800 činila denní mzda tesařského a zednického mistra 30 krejcarů, což (při šesti pracovních dnech týdně a celoročním nasazení, které je spíše nepravděpodobné) vychází na **144 zlatých ročně**. Pro zajímavost ještě uvedme některé ceny: **kráva 16-20 zl.; husa 26 krejc.; boty 5 zl.** Právě na příkladu bot si můžeme celkem dobře doložit rozdíl mezi kupní silou tehdejšího a dnešního učitelského platu. Zatímco ve výše uvedeném roce si mohl učitel koupit 30 párů bot za rok, dnes by (při ceně kolem 2000,- Kč, za kterou již lze pořídit kvalitní obuv) jich mohl mít pedagog ve svém botníku minimálně čtyřikrát více.

na různých ustláno. Stesky na hmotnou nouzi nás ve školní kronice budou provázet více než polovinu 19.století.

I přes své nepopíratelně velmi přínosné prvky je však *Politické zřízení školské* většinou hodnoceno jako kontroverzní krok vzad v nastoleném vývoji obecného školství. Nepochybně na tom má vliv především společenský kontext, v jehož rámci byl zákoník aplikován, osobností panovníka počínaje. Vládnoucí císař František I. postrádal vznešenost a rozmach, kterými při zavádění společenských reforem oplýval jeho strýc Josef II. Dějepisci je František I. popisován spíše jako úzkostný typ úředníka naplněný obavami z proniknutí francouzských revolučních nálad za hranice rakouské monarchie. Ne nadarmo je období jeho vlády od konce 18. století nazýváno jako **metternichovský** (po nejvýraznějším tvůrci tehdejší rakouské politiky knížeti Klementu Václavu Metternichovi) či výstižněji jako **františkovsko-metternichovský absolutismus**. Celé Františkovo politické snažení směřovalo ke snaze udržet v zemi neměnný pořádek bez jakýchkoliv větších změn a společenských otřesů, které mohly zavánět revolucí. Na druhou stranu se netřeba divit. Memento francouzského revolučního běsnění z let 1792 – 1793 spojené s popravou krále Ludvíka XVI. museli mít evropští feudálové stále ještě v čerstvé paměti. Zdá se však, že i v tomto kontextu se císař František výrazně odlišoval od jiných vládců. Rakouské císařství bylo vedle Ruska pokládáno za nejzaostalejší evropský politický systém. Zatímco okolní Evropa již dávno zažívala průmyslovou revoluci, v habsburské monarchii začal velmi pozvolná pozvolný přechod od manufakturní ke strojové velkovýrobě až na počátku 19. století. Propracovaný systém tajné policie kontroloval veškerý veřejný život včetně takových oblastí jakými byla korespondence podezřelých osob. Bez svolení úřadů nebylo nic možné, veškerá rozhodnutí úředníků se opírala o množství předpisů a nařízení, případně dobrozdání nadřízených. Důslednost a pečlivost, s níž byl vypracován nový školský zákon, tak lze chápat také jako projev velmi úzkostného úřednického pedantství.

Zatímco inteligence byla vnímána jako potencionální nepřítel, ideálem režimu se stal „šťastný rakouský poddaný, který se příliš nestará o společenské dění a je neochvějně věrný panovníkovi a církvi“⁴⁹. Koneckonců je v tomto duchu formulováno i úvodní prohlášení školského zákona, jež si zaslouží ocitování: „*Poněvadž za hlavní vadu vzdělání lidového pokládáme, myslí-li se, že každé vrstvě lidové bez rozdílu přiměřeno jest všecko, co jest hodno věděni, poněvadž také neschvalujeme, když i při souměrném*

⁴⁹ Srovnej: KOL.AUTORŮ. *Dějiny zemí koruny české II*. Praha: Paseka, 1992, s.72.

vývoji všech sil duševních nehledí se k životním potřebám těch společenských vrstev, které se vyučováním vzdělávají: chceme, by školou obecnou otevírala se arci jednotlivci s vynikajícími schopnostmi duševními cesta k vyššímu vzdělání, avšak **jádro žactva nabývej ve školách těch toliko pojmů, kterých potřebuje, aby se při své práci životní nemátlo, aby s osudem svým bylo spokojeno a aby všecken jeho myšlenkový obor přestával na zachování mravouky a na opatrném a příčinlivém konání povinností v rodině a obci. (...) Čtení, psaní a počítání budou kromě náboženství jediné prostředky učebné, které školy ty smějí používat jako prostředku ke svému účelu. Tu a tam jakýsi praktický návod k skládání nejnütnějších písemností smí se přidružiti ...**⁵⁰

Posun od osvícenského ideálu všestranně vzdělaného občana k opatrnému, spokojenému a hlavně poslušnému poddanému snad nemůže být vyjádřen výstižněji. Přestože se základní vzdělání stalo společenským fenoménem určeným pro všechny sociální vrstvy, hlubší vzdělanost měla být nadále velmi přísně selektována.

2.4.1 Elementární školy na ronovském panství

V kontextu celkového společenského klimatu se úřednická pečlivost nového školského zákoníku nemohla neodrazit v razantnějším prosazování povinné školní docházky v následujících letech. Také v českých zemích se rok od roku zvyšoval počet dětí docházejících na výuku stejně jako rostlo množství obecných škol, ačkoliv se mnohdy patrně jednalo o velmi nuzná stavení⁵¹.

Z nám dostupných pramenů nevíme, jaký byl osud městské školy v Ronově nad Doubravou, jejíž existenci jsme zaznamenali v 17. století. Nevíme ani to, kdy na zdejší faře vznikla triviální škola, jejíž existenci celkem oprávněně můžeme předpokládat. Docházely do ní jistě také děti ze Závratce. I přesto, že celkový počet žáků ve škole byl patrně proměnlivý a většinou neúplný, muselo být jejich množství vzhledem k rozloze panství (zahrnující více než deset přilehlých vesnic i samotné centrální městečko) dosti značné. Navíc vzdálenost některých míst od ronovské fary činila kolem 5 - 10 kilometrů, což jistě fakt školní docházky výrazně komplikovalo. Zde jsou

⁵⁰ Srovnej: ŠAFRÁNEK, J. *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů. I.svazek*. Praha: Matice česká, 1913, s. 217.

⁵¹ V roce 1808 je zaznamenáno **2 427 škol a 251 491 dětí**, které je navštěvovaly. V roce 1838 bylo **škol 3470 a dětí 494 229**. V roce 1847 **škol 3 552, dětí 531 614**. Zatímco od Kindermannovy zprávy z roku 1787 stoupl počet škol do roku 1808 o 174, v následujících třiceti letech byl nárůst daleko masivnější – jednalo se již o **1043** obecných škol. Údaje převzaty z: ŠAFRÁNEK, J. *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů. I.svazek*. Praha: Matice česká, 1913, s. 256.

pravděpodobně reálné důvody, proč se roku 1820 „vrchní učitel ouřadu a panství ronovského, p. Thadeus Eis,⁵² horlivě angažoval v tom, aby od nejvyššího zřízení zemského získal povolení ke stavbě a zřízení školy v Závratci, což se mu nakonec úspěšně podařilo. Jako přiškolené obce k ní měly patřit Lhůty, Třemošnice a Podhradí, malá venkovská sídla nacházející se v okruhu jednoho až dvou kilometrů. Centrální postavení Závratce bylo opodstatněné jeho tehdejšími lokálními významem daným především rozlohou obhospodařované zemědělské půdy a počtem velkých selských usedlostí. Třemošnice měla svůj (posléze dominantní) vliv teprve velmi postupně získávat v souvislosti s rozvojem průmyslového podnikání, které založením hutě v roce 1816 zahájil továrník Zvěřina.

Po škole v Kněžicích (**postavené v roce 1815**) se škola v Závratci stala druhou filiální školou na ronovském panství. Další školní budova podpořila rozdělení velkého území na menší celky a tím i snadnější realizaci vzdělávacího plánu.

⁵² Srovnej: *Pamětní kniha. Obecná škola v Závratci. Závratec: 1820 – 1890*, SoA Chrudim.

3. FILIÁLNÍ ŠKOLA V ZÁVRATCI 1820 - 1870 ⁵³

Počáteční fázi závratecké školy můžeme sledovat v „*Pamětní knize*“⁵⁴, tedy školní a zároveň svým přesahujícím obsahem i jakési obecní kronice⁵⁵. Více než každodenní školní realitu většinou zaznamenává význačné události místní komunity či státního dění. Zdá se, že učitel, který do ní zapisoval ve sledovaném období, se postupem času cítil být čím dál více kronikářem obecním než školním. Snad mu každodenní školní realita přišla natolik banální, že nestálo za to ji více zmiňovat, možná u něj převážila snaha být jedním z dějepisců, z jejichž záznamů budou čerpat další pokolení. Z tohoto důvodu je kronika především cenným a zajímavým zdrojem informací pro studium regionální historie. Dozvíme se, kdy byla postavena místní kaplička, jaké byly ceny potravin na trhu, komu vyhořel statek či jaký byl dopad války s Pruskem na život vesnice. Bohužel je toho o škole samotné přibližně do sedmdesátých let 19. století zaznamenáno velmi málo.

Z hlediska našeho tématu z ní získáme rámcový přehled o **provozu školy, tzn. především o finančních otázkách, jednotlivých vyučujících, méně již o počtu žáků, postupném rozšiřování školního inventáře atd.** Nedozevíme se již, jak vypadala běžná školní praxe té doby, což je ostatně jedním z charakteristických nedostatků pramenů tohoto typu obecně⁵⁶. Počínaje rokem 1874 máme k dispozici pregnantnější **protokoly místní školní rady**⁵⁷, které se nicméně opět týkají převážně provozně-technických záležitostí. K úvahám o tom, jaký byl život venkovské školy, nám tedy většinou

⁵³ Jak zmiňuji v poznámkách dále, termín *filiální* se v souvislosti se školou v Závratci v našich pramenech neobjevuje. Užívám jej zde, abych zdůraznil její pozici v systému tehdejšího elementárního školství.

⁵⁴ Lze předpokládat, že její podtitul: „*Obecná škola v Závratci*“ byl na desky dopsán až po roce 1869, kdy byl tento termín na základě Hasnerova zákona do elementárního školství zaveden. V samotném textu „*Pamětní knihy*“ je také užíván až po tomto roce. Předtím se zde nicméně neobjevují ani termíny *triviální* nebo *filiální* škola. Autoři jednotlivých zápisů hovoří pouze o „*škole*“, případně „*místní škole*“.

⁵⁵ Zahrnuje léta 1820 – 1890, přičemž je více než pravděpodobné, že první zápis patrně učinil až druhý místní učitel po roce 1849. Předchozí období tedy bylo popisováno zpětně, čemuž odpovídá i stručnější podoba textu. Kniha je psána česky, má 55 číslovaných stran, obsahuje závěrečný rejstřík „jmen osob a věcí“. Blíže viz: *Pamětní kniha. Obecná škola v Závratci. Závratec: 1820 – 1890, SoA Chrudim.*

⁵⁶ Blíže viz: VÁŇOVÁ, R., RÝDL, K., VALENTA, J. *Výchova a vzdělání v českých dějinách*. IV. díl - 1. svazek. Praha: UK, 1992, s. 20.

⁵⁷ Zahrnují období od 12. prosince 1874 do 21. prosince 1924. Jsou zapsány česky do knihy s pevnou vazbou, která má 282 číslovaných stran. Blíže viz: *Protokoly místní školní rady Závratec. Závratec: 1874 – 1924. Soukromý archiv autora.*

nezbývá, než „číst mezi řádky“ zmíněných dokumentů. Tedy ve spojení s jinými zdroji odvozovat z konkrétních dat možnou každodenní realitu, aniž by nám byla dopřána možnost překročit rámec hypotetické konstrukce. Zřetelnějšího zaznamenání bylo později dopřáno především těm epizodám, jež svojí výjimečností onu každodennost nějak narušovaly, jako např. jednání s rodiči, kteří neposílali své ratolesti na vyučování.

3.1 Provozní záležitosti v počátečním období

Možná symbolicky je vůbec první zápis školní kroniky věnován především **finančním otázkám**, jež byly spojeny s provozem školy a učitelskou službou.

Jak již bylo zmíněno výše, na základě návrhu zdejší vrchnosti schválily zřízení školy v Závratci příslušné zemské orgány v roce 1820. **Během roku 1821** byla stavba jednotřídní budovy započata i dokončena. Neobešlo se to bez komplikací, protože vybraný stavební pozemek patřil k jednomu z místních statků jako zahrada, a její majitel se stavbě urputně bránil. Nicméně vzhledem k tomu, že jeho „*sedlský grunt od vrchnosti ronovské nezakoupen byl*⁵⁸“, tedy užíval jej nikoliv jako majitel, ale pouze jako nájemce, nebyl mu jeho odpor nic platný, a škola byla nakonec zdárně postavena.

Dalšího půl roku trvala jednání o hmotném zabezpečení provozu školy a především jejího učitele ze strany přískolených obcí a ronovské vrchnosti, jež byly ze zákona hlavními nositeli nákladů. Školní kronikář těmto otázkám věnoval celé dvě strany, což svědčí o vážnosti, jakou jim přikládal. Jeho konání snáze porozumíme při vědomí toho, že se jednalo o učitele, pro nějž byla otázka platu existenční záležitostí bytí či nebytí. Ze všech zápisů číší, že se jednalo o bytí nikterak nadstandardní, byť po všech předchozích školských reformách alespoň určitým způsobem zajištěné zákonem. Na počátku 19. století venkovský učitel již dávno nebyl závislý na tom, co si sám s obtížemi vybral od rodičů svých žáků, nebo na libovůli místních radních. Stát mu nadále garantoval stabilní mzdu.

Jaké měl tedy materiální zisky první závratecký pedagog?⁵⁹ Z přískolených obcí obdržel ročně přibližně **48 zlatých** školního platu ve finanční hotovosti, což obnášelo kolem **40 procent** jeho výdělků. Asi **21 zlatých ročně** měl pedagog zajištěno z důchodu

⁵⁸ Srovnej: *Pamětní kniha. Obecná škola v Závratci. Závratec: 1820 – 1890, SoA Chrudim, s. 1.*

⁵⁹ Většina příjmů je v knize uváděna velmi pečlivě dokonce ve dvou tehdy platných měnách, a sice starší tzv. **papírové vídeňské (zkratka W. W.)** a nově ustanovené stříbrné konvenční měně (C.M.). My se zde budeme přidržovat papírové vídeňské měny, do níž jsme převedli i částky uváděné již v C.M. Její základní jednotkou byl **jeden zlatý dělicí se na šedesát krejcarů**.

ronovského panství, tato suma mu činila dalších téměř **17 procent** příjmu. Zbylou část pak dostal v **naturáliích**, tedy dávkách žita a ječmene, od některých obyvatel jednotlivých přiškolených obcí. Jejich jmenný seznam byl velmi pečlivě zaznamenán i s výší jejich dávky.⁶⁰ Celková hodnota této části učitelova příjmu činila (při tehdejších cenách) kolem **41 zlatých**. V zápise patrně nebyl zmíněn ještě jeden finanční zdroj a celkový součet je tudíž vyšší než udávají předchozí čísla. Podle něj ročně učitel obdržel **120 zlatých a 20 krejcarů**.⁶¹ Výslovně je zdůrazněno, že jiný příjem neměl.

Abychom mohli tuto strohou numerologickou řeč poněkud oživit, porovnejme opět výše uvedenou sumu s výdělkem řemeslných profesí.

Průměrný měsíční výdělek učitele v roce 1822 činil přibližně **10 zlatých** (vypočteno z udávaných ročních příjmů). V roce 1824 si tesařský mistr vydělal (stejně jako jeho tovaryš) měsíčně kolem **18 zlatých**, zednický mistr kolem **14 zlatých**, jeho tovaryš **7-10 zlatých**. V roce 1815 si bylo možné koupit **jednu slepici za 15 krejcarů, kopy vajec (60 kusů) za jeden zlatý a 20 krejcarů, sud piva za 12 zlatých**.⁶²

Je zřejmé, že z hlediska finančního ohodnocení stál venkovský učitel opět spíše na nižším stupni společenského žebříčku. Jeho mzda se dostala hluboko pod platy kvalifikovaných řemeslníků, s nimiž byla na počátku 19. století ve shodě. Jestliže byl tehdejší výdělek závrateckého učitele srovnatelný s pomocným zedníkem, pohyboval by se v současnosti (2011) maximálně kolem **15 000,- Kč** (což je mimochodem cifra blízká se dnešní realitou). Nicméně kupní síla tehdejší měny byla velmi pravděpodobně jiná. Když se učitelský plat pokusíme porovnat s dnešním na základě uvedených cen drůbeže nebo vajec, dostaneme se na částku ještě nižší. Čtyřicet slepic, které si tenkrát učitel

⁶⁰ Podrobnějšího zkoumání by si jistě zasloužil fakt, jež ze samotné kroniky nevyplývá. Totiž - jaký byl v dávkách systém. Hypoteticky předpokládejme, že šlo o nějakou alternativu k daňové povinnosti související s množstvím užívané půdy. Podle toho asi bylo ze strany vrchnosti určeno, kdo a v jaké výši bude škole „*sypat obilí*“. Naturálie evidentně odevzdávali pouze někteří vesničané, a to v různé výši, od jednoho „čtvrte“ (asi 5 litrů) do jednoho „věrtle“ (asi 23 litrů). Přičemž celkové množství obilí přímo ze Závratce bylo v porovnání s ostatními vesnicemi nejvyšší, činilo kolem 260 litrů žita a téhož množství ječmene. Navíc je v kronice výslovně zmíněno, že jedna z přiškolených obcí, Třemošnice, však „*nedává – mimo školního platu (pod jménem sobotáles) – nic*.“ Blíže viz: *Pamětní kniha. Obecná škola v Závratci. Závratec: 1820 – 1890, SoA Chrudim, s. 2 – 3.*

⁶¹ Zde najdeme rozpor (a ještě jich přibude) mezi tím, co proklamovalo Politické zřízení školské a běžnou realitou. Učitelé základních škol měli ročně dostávat 150 zlatých, zatímco náš učitel na tuto sumu nedosahoval. Jedno z možných vysvětlení nabízí značně proměnlivá situace tehdejší rakouské měny. V roce 1811 došlo k finančnímu krachu, jehož výsledkem bylo zavedení nové papírové vídeňské měny (W.W.), kterou jsme v poznámkách zmiňovali.

⁶² Blíže viz: PROCHÁZKA, L. *Zjišťování cen a mezd v minulosti*. In *Sborník k základům genealogie*. Praha: Klub pro českou heraldiku a genealogii, 1988, s. 79.

mohl koupit ze svého měsíčního platu, by dnes odpovídalo částce něco mezi čtyřmi až šesti tisíci korun.

Opět podtrhujeme, že je třeba tato data brát se značnou rezervou. Proto lze spíše hypoteticky usoudit, že průběžné navyšování řemeslných platů bylo přímým odrazem inflačních otřesů rakouské měny, zatímco v případě učitelů tento proces nenastal. Jejich mzdy zůstávaly na stejné úrovni s logicky klesající kupní silou⁶³.

Na druhé straně je však také třeba poctivě přiznat, že učitelské povolání skýtalo poměrně stabilní existenční jistotu, která jiným pracovním činnostem asi dost často chyběla. Navíc i ubytování v budově školy, v kronice opomíjené. Přes tyto relativní výhody však učitel cítil své finanční postavení jako natolik nevalné, že měl potřebu zaznamenat i malou ztrátu. Více než třicet let od vzniku závratecké školy to dokumentuje událost ze dne 4. srpna 1855. Tehdy blesk při bouři zabil na poli místního čeledína s jeho přítelkyní, kteří se schovali pod strom. *„Na tom poli měl tehdejší učitel závratecký setou pšenici a sázené brambory (neb tento pozemek zdarma k užívání od obce měl). Utrpěl tím ale škodu dilem skrz roztržštěný strom, dilem od sběhlých sem lidí.“*⁶⁴

Z dalších podstatných událostí týkajících se provozu školy je v knize v roce 1823 ještě zmiňováno zajištění otopu, který musela bezplatně darovat vrchnost ze svých lesů, přičemž přiškolené obce patrně v rámci robotní povinnosti zajišťovaly jeho těžbu a odvoz. V roce 1831 byla u školy vyhloubena studna, o něco později vytvořena školní zahrádka na malém kousku pozemku pod okny. V roce 1857 je v knize v souvislosti s nově vypracovaným tzv. stabilním katastrem českým uváděn výnos ze čtyřech menších pozemků patřících ke škole. Z nich pak učitel následujícího roku platil daně dopředu na čtyři roky najednou. *„Aniž by je dosud užíval“*, jak poněkud nahořkle konstatuje v *„Pamětní knize“*.

3.2 Osobnost učitele

Prvním zdejším učitelem se stal **vysloužilý voják Jan Melcer**, původní profesí tkadlec, rodák ze sousedního Ronova nad Doubravou. Po propuštění z vojenského stavu absolvoval preparandu a **1.října 1822** *„obdržel ustanovení“*, tedy jakousi „umístěnku“,

⁶³ Nebo byla dokonce nižší, jak vidíme na konkrétním případě. Nicméně i kdyby učitel pobíral celých 150 zlatých ročně, které mu zákonem byly slíbeny, výsledek by to příliš neovlivnilo.

⁶⁴ Srovnej: *Pamětní kniha. Obecná škola v Závratci. Závratec: 1820 – 1890, SoA Chrudim, s. 14.*

na školu v Závratci, kde patrně neprodleně zahájil výuku. Zůstal zde pak celých dvacet šest let, než byl přeřazen do blízké sousední vesnice.

Již jsme uváděli dříve, že předchozí dlouhodobá vojenská zkušenost v řadách tehdejších pedagogů nebyla výjimkou. V Čechách sice na základě výnosu z roku 1774 poměrně rychle vznikalo množství elementárních škol, určitý problém představovalo jejich obsazení alespoň částečně kvalifikovanými vyučujícími. Preparandy zpočátku neprodukovaly dost světských absolventů na to, aby jimi nově vznikající školní síť mohla být pokryta. Marie Terezie proto v první fázi k učitelskému povolání motivovala i kněze řadou úlev. Ani o padesát let později se situace patrně nijak radikálně nezměnila a pedagogů byl stále nedostatek. A to i přesto, že vědomostní požadavky na ně kladené opravdu nebyly příliš velké.⁶⁵ Proto se mohl učitelem stát i člověk, který se patrně jako bývalý voják příliš nepodobal usedlému a sousedy váženému zástupci pedagogické profese, jak jej známe z filmů pro pamětníky. Na zašlé pohlednici, jejíž jedno okénko obsahuje fotografii závratecké školy, můžeme vedle neuspořádané skupiny dětí vidět muže s vojenskou čapkou, rozepjatým kabátcem a vysokými holínkami. Jeho postoj ze všeho nejvíce připomíná armádního velitele před svojí jednotkou. Nevíme přesně, kdy byl tento snímek vytvořen (ostatní snímky na pohlednici evidentně vznikly nejdříve v druhé půli 19. století). Je však velmi pravděpodobné, že český venkovský učitel v počátcích elementárního školství měl často právě takovou podobu. Na cestě k úhledným školním fotografiím s dětmi spořádaně stojícími v trojřadu, s panem řídícím v obleku, který je nadto vybaven i patřičnými širšími vědomostmi, měl ještě uplynout nějaký čas.

V kronice není uvedeno, co bylo příčinou přemístění výše zmíněného učitele. Jisté je, že k němu došlo urychleně několik měsíců před koncem školního roku. Na závratecké škole musel tudíž několik měsíců vyučovat „*provizor*“, výpomocný pedagog, který žáky zdárně dovedl až k prázdninám v létě 1849.

⁶⁵ Jak uvádí Váňová, základní požadavky na učitelovo vzdělání upravovala Felbigerova kniha metodní, v níž se po učiteli žádala především znalost trivia a náboženství. Eventuální širší znalosti zeměpisu, dějepisu, zemědělství a tzv. industrie byly patrně více nutné spíše pro učitele hlavních škol. Důležitým předpokladem pro absolvování preparandy pak bylo ovládnutí pěti částí vyučovací tzv. pravé zaháňské metody, tedy metodického postupu pro vyučování, který se na téměř sto let stal „desaterem“ českého učitele. Na jiném místě Váňová potvrzuje, že „úroveň vzdělání poskytovaného preparandami nebyla vysoká“. Srovnej: VÁŇOVÁ, R. *Vzdělání učitelů v českých zemích*. In VALIŠOVÁ, A., KASÍKOVÁ, H. A KOL. *Pedagogika pro učitele*. Praha: Grada, 2007, s. 27 – 28. Dále: VÁŇOVÁ, R. *Školský systém v českých zemích – vývoj a současný stav*. In VALIŠOVÁ, A., KASÍKOVÁ, H. A KOL. *Pedagogika pro učitele*. Praha: Grada, 2007, s. 71.

Po nich zahajoval svoji službu další učitel, Josef Kučera. To, že ve své funkci setrval až do roku 1877, tedy dlouhých dvacet osm let, ho jistě z hlediska dějin místní školy činí významnou postavou. Svoje působení zde ukončil až odchodem do výslužby, kam byl dán „*pro sešlost věkem*“. Máme o něm podstatně více přímých i nepřímých informací. V jakémisi jeho nekrologu (1883) se můžeme dočíst, že již před příchodem do Závratce působil na jiných školách v okolí, na místní školu tedy přišel jako zkušený pedagog. Byl „*dobrým hudebníkem, většina zdejších hudebníků jsou vyučenci jeho*“.⁶⁶ Neměl za sebou dobrodružnou kariéru svého předchůdce. Pravděpodobně absolvoval preparandu a ještě jako mladý začal učit. I přesto, že příprava v době jeho studií stále ještě trvala pouze několik měsíců⁶⁷, reprezentoval již typ pedagoga, jehož míra znalostí byla kvalitativně na vyšší úrovni. Můžeme tak usoudit ze zápisů v knize, které učinil zpětně za svého předchůdce, a následně pečlivě vedl až do svého odchodu z učitelského postu. Nejen že jsou napsány gramaticky správně, podstatnější je zde jejich obsah. Zapisovatel se v nich projevuje jako pečlivý komentátor situace v zemi, např. revolučním nepokojům roku 1848 je věnováno bezmála sedm hustě popsaných stran. S lehce naznačenou ironií místy glosuje jak politické dění, tak i lokální události. Takto například okomentoval charitativní akci místních sedláků, kterou uskutečnili ku příležitosti vztyčení a vysvěcení kamenného kříže, mimochodem financovaného samotným učitelem, roku 1860: „*Při této slavnosti podělili občané a resp. sedláci závratečtí pět chudých dítek oděvem. Ale to nedali ze svého, nýbrž z chudé kasy*“.⁶⁸

V roce 1848 píše o akci nadšených dobrovolníků, kteří jeli vlakem na pomoc vzbouřeným pražským studentům proti vojsku knížete Windischgratze. V Běchovicích je zastavil oddíl husarů, kteří je „*poněkud zbrání svou postrašili, že si mnohý gardista viditelnou známku domů zpět přinesl, odebrali jim zbraň, peníze a vše, co cenu mělo, a pustili je zpět. Některý gardista - a sice veliký počet - utikal zmužile a hledal s udatným*

⁶⁶ Srovnej: *Pamětní kniha. Obecná škola v Závratci. Závratec: 1820 – 1890, SoA Chrudim, s. 39.*

⁶⁷ V roce 1848 byl za prvního rakouského ministra veřejného vyučování zvolen dr. Sommaruga, který připravil podklady pro celkovou reformu veřejného školství, jehož stav byl v té době již shledáván jako neuspokojivý. Důkladně připravený „Nástin základních zásad pro veřejné vyučování v Rakousku“ sice v bouřlivém politickém ovzduší roku 1848 nebyl realizován, nicméně zcela evidentně připravil půdu pro Hasnerovu reformu o uskutečněnou o dvacet let později. Ještě za Sommarugova působení na ministerstvu se alespoň podařilo změnit dosavadní tří a šestiměsíční preparandy na jednorozční (1848) a následně dvouleté (1849) vzdělávací kurzy pro učitele elementárních škol. Blíže viz: ŠAFRÁNEK, J. *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů. II. svazek.* Praha: Matice česká, 1913, s. 4 - 94.

⁶⁸ Tzv. „chudá kasa“ byla zřejmě druhem jakéhosi sociálního fondu vytvořeného právě pro takové účely jako součást rozpočtu místního obecního zastupitelstva. Srovnej: *Pamětní kniha. Obecná škola v Závratci. Závratec: 1820 – 1890, SoA Chrudim, s. 20.*

*zajícem útočiště v obilí na poli.*⁶⁹ Na samotné studenty angažované v nacionalistických bojůvkách, tzv. „národních strážích“, se dívá se značným despektem: „...Nejvíce se toho ujímali studující, takže zapomenuli docela na účel života mladistvého, který jim vzdělanost pro budoucí život opatřit měl, a přidrželi se zbraně a ubohá mládež zanechajíc docela učení oddala se zahálčivému a prostopášnému životu.“⁷⁰

Jeho pohled jistě můžeme vnímat jako výraz generační konfliktu zralého usedlého muže s radikálním mládím. Zároveň však nepopíratelně souvisí i s jeho více než **loajálním postojem vůči rakouské monarchii**, který je zřetelně znát z více zápisů. O císaři Ferdinandu I. píše zásadně jako o „dobrotivém“ či „milostivém“, bouřící se lid nazývá „lůzou“ atd. atd. Dokonce i zrušení robotní povinnosti zvažuje ze dvou úhlů pohledu. Na jedné straně píše o tom, kolik dnů museli pracovat pro vrchnost domkáři i sedláci, na druhé straně uvádí, že „vrchnosti ale držely na svůj plat úředníky, kteří lid poddaný řídili, úřad politický i soudní vykonávali a na hospodářství vrchnostenské dohlíželi.“⁷¹

Jestliže tedy budeme tohoto učitele charakterizovat jako **konzervativního zastánce „starých pořádků“**, nebudeme to tvrzení jistě nijak přehnané. Nezdá se, že by ho jakkoliv oslovily nacionalistické tendence určité části společnosti spojené se snahou rekonstituovat český národ. Spíše je pravděpodobné, že z hlediska své profese i z hlediska celé své osobnosti vůbec neuvažoval o nějakém překročení státně vytyčených mantinelů. Náznak určité „občanské neposlušnosti“ u něj zahlédneme až na sklonku jeho kariéry v souvislosti s ukončením církevní správy školství, k níž došlo během Bachova absolutismu prostřednictvím tzv. konkordátu, tedy smlouvy rakouského státu s Vatikánem z roku 1855. V roce 1868, kdy byl říšským zákonem razantně minimalizován vliv církve na výuku něčeho jiného, než náboženství, píše učitel (z dnešního pohledu poněkud archaickou češtinou) že „dle vyšlého zákona přišly školy k odtržení od duchovenstva, to bylo k přání, neboť sténali učitelové pod těžkým jhem kněžským.“⁷²

Jiné velmi významné události, jež se přímo či nepřímo dotýkaly venkovských triviálních škol, učitel nijak nerefletoval. Ať již šlo o říjnový diplom v roce 1860, který

⁶⁹ Srovnej: *Pamětní kniha. Obecná škola v Závratci*. Závratec: 1820 – 1890, SoA Chrudim, s. 8.

⁷⁰ Srovnej: *Pamětní kniha. Obecná škola v Závratci*. Závratec: 1820 – 1890, SoA Chrudim, s. 7.

⁷¹ Srovnej: *Pamětní kniha. Obecná škola v Závratci*. Závratec: 1820 – 1890, SoA Chrudim, s. 11.

⁷² □ Srovnej: *Pamětní kniha. Obecná škola v Závratci*. Závratec: 1820 – 1890, SoA Chrudim, s. 25.

v monarchii zrušil absolutistický režim a obnovil ústavu, nebo zákon o rovném právu obou zemských jazyků na školách v roce 1866. Zatímco v novém politickém klimatu vznikala řada českých spolků a jednot s jednoznačně deklarovanými národnostními cíli, a to i v učitelských řadách, v místní kronice nenajdeme ani náznak nějaké odezvy na toto rušné dění.

Přesto však o tomto muži s jistotou nemůžeme říct, že by byl zcela prost jakéhokoliv vlasteneckého citění. V zápiscích je však najdeme spíše nepřímou jako výraz jeho vztahu ke krajině, k lidem, jež ji obývají, i k jejich všední každodennosti. Bez ohledu na podobu státního zřízení, v němž žijí své životy. Předpokládejme, že obdobné emoce předával svým žákům stejně pečlivě, jako je pro budoucnost ukládal do „*Pamětní knihy*“. Nicméně označit ho za jednoho z vlasteneckých učitelů usilujících o „*vytvoření české národní školy (jako školy s českým vyučovacím jazykem a „českým“ obsahem vzdělání)*“⁷³ by bylo nepravdivé, protože **podle všech indicií pro něj fenomén češství sám o sobě neměl zvláštní význam.**

Zajímavou otázkou pro podrobnější výzkum zůstává, jak moc se blížil standardnímu obrazu česko-rakouského učitele té doby, respektive jaký byl vlastně v řadách tehdejších pedagogů poměr mezi právě takovými konformními jedinci a těmi, kteří ve školství (i mimo ně) usilovali o výraznější změny v nacionalistickém smyslu. Tedy - zda není zmiňovaný „*vlastenecký učitel*“ v počátcích elementárního školství spíše českým národním mýtem než historickou realitou, protože ve skutečnosti mohlo být takových jedinců velmi málo v porovnání s celkovým počtem učitelů na českých školách.

3.3 Vývoj sociálně-ekonomického postavení učitele

Jak již víme, dostával učitel jako součást mzdy i naturálie, tzn. vesničany dodávané obilí. Můžeme se dohadovat, jak moc tuto a další položky školního platu rodiče žáků platili ochotně. S nadějí, že jejich potomci budou mít díky vzdělání lepší život než oni. Asi tomu tak nebylo vždy, jak dokazuje epizoda z roku 1851, kdy podle „*Pamětní knihy*“ závratecký „*učitel do zlé nehody přišel*“. V souvislosti se zrušením poddanství měli sedláci i chalupníci možnost vykoupit se jednorázovým finančním vyrovnáním nejen z robotní povinnosti, ale i z dalších závazků určených ze strany vrchnosti. Toho využila jedna z přiškolených obcí, Podhrádí, a vyvázala se tak z povinnosti pravidelně „*sypat obilí*“ místnímu učiteli. Naturální dávka činila nezanedbatelnou položku

⁷³ □ Srovnej: VÁŇOVÁ, R. *Vzdělání učitelů v českých zemích*. In VALIŠOVÁ, A., KASÍKOVÁ, H. A KOL. *Pedagogika pro učitele*. Praha: Grada, 2007, s. 28.

učitelova ročního platu. V popisovaném případě složili občané náhradou určitou jednorázovou sumu do státního „*vyvazovacího ústavu*“. Na její větší část byla učiteli vystavena státní obligace, tedy dluhopis. Z uloženého vkladu pak dostával roční úroky. Zbytek byl uložen v ronovském panství, taktéž jako zdroj ročních úroků. Při vzájemném srovnání částky, kterou takto učitel obdržel, a té, již mohl získat prodejem obilí, kterým mu dříve obec byla povinna platit, se nám výsledný rozdíl nemusí zdát příliš dramatický. Dle výše citované emotivní reakce kronikáře však můžeme soudit, že pro něj samotného byl citelný, a představoval zaznamenáníhodnou ztrátu.

Mělo však být ještě hůře. V souvislosti s radikálními změnami v rakouském státním uspořádání byl v roce 1864 příslušným ministerským výnosem zrušen „*patronát*“ bývalých vrchností nad školami nacházejícími se na jejich panství. Prakticky to znamenalo, že veškerá práva a povinnosti vztahující se k provozu škol nyní byly zcela předány do správy jednotlivých přiškolených obcí. V roce 1865 byl také v Závratici utvořen první *školní výbor*, jehož členy byly zástupci jednotlivých obcí. Svého zástupce zde měli i majitelé ronovského nadačního velkostatku. Předpokládejme, že zde již v té době zastával funkci blížící se pozdějšímu pojetí *virilního hlasu*⁷⁴ ve školních radách. Ačkoliv byl tedy v elementárním školství oficiálně eliminován vliv bývalých vrchností, právě touto cestou zůstal v rozhodující míře *de facto* zachován. Jeho součástí měla být i významná (dnešním jazykem bychom řekli: sponzorská) spoluúčast na větších výdajích spojených s financováním škol. Do takového stavu však v rušném období předcházejícím Hasnerovu zákonu bylo ještě hodně daleko.

Příznejme – nastalá situace obcím přinesla spíše než nějaké výhody nákladnou povinnost zajistit provoz školy a živobytí jejího pedagoga. Místní šlechta svým bývalým poddaným odmítala poskytovat jakékoliv dotace, čemuž lze rozumět jako výrazu jakési zhrzené ješitnosti (ve smyslu: „Co jste chtěli mít, to máte!“) případně jako jasně deklarovaným tržním principům. Veškeré platby učiteli se tak staly pouze záležitostí obcí. Potíž byla v tom, že tyto je nedokázaly plně zabezpečit pouze z vlastních prostředků (rozuměj: výběrem školného od rodičů). Ani z hlediska státního nebyla situace dostatečně řešena. Dokonce se zdá, že by zde spíše než „dostatečně“ bylo na místě slovo „vůbec“. Razantním změnám, k nimž mělo brzy v rakouském školství dojít, předcházel patrně stav, jenž by se dal charakterizovat jako „přešlapování na místě“. Stav krizový, jak už to tak bývá, především pro obyčejného „pěšáka“ na

⁷⁴ *Virilista* (někdy také *virilní hlas*) (z latinského *virilis* od *vir* - muž, viz také *virtuóz*, *triumvirát*) je osoba zastávající nějakou funkci, úřad z titulu jiné funkce. Viz dále.

pedagogickém poli, a to na dlouhých pět let. „*To byla veliká bída pro učitele neb bývalá vrchnost nechtěla nic připlácet a chudé občanstvo nemohlo...*“⁷⁵

K zásadnímu obratu (nejen) v této záležitosti došlo až prostřednictvím **Hasnerova zákona**. Jeho převratný vliv na kvalitu tehdejšího školství a čestné místo v našich pedagogických dějinách jsou velmi dobře zmapovány jinde.⁷⁶ Jeho dopadu na sociální postavení učitelů se ještě budeme podrobněji věnovat, ale momentálně nás bude zajímat, že na jeho základě už měli být učitelé nadále vypláceni okresním školským úřadem pravidelně jednou za měsíc. Natolik dostatečně, aby uživili sebe i rodinu bez nutnosti přivýdělků.

Ačkoliv byl uvedený zákon odsouhlasen již v květnu 1869, jeho uvedení do praxe se v místních podmínkách protáhlo o další rok a půl. Až v listopadu 1870 byl závratecký učitel poprvé vyplacen tak, jak měl. Jeho základní měsíční „*služné*“ činilo **32 zlatých a 25 krejcarů**, ročně tedy obdržel společně s různými příplatky přibližně **440 zlatých**.⁷⁷ Z nich odváděl povinných 20 procent k penzijnímu fondu. Kromě toho obdržel ještě dalších asi **80 zlatých** jako příspěvek na topivo, úklid školy a nákup křídly. Vidíme, že zde došlo k zcela zásadní reorganizaci v systému financování školy i samotného pedagoga. Za svoji práci nyní dostával více než sedminásobně vyšší mzdu než jeho předchůdce před padesáti lety, což jistě byla (i s ohledem na všudypřítomnou inflaci rakouské měny) velmi žádoucí satisfakce za dlouhá léta menšího či většího hmotného strádání. Počínaje tímto rokem ustaly v „*Pamětní knize*“ nářky nad finanční a majetkovou situací. Naopak se objevuje více informací o provozu samotné školy.

⁷⁵ Srovnej: *Pamětní kniha. Obecná škola v Závratci. Závratec: 1820 – 1890, SoA Chrudim, s. 26.*

⁷⁶ Např.: VÁŇOVÁ, R., RÝDL, K., VALENTA, J. *Výchova a vzdělání v českých dějinách. IV. díl - 1. svazek. Praha: UK, 1992, s. 10 - 14.*

⁷⁷ V roce 1857 došlo v Rakousku k další měnové reformě, kterou byl zaveden **nový rakouský zlatý**, dělicí se na **100 krejcarů**. Učitelův plat je zde pochopitelně uveden již v této nové měně. Částka by odpovídala přibližně **76 zlatým za měsíc** papírové vídeňské měny, v níž jsme zaznamenávali první učitelské příjmy. Pro zopakování: tyto v roce 1822 činily **10 zlatých měsíčně**, zatímco kvalifikovaný řemeslník za stejnou dobu pobíral **14 – 18 zlatých**. Z nám dostupných zdrojů lze usoudit, že kolem zmiňovaného **roku 1870** však již plat řemeslníka dosahoval pouze necelé **poloviny platu učitele**. Považuji za důležité uvést zde tyto cifry, aby byl dobře patrný rozdíl ve finanční situaci a společenském postavení mezi prvními pedagogickými průkopníky a jejich následovníky po Hasnerově zákoně. Údaje o finančních relacích převzaty z: PROCHÁZKA, L. *Přehled měny v Čechách. Zjišťování cen a mezd v minulosti. In Sborník k základům genealogie. Praha: Klub pro českou heraldiku a genealogii, 1988, s. 70 - 79.*

3.4. Škola a její žáci

Víme, že pod závrateckou školu v první fázi spadaly čtyři přiškolené vesnice, ze kterých v roce 1822 pocházelo **55 žáků**. Rodiče tehdy za základní vzdělání svých dětí odváděli prostřednictvím svých obecních zastupitelů školní plat, který pak činil podstatnou část ročních příjmů učitele. Náklady na **jeden rok školní docházky** žáka se v uvedeném roce pohybovaly kolem necelého jednoho zlatého, resp. **52 krejcarů**. Pokud bychom se pokusili zjistit, jak moc byla pro tehdejší rodinu taková částka zatěžující, lze se opřít o podobné srovnání, jež jsme učinili v případě učitelova platu. Se stejným rizikem určitého zkreslení, protože dobové souvislosti byly pochopitelně zcela jiné než nyní. Při svém porovnávání můžeme vyjít z průměrného výdělku v nám známých řemeslných profesích, jež činil přibližně **12 krejcarů měsíčně**. Roční školné tak mohlo představovat asi **dvanáctinu tehdejšího měsíčního platu** (řemeslníka). Na první pohled se tedy zdá, že nešlo o nijak horentní sumu. V současné době (2011) by mu odpovídalo zhruba **1800 korun za rok**, což by patrně rozpočet běžné české rodiny docela dobře unesl. Nicméně je třeba zdůraznit, že sociální situace mnoha jedinců v té době pravděpodobně byla velmi nestabilní, proto i malé výdaje pro ně mohly představovat obtížnou překážku. Koneckonců se tak tváří i sám učitel ve svých zápiscích.

Další informace o počtu žáků pochází z roku 1872, kdy do školy docházelo **128 dětí**. Je otázka, zda byl takový nárůst žáků výsledkem populačního boomu nebo důsledného uplatňování a prodloužení školní povinnosti o dva roky ze stávajících dvanácti na čtrnáct let věku dětí. Každopádně se počet žáků i nadále plynule navyšoval, až zcela přesáhl kapacitu jednotřídní školy (a patrně i fyzické možnosti samotného učitele). A to i přesto, že býval reálně umenšen o „absentéry“, kteří z mnoha různých důvodů měli s pravidelnou školní docházkou stále ještě potíže.

Zkusme si vizuálně představit tu masu dětí, navíc různého věku, namačkané v jedné místnosti, které má vzdělávat i výchovně vést pouhopouhý jeden člověk. S trochou humoru můžeme dodat: dokonce bez použití tělesných trestů výslovně zakázaných novým zákonem. Závažný teologicko-filozofický spor, který vedli církevní činitelé se zástupci školství o to, zda má být výchova postavena na „*mravnosti a zbožnosti*“ (jak nakonec bylo uzákoněno) nebo na opačném pořadí těchto slov, nám náhle začne připadat jako bezvýznamná banalita. A pokud někdo občas obdivuje pevné nervy současných reprezentantů pedagogické profese s třiceti dětmi ve třídě, pak jistě pocítí bezbřehou úctu ke schopnostem, jimiž museli být ke zdárnému plnění svého úkolu

vybavení jejich dávných předchůdců. Užití pedagogických prostředků postavených na hromadném (či pospolném) vyučování a skupinové společné práci bylo při takovém obrovském počtu žáků zcela pochopitelnou nezbytností a vlastně i jedinou cestou, jak mohl učitel dosáhnout cíle.

Krizový stav, který popsanou situací na škole v Závratci nastal, měl již brzy vyvolat dilema, zda rozšířit stávající školní budovu o další třídu nebo vyhovět tlaku jedné z přiškolených obcí, jež začala velmi důrazně usilovat o stavbu vlastní školní budovy. Vzhledem k tomu, že by druhá varianta pro místní školu znamenala nejen potřebný odliv žáků, ale také velmi citelný úbytek financí, bude rozhodování všech zúčastněných stran velmi obtížné, dlouhé a mnohdy značně bouřlivé.

4. OBECNÁ ŠKOLA V ZÁVRATCI 1870 – 1898

Hasnerův zákon z roku 1869 změnil kromě jiného také strukturu tehdejšího základního školství. Felbigerovu třístupňovou soustavu škol, (triviální, hlavní, normální) trvající v této podobě od roku 1774, nahradily tzv. obecné školy, které se dále dělily na obyčejné školy obecné a školy měšťanské. Ačkoliv měl tento systém určité nedokonalosti, k nimž patřila například nejasněná role měšťanské školy, můžeme jej v porovnání s předchozím směle označit za daleko preciznější, ucelenější a důkladnější ve svém záměru zprostředkovat základní vzdělanost nejširším lidovým vrstvám na kvalitativně vyšší úrovni.

V závěru předcházející části jsme uváděli některé změny, jež s sebou zákon přinesl vzhledem k profesionalizaci rakousko-uherského učitele elementárního školství. Zároveň jím však byly profilovány a do praxe zavedeny mnohé další nové prvky výrazně měnící celý systém lidového vzdělávání. Z hlediska následujícího tématu lze jako nejvýznamnější uvést **zavedení osmileté povinné školní docházky**, tedy na období od šesti do čtrnácti let věku dítěte. Na jednoho pedagoga mělo připadat maximálně **osmdesát (nebo sto při polodenním vyučování) dětí**. Kromě toho zákon definoval podmínky, za nichž měly být zřizovány **nové obecné nebo měšťanské školy** tam, kde „*na hodinu dokola a dle průměru pětiletého jest více než 40 dětí, které musí choditi do školy přes půl míle⁷⁸ vzdálené.*“⁷⁹ Konečně ještě zmiňme, že Hasnerův zákon kodifikoval **zemské, okresní a místní školní rady** jako řídicí orgány školské správy.

4.1 Místní školní rada

Školní výbor při škole v Závratci sestávající ze zástupců přiškolených obcí, ronovského panství (resp. velkostatku) a učitele byl transformován na oficiální školní radu. Nezdá se, že by nastala nějaká časová proluka, v níž chod školy nebyl řízen ze strany jejího zřizovatele. Jestliže však trvalo rok a půl po vynesení Hasnerova zákona,

⁷⁸ Vídeňská míle = 7 585,936 m. Půl míle převedeno do současné měrné soustavy tedy činilo necelé čtyři kilometry.

⁷⁹ Přičemž škola měla být umístěna v centru určitého obvodu, tak aby byla dětem dostupná ze všech světových stran a pěší cesta do ní netrvala více než hodinu. Srovnej: VÁŇOVÁ, R., RÝDL, K., VALENTA, J. *Výchova a vzdělání v českých dějinách*. IV.díl - 1.svazek. Praha: UK, 1992, s. 10; 31-32..

než začal být místní učitel financován řádně stanoveným způsobem, protáhlo se utváření školních rad na lokální i okresní úrovni ještě více. Podstatným dílem tento fakt můžeme přičíst na vrub obstrukcím ze strany české politické reprezentace, potažmo učitelstva i veřejnosti, které brzdily proces, jenž byl již sám o sobě ve své realizaci značně komplikovaný. Ještě v polovině roku 1871 nebylo obsazeno 1740 místních a 40 okresních školních rad⁸⁰. Školní rada v té době ještě nefungovala ani na místní škole, ale její roli patrně zdárně suploval zmiňovaný školní výbor. Spíše než výraz protestu se nejspíše jednalo o vyčkávající postoj. Kromě jiného si lze jen těžko představit stárnoucího učitele, jehož značně konzervativní portrét jsme vykreslili v předcházející části, jak se na sklonku své pedagogické kariéry odhodlává k tak radikálnímu gestu, jakým odmítnutí účasti ve školní radě nepochybně bylo..

Kronika místní školní rady poprvé zmiňuje ve školním roce 1873-4. Úvodní „*protokol sepsán v Závratcích při místní školní radě dne 12.prosince 1874*“ zahajuje oficiální „*Protokoly místní školní rady*“ ještě o rok později⁸¹. Je prvním z řady dokumentů, v nichž zapisovatelé pečlivě úhledným písmem zaznamenali všechna jednání a rozhodnutí rady. Složení místního řídicího orgánu bylo víceméně podobné jako dříve. Objevují se zde tři občané ze Závratce, tři z dalších dvou přiškolených obcí (Třemošnice a Podhrádí), zástupce bývalé vrchnosti – velkostatku z Ronova nad Doubravou, místní učitel a konečně katecheta z ronovské farnosti. Nové je však jasné rozdělení funkcí. Radu řídil „*předseda*“ (vždy občan ze Závratce), zbylí účastníci tvořili „*vybor*“. Zástupce velkostatku byl jednání účasten jako „*virilní hlas*“⁸². Na finanční otázky spojené s provozem školy dohlížel „*inspektor*“ – později „*dozorce*“ (také občan Závratce). Právě zde je patrný výraznější posun k větší procedurální vážnosti zcela v duchu Hasnerova zákona. Nadále se již „*jednomyslně schvalovaly protokoly, předkládal se rozpočet školních potřeb a oučtovály výlohy za uplynulý rok*“, nejasnosti v praktických provozních záležitostech byly konzultovány na „*okresní či zemské úrovni*“, jednání vedl „*předseda*“, ostatní přítomní zasedali jako „*vybor*“, *atd.*

⁸⁰ Uvedeno z jiného zdroje v : VÁŇOVÁ, R., RÝDL, K., VALENTA, J. *Výchova a vzdělání v českých dějinách*. IV.díl - 1.svazek. Praha: UK, 1992, s. 16.

⁸¹ Nicméně je v tomto prvním dochovaném zápisu již zmiňován protokol z jednání, které proběhlo o rok dříve, 31. prosince 1873.

⁸² Obecní zřízení v letech 1864 – 1918 obsahovalo institut *virilního člena zastupitelstva*. Stával se jím automaticky bez voleb ten, kdo v obci platil více než šestinu přímých daní. Tohoto virilního člena mohl zastupovat při jednáních zmocněnec, například správce místního dvora, a jeho pravomoc byla oproti řádným členům zastupitelstva omezena. Na stejných principech později fungovali nositelé virilního hlasu

atd. Z těchto „odborných“ pojmů je dobře znát, jakou váženou institucí se školní rada v místních podmínkách měla tendenci stát.

Jednání rady byla svolávána minimálně dvakrát ročně. Obvyklým termínem byl prosinec v souvislosti s vyúčtováním školních výloh a tvorbou nového rozpočtu, další setkání rady následovalo na jaře v dubnu či květnu. Výjimku z tohoto řádu si brzy vynutily ožehavé akutní situace vyžadující neodkladné řešení. Již na prvním zasedání rady v roce 1874 byla naznačena jedna z nich, když „*pan vybor Josef Skokan z Třemošnice činí návrh..., aby školní budova závratecká rozšířena byla, poněvadž počet školních dítek školu navštěvujících do nynější světnice se měštnati nemůže, což nejen vyučování, nýbrž i také mravům na újmu jest*“⁸³.

4.2 Školní docházka

Dříve, než se vrátíme k praktickým problémům závratecké školy, shrňme si, jakým způsobem a v jakých podmínkách mohla být po roce 1869 realizována osmiletá povinná školní docházka.

Předně je třeba zmínit, že stávající elementární vzdělání tvořilo uzavřený celek, z něhož vedla cesta v podstatě pouze do praktického uplatnění. Středoškolské vzdělání zde existovalo zcela nezávisle na základním školství.⁸⁴ Vzhledem k poměrně vysokému školnému a omezenému počtu středních škol se týkalo určité elitní skupiny žáků, jež jako jediná měla následně otevřenou cestu i na vysoké školy. Sociálně-ekonomické podmínky dětem z nejširších lidových vrstev jakékoliv středoškolské studium znemožňovaly. Jejich majetnější vrstevníci mohli po absolvovaném pátém ročníku obecné či měšťanské školy zahájit studium na střední škole, přičemž zde neexistovala žádná návaznost na předchozí školní výuku (pochopitelně kromě nejzákladnějšího vzdělání, jímž byli žáci vybaveni). Pokud někdo absolvoval všech osm ročníků na nějakém typu obecné školy, téměř neměl šanci přestoupit do vyšších ročníků střední školy, mimo jiné pro zcela odlišné vzdělávací obsahy, Nároky, které by v takovém případě na žáka byly kladeny (např. znalost řečtiny a latiny), v podstatě nebyly

ve školních radách. Jak budeme mít možnost vidět, jejich nepřímý vliv však měl často zásadní význam při mnoha důležitých rozhodnutích.

⁸³ V citovaných zápisech se snažíme zachovat dobový jazyk, nicméně v zájmu větší srozumitelnosti pro současného čtenáře jsou některé z nich částečně stylisticky a gramaticky upraveny. Srovnej: *Protokoly místní školní rady Závratec. Závratec: 1874 – 1924*, s. 2.

⁸⁴ Proto se někdy hovoří o dvojkolejném systému.

splnitelné. Jak obyčejné školy obecné, tak školy měšťanské tedy byly odsouzeny na pozici tzv. lidového školství s jasným praktickým akcentem

Osmiletou základní školní docházku mohlo dítě absolvovat trojím způsobem: **na obyčejné škole obecné nebo na škole měšťanské, případně v kombinaci obou škol (pět let obecné školy a následně přestup do šestého ročníku školy měšťanské).** Přičemž role měšťanské školy byla v počáteční fázi v celém systému poněkud neujasněná. Její úkol spočíval v poskytnutí širšího typu vzdělání dětem, jež z různých důvodů nemohly studovat na střední škole. Tomu měla odpovídat i skladba učiva. Není zde naším úkolem ji detailně analyzovat, zájemce odkážme na příslušnou literaturu⁸⁵. Je však třeba zmínit, že ve výsledku se měšťanská škola odlišovala víceméně pouze v několika předmětech.⁸⁶ V tomto směru se nabízí podobnost s předchozími typy škol (např. školou triviální a hlavní). Bez odlišného navazujícího uplatnění navíc měšťanská škola tvořila pouze kvalitativně vyšší variantu školy obecné. Ani u jednoho typu školy neměl v době jejich vzniku absolvent garantovou jinou možnost než přechod do praxe, což se změnilo (byť relativně brzy) až v souvislosti s novelou Hasnerova zákona. Určitý posun oproti předchozímu vzdělávacímu systému však přesto nalezneme ve větší vzájemné provázanosti obou škol, respektive možnosti přestupu z jedné na druhou. Tato skutečnost již naznačovala roli, které se mělo měšťanské škole v budoucnu dostat, tedy odklon od jednoznačně praktického zaměření k přípravnému všeobecnému vzdělání pro studium na některých dalších institucích.

Naprostá většina venkovských obecných škol po roce 1869, ať již stávajících nebo nově vzniklých, byla **malotřídních (nebo tzv. ménětřídních)**. To znamená, že v nich byl nižší počet tříd než ročníků. Tato skutečnost pochopitelně vyžadovala zcela specifické způsoby výuky. Během vyučovací hodiny se zpravidla jeden učitel snažil předávat vědomosti žákům různého věku, znalostí i schopností. Již jsme zmiňovali dříve, že jejich počet byl z dnešního pohledu ohromující, běžně se pohyboval kolem stovky. Aby byl takový úkol vůbec zvládnutelný, musely být děti rozřazeny do tzv. *oddělení*, tedy podskupin složených z jednotlivých ročníků.⁸⁷ Přičemž učitel měl za úkol

⁸⁵ Např.: VÁŇOVÁ, R., RÝDL, K., VALENTA, J. *Výchova a vzdělání v českých dějinách*. IV. díl - 1. svazek. Praha: UK, 1992, s.23-31.

⁸⁶ Jednalo se o „vedení knih“, „krasopis“, rozdělení počtů na aritmetiku a geometrii a konečně o geometrické kreslení (namísto měřičství a rýsování). Můžeme zde nalézt návaznost na tradici nižší nesamostatné reálky, jejíž úlohu měšťanská škola určitým způsobem převzala.

⁸⁷ Např. na jednotřídní škole následujícím způsobem: 1. oddělení – 1. ročník; 2. oddělení – 2.-4. ročník; 3. oddělení – 5.-8. ročník.

během vyučovací hodiny alespoň jednou přímo pracovat s každým oddělením. Na přímé vyučování pak navazovala samostatná práce převážně písemného rázu v době, kdy učitel pracoval s jiným oddělením. Takový systém vzdělání měl samozřejmě své trhliny, z nichž můžeme zmínit nutnost shrnout učivo určené pro více ročníků do jednoho celku, který pak učitel v rámci přímé práce prezentoval konkrétnímu oddělení. Vzdělávací obsahy tak někdy kolidovaly s vývojovým stádiem žáků (ve směru nahoru i dolů). Sporná byla též efektivita, protože žáci se pochopitelně během svého pobytu v konkrétním oddělení opakovaně učili stejnou látku. Zmíňme však i kladné stránky, jež lze ocenit zvláště v rámci dnešního pohledu na vzdělávání. Ačkoliv objem předávaných dat musel být pochopitelně redukován, neustálým opakováním mohlo dojít k jeho dostatečnému zpevnění. K tomu napomáhal i fakt, že děti během výuky vlastně jaksi samovolně s předstihem získávaly informace určené pro vyšší oddělení. Ačkoliv nutně neodpovídaly jejich vývojovému stádiu, lze předpokládat, že alespoň některé z nich si přirozenou cestou zapamatovaly a později si je snadněji osvojily úplně.⁸⁸ Tímto způsobem lze patrně vysvětlit skutečnost, že „*i přes naznačené obtíže byla úroveň těchto škol i v oblasti výchovně vzdělávací většinou velmi slušná, každopádně tyto školy plnily základní úkol – zabezpečit gramotnost. Že dosahovaly ve většině případů mnohem více, je obdivuhodné.*“⁸⁹

Jedno je však nepopíratelné. Nároky kladené na učitele při tak masivním počtu žáků ve třídě musely být velmi, velmi vysilující. Zdá se, že si toho byl vědom i tvůrce zákona z roku 1869, protože se snažil limitovat počty dětí ve třídách. Na jednoho pedagoga připouštěl 80 žáků (nebo 100 při polodenním vyučování). Nepřímo tak motivoval i obce k rozšiřování stávajících škol nebo stavbě nových.

Uvedení tohoto požadavku do praxe se stejně jako jiné skutečnosti obsažené v Hasnerově zákoně poněkud protáhlo. Přestože si potřebu řešit krizovou situaci evidentně uvědomovali i samotní členové školních rad nezávisle na zákonných normách. Již jsme citovali důrazné vystoupení jednoho z „vyborů“ závratecké školní rady s požadavkem na nezbytné rozšíření místní školy během prvního zasedání rady v roce 1874. Poslechněme si hlas místního zasloužilého pedagoga, který zde též zazněl:

⁸⁸ Nelze zde nezmínit Vygotského termín „*Zóna nejbližšího vývoje*“. Tedy období, které těsně předchází nové vývojové etapě, kdy bývá lidský organismus vnímavější, citlivější, pohotovější zareagovat na podněty zvenčí, takže se dá nástup změn urychlit.

⁸⁹ Srovnej: VÁŇOVÁ, R., RÝDL, K., VALENTA, J. *Výchova a vzdělání v českých dějinách*. IV. díl - 1. svazek. Praha: UK, 1992, s.40.

„Pan učitel stvrzuje, že při návalu 136 dítek, které nyní školu navštěvují, jedna místnost postačitelná není a jemu nelze tak vyučovati, jak jemu předepsáno jest.“⁹⁰ Podtrhněme zde, že uplynuly již čtyři roky od vynesení Hasnerova zákona a v Závratci byl počet dětí o dvě třetiny vyšší, než tomu mělo být.. Více než o zákonné direktivy „shora“ se zde spíše jednalo o samotné udržení vyučování v alespoň minimální kvalitě..

Při sledování docházky v podzimních a zimních měsících 1873-74 se ukázalo, že průměrem školu navštěvovalo „pouze“ **75 žáků**. Prakticky to však znamenalo, že se jejich počet kolísavě pohyboval mezi (průměrně) 22 až 90 dětmi v konkrétních měsících. Zajímavé je, že nejnižší docházku vykazovaly měsíce září a říjen, patrně vlivem doznívajících polních prací. Ochota venkovanů podpořit vzdělání svých dětí evidentně měla svá slabá místa, protože vyučování se někdy účastnilo pouhých 14 procent žactva. Během zimy se však jeho počet zvyšoval, přičemž čas od času došlo k dramatickému poklesu nejspíše díky klimatickým podmínkám. Nicméně při teplejším počasí na vyučování dorazilo **až 96 žáků**, což dle učitele způsobovalo zcela praktický problém. Šestnáct dětí buď muselo zůstat stát a nebo se s ostatními nějak namačkat do školních lavic. Školní „světnice“ v místní škole totiž pojmul maximálně 80 dětí, resp. nebylo do ní možné umístit více „škamen“, než právě pro tento počet.

Na tom, že je taková situace neúnosná se tedy všichni členové místní rady bez nějakých větších problémů shodli. Ovšem nikoliv již na způsobu jejího řešení. Zde mezi nimi nastaly spory, jež se táhly po celá léta. Stojí za detailnější zhodnocení, m.j. proto, že se v nich odráží význam, jež v té době vlastní škola pro obec mohla představovat.

4.3 Rozšířit nebo stavět?

Toto ožehavé dilema poprvé zaznělo na jednání rady v **březnu 1875**. Zástupci tří obcí, dominantního Závratce a z hlediska vlivu méně významného Podhrádí a Lhůt, se jednoznačně klonili k myšlence rozšíření budovy o druhou třídu. Jako jeden z pragmaticky pojatých důvodů uváděli, že pro „*nepohodlnosti času, nemoce nebo nedbalost rodičů*“ stejně počet žáků nikdy nebude zcela úplný, tudíž je přístavba druhé třídy zcela postačujícím řešením. Oproti tomu zástupci Třemošnice⁹¹ razantně přehodnotili svůj původní postoj a začali s okamžitou vervou prosazovat myšlenku

⁹⁰ Srovnej: *Protokoly místní školní rady Závratec*. Závratec: 1874 – 1924, s. 2.

⁹¹ Hypoteticky bychom mohli celý konflikt hodnotit také jako střet „starého“ – zastoupeného tradičně zemědělskými obcemi - s „novým“, jež reprezentovala dravě se rozvíjející průmyslová Třemošnice, jejíž lokální vliv zbylé dvě obce posléze zcela zastínil.

samostatné jednotřídní školy postavené přímo v jejich obci. Používali při tom zajímavě sofistikované argumenty, navíc podpořené sociálním aspektem: „... počet školních dětí z Třemošnice 53 obnáší a že jest to počet, který již svou vlastní třídu po zákonu míti má a když se dokáže, že dívky školu pilně navštěvují, míti musí. Dále že jest k uvážení, že Třemošnicko vesměs jen k chudé třídě náleží, a že tedy návštěva školy do Závratec taková nikdy býti nemůže, jak jest to žádoucí, poněvadž dívky oděvu nemají, a již z té příčiny školu navštěvovati nemůžou...“⁹² Připomeňme zde, že Třemošnice je od tehdejší závratecké školy vzdálena necelé dva kilometry, tedy asi dvacet minut pěší chůze. Jak by případné nedostatky v oděvu byly řešeny, kdyby děti tak jako tak byly nuceny absolvovat (byť) kratší cestu do vlastní školy, již zástupci Třemošnice pochopitelně nevysvětlovali. Místo toho zdůraznili, že v případě pouhého rozšíření stávající školy, by vzhledem k počtu žáků z Třemošnice stejně bylo nezbytné přistavit ještě jednu (tedy třetí) třídu pouze pro jejich děti. Zdá se, že z hlediska prosazení zájmů své obce, byli tito muži opravdu velmi vhodně zvolenými kandidáty....

Určitým způsobem rozhodující slovo na závěr jednání bylo ponecháno zástupci „virilního hlasu“, tedy velkostatku (bývalému panství) Ronov n.Doubravou. Ten nejprve připomenul významnou a záslužnou roli svého stavu, totiž že „...v celém českém království velkostatkáři na školy jich zvelebování nejvíce účinkují a taky hmotně nejvyšší částkou přispívají“⁹³ což „jest vůbec známo“. V čemž měl nepochybně značnou část pravdy. Náklady na postavení a udržování škol se již dříve staly výlučnou záležitostí obcí a pochopitelně představovaly pro jejich pokladny velmi citelnou zátěž, která by byla jen těžko zvládnutelná bez příspěvků „jednotlivých osob, korporací a fondů. Nepostačovaly-li tyto zdroje, byly získávány další tzv. obecními přirážkami stanovenými přiškoleným obcím. Na výstavbu nových školních byly poskytovány značné příspěvky zemské.“ Připomeňme si ještě, že platy učitelů hradily okresní berní úřady prostřednictvím tzv. školného, které opět platily školní obce. Přičemž jeho největší část získávaly od rodičů svých žáků.⁹⁴

⁹² Srovnej: *Protokoly místní školní rady Závratec*. Závratec: 1874 – 1924, s. 8.

⁹³ Srovnej: *Protokoly místní školní rady Závratec*. Závratec: 1874 – 1924, s. 9.

⁹⁴ Výše školného byla určena podle třídy obcí: **v obcích první třídy 12 krejcarů, druhé třídy 10, třetí třídy 6 a čtvrté třídy 4 krejcarů za každé školou povinné dítě za týden školní docházky včetně prázdnin.** Srovnej: VÁŇOVÁ, R., RÝDL, K., VALENTA, J. *Výchova a vzdělání v českých dějinách*. IV.díl - I.svazek. Praha: UK, 1992, s.32.

Ohledně vzniklého sporu se zástupce velkostatku vyjádřil poněkud neurčitě. Zdůraznil, že na prvním místě je třeba respektovat platné zákony. Samostatná škola v Třemošnici by byla výhodná (a z hlediska stávajících zákonů zcela legitimní – pozn.autora). Nicméně než k takovému kroku dojde, je třeba důkladně prostudovat, kolik dětí z každé obce během posledních tří let mělo školu navštěvovat a kolik jich skutečně navštěvovalo. A hlavně – v obou naznačených možnostech je nezbytné provést důkladnou ekonomickou analýzu všech nákladů. Až se tyto náležitosti vykonají, bude třeba přednést okresní školní radě, aby tuto záležitost „veledůležitou“ v co nejkratší době rozřešila.

Virilní hlas dal tedy v podstatě za pravdu oběma stranám. A zároveň žádné. Okamžitý prozkoumáním docházky žáku v roce 1874/75 bylo zjištěno, že tato nebyla ani zdaleka úplná, jak již jsme zmiňovali. Vše tedy bylo řádně projednáno – a na delší čas odloženo. Potom se mohlo v klidu probrat, co se stane se starým stolem z majetku školy ... Později uvidíme, že až byrokraticky pomalé tempo v zásadních rozhodnutích, bude jedním z charakteristických znaků i při dalších jednáních rady. Kdo si nějak musel s krizovou situací poradit bez ohledu na zájmy zúčastněných stran, byl pochopitelně učitel. Vpravdě mu nebylo co závidět.

Na přetřes se téma přeplněné školy dostalo až po více než roce, **na konci května 1876**. Předseda radu seznámil se svým jednoznačným záměrem volit variantu rozšíření školy o další třídu, protože „... *je škola v Závratci místo, kde již jedna třída pozůstává a že by rozšíření školy pod jedním dozorem lepší účinkovalo a co se týče finanční otázky tu nahlížíme: čím více přispěvatelů ke škole náležících, tím méně na jednotlivce připadne ...*“⁹⁵ Dokonce si přizval stavebního znalce, aby mu provedl odhad, jakým způsobem by se škola dala rozšířit. A následně vstoupil do konkrétního vyjednávání s majitelkou pozemku, který by bylo nezbytné odkoupit. Na zmíněném jednání rady chtěl o provedených krocích sepsat protokol a odeslat okresní školní radě k posouzení.

V předložených argumentech měl předseda nepochybně pravdu – ze svého úhlu pohledu. Jeho jednání vyjádřili jednomyslnou podporu členové rady ze Závratce a Podhrádí. Otázkou je, zda nebyli informováni již dopředu. Jestli celá akce nebyla tak trochu „pučem“, snahou obejít v jednání přiškolenou Třemošnici. Takovému závěru by nasvědčovala dlouhá, květnatá a poněkud dotčeně působící řeč, kterou její zástupci pronesli v reakci na páně předsedův úvod. Alespoň její část opět stojí za ocitování.

⁹⁵ Srovnej: *Protokoly místní školní rady Závratce. Závratce: 1874 – 1924, s.18.*

Dotyční mužové nejprve vytkli předsedovi, že zcela opomenul vykonat ekonomickou analýzu nákladů obou řešení, jak bylo požadováno v roce 1875. Tato výtka měla nepochybně své reálné opodstatnění, protože stavět by se muselo v obou případech tak jako tak. Do stávající školní budovy v žádném případě nešlo umístit další třídu, tudíž bylo nutné přistavět k ní další část. Možná by se pak přišlo na to, že rozdíl mezi takovou přístavbou a stavbou jednotřídní školy v Třemošnici není nikterak závratný.

Následně třemošničtí členové rady připustili, že jsou v menšině, a tudíž svými hlasy nemají šanci zvrátit rozhodnutí ostatních členů rady. Nicméně nemohou jinak, než „v zájmu obce třemošnické na jiném se ustanoviti, nežli aby v obci třemošnické vlastní škola zřízena byla.“ Odůvodňovali to stejně jako dříve, totiž tím, že jejich „chudé děti v počtu 53 oděvu nemají, aby v chladném čase, při mrazech a sněhu do Závratec školu navštěvovati mohly. Mimo toho nemohou rodiče dětem na polední čas doručit nějakou potravu a tím se stává, že děti hladem trpící školu k polednímu opouštějí a domů k rodičům spěchají, aniž by se v odpolední čas do školy více navrátili. Majíce na zřeteli, aby chudina čemuž se naučila, poněvadž na tom každému lidumilu a všem veřejným představeným záležitosti musí, aby chudý stav lidstva zvláště vycvičen byl a k řemeslu schopný do světa vstoupiti mohl, to však se jen docíliti může v Třemošnici tím, když tam zvláštní škola zřízena bude, neb jen tehdy budou chudí rodiče moci děti do školy posílati, což nyní z nedostatku oděvu a z nedostatku potravy posíláním dětek do Závratec rozhodně nemožno jest“. Závěr jejich vystoupení je ukázkovou proklamací sociálního citění a zároveň velmi razantním a chytrým „protitahem“ vůči ostatním členům rady : „My, kteří toto přesvědčení zde uvádíme, nenáležíme k chudé třídě, a také nemajíce dětek, které bychom do školy posílali museli, avšak naše povinnost jako zástupce nám to káže, abychom se chudiny co nejvřeleji ujali a o to se postarali, aby v Třemošnici zvláštní škola zřízena byla. Poněvadž tuto svatou povinnost uznáváme, rozhodli jsme se na tom, že bez prodlení u slavné c. k. okresní školní rady prosebně zakročíme, by nám jednoho zkušeného učitele na vlastní náklad dodala nežli dále o věci rozhodnuto bude, který by chudinu náležitě vyučoval.“⁹⁶ Nakonec požádali předsedu o opis protokolu z tohoto jednání (na jejich vlastní náklady!), aby ho mohli poskytnout okresní radě.

Nelze se neobdivovat úsilí, jež tito zástupci malé obce byli schopni vynaložit pro dosažení svého cíle. A zároveň chytře promyšleným argumentům a krokům, které byly velmi účinně schopny konkurovat jednání, k němuž patrně došlo zas jejich zády. V té

⁹⁶ Srovnej: *Protokoly místní školní rady Závratec. Závratec: 1874 – 1924, s.18 – 21.*

době patrně nastal v místní školní radě opravdu velmi výrazný rozkol. Neměl být zdaleka posledním.

4.4 Přístavba druhé třídy

O vážnosti situace svědčí fakt, že se dalších dvou jednání rady nikdo z Třemošnice neúčastnil. Do dění kolem školy se její zástupci opět zapojili až po více než roce, v **září 1877**. Na první pohled došlo k určitému zklidnění předchozích rušných událostí. Nicméně smír to byl spíše zdánlivý. V **dubnu 1878** rozhodla okresní školní rada, že si má Závratec podat žádost o zřízení druhé třídy ve stávající škole. Téměř ihned se začaly kopat základy přístavku. Zástupci Třemošnice okamžitě kontrovali stížností podanou na zemské místodržitelství v Praze, v níž se domáhali své samostatné školy. Tím opět zablokovali variantu přístavby na neurčito. Zdá se však, že se obě strany sporu jeho natahováním přeci jen poněkud unavily. Místní učitel již tři a půl roku učil v podmínkách, jejichž neúnosnosti si pravděpodobně všichni uvědomovali. Bylo tedy rozhodnuto, že „...*jakmile rozhodnutí Velešlavného místodržitelství z Prahy dojde, ať ve prospěch obce třemošnické nebo závratecké, se hned o druhou třídu u sl.c.k. Rady v Čáslavi žádati bude.*“⁹⁷

V porovnání s předchozím pomalým tempem nabraly další události opravdu překotný spád. Žádost Třemošnice vyšší instance očividně zamítla ve prospěch rozšíření stávající školy. Již za jedenáct dní začala místní školní rada opět řešit praktické problémy spojené s přístavbou, o měsíc později se začalo budovat. Přístavek byl zhotoven v rekordně krátkém čase necelých pěti měsíců. Již v **září 1878**, „*na den Sv. Václava*“ posvětil novou školu „*za veliké účasti obecnstva*“ ronovským farář. Prvního října téhož roku se v ní začalo učit. Stávající počet 157 dětí byl rozdělen do dvou tříd. Zároveň okresní školní rada do Závratce ustanovila druhého (výpomocného mladšího) učitele, který začal vypomáhat svému kolegovi. Třemošničtí žáci si tedy navzdory svým nuzným sociálním podmínkám na vlastní školu ještě nějaký čas počkali.

Realizací stavby místní rada pověřila jednoho z místních velkých sedláků, Josefa Novotného, který jako první předseda místní školní rady (podle kronikáře) „*velmi pracoval k tomu, aby v Závratcích byla škola rozšířená*“. Jak už to někdy bývá, zkalily vzájemné sousedské vztahy finanční problémy spojené se stavbou. Již od jejího začátku docházelo ze strany dozírajících členů rady k poměrně silné a nekompromisní kontrole jak prováděných prací, tak vykazovaných účtů. Není se příliš čemu divit, protože částka

5370 zlatých a 55 ½ krejcarů⁹⁸ byla na tehdejší poměry velmi značná. Měly se na ní podílet i přiškolené obce. Zde však nastal problém, protože se některé z nich zcela evidentně výrazně opozdily s platbou. Místní rada tak nemohla splácet výdaje sedláka Novotného, který byl tím pádem nucen stavbu dotovat ze svých peněz. Logicky se pak domáhal jejich vrácení i s příslušnými úroky. Rok po zahájení stavebních prací, v **květnu 1879**, situace vygradovala tak, že podal na místní školní radu žalobu. Rada se nejprve neúspěšně pokoušela o „*přátelské vyrovnání*“. Následně se rozhodla kontrovat také soudní cestou. Když vzájemné emoce poněkud opadly, dokázali se nakonec na příštím zasedání o měsíc později členové rady s nájemcem stavby přeci jen shodnout na tom, že požadovanou částku i s úroky uhradí dosud dluhující poplatníci. Z protokolů rady se bohužel nedozvíme o koho konkrétního šlo. Nicméně zmínka o neochotě některých obcí hradit nutné náklady stavby se k nám v budoucnu ještě vrátí jako argument při jednáních o dalším rozšíření školy. Zástupce velkostatku bude poněkud ironicky komentovat, že „*....obětavost při placení jest však dobře známá z doby, když se provedl přístavek při školní budově v Závratci, kdy exekučně musely přirážky vymáhány býti, vzdor tomu, že se poplatníků shovávalo tak dlouho, až i místní školní rada žalována byla.*“⁹⁹

Sedlák Novotný tedy nakonec od soudního projednávání upustil stejně jako zástupci školní rady. Jako dovětek však přesto z její strany o několik dní později opět zazněla výhrůžka žalobou, pokud nájemce neodsouhlasí další úpravu splátek. Změna však zřejmě nebyla natolik zásadní, aby ohrozila dosažený smír, jak můžeme usuzovat ze zápisů o dalších jednáních, jež se opět dostaly do relativně poklidné standardní polohy spojené s řešením praktických školních záležitostí.

Jednou z nich byla skutečnost, že ani nové kvalitnější a pohodlnější zázemí, které nyní místní škola poskytovala, stejně nepřivedlo poměrně početnou skupinu žáků k pravidelné školní docházce. V kontextu předchozího rušného dění, veškerého snažení, sousedských sporů i obětí spojených s rozšířením školy, to pro ctihodné členy místní školní rady musela být obzvláště nepříjemná zpětná vazba. Možnou odezvu nalezneme v jejich výrazně vyšším úsilí, které začali vynakládat, aby se tento neblahý stav změnil. Výsledky rodičů těch žáků, kteří školu „*nedbale navštěvovali*“, se nadále měly

⁹⁷ Srovnej: *Protokoly místní školní rady Závratec*. Závratec: 1874 – 1924, s.30.

⁹⁸ Pro velmi hrubé orientační srovnání uveďme, že se jednalo o přibližně čtrnáctinásobek učitelova čistého **ročního** příjmu. V dnešní době by tedy patrně příslušný ekvivalent tvořila částka kolem tří miliónů korun.

⁹⁹ Srovnej: *Protokoly místní školní rady Závratec*. Závratec: 1874 – 1924, s.109-110.

pravidelně opakovat, přičemž výsledkem bylo přinejmenším napomenutí často spojené s menším finančním postihem, v určitých případech dokonce předání celé záležitosti do rukou vyšší instance, tedy okresní školní rady. Ani fakt, že takové situace nejspíš nepatřily k nejpříjemnějším, protože se odehrávaly v těsném vztahovém prostředí malé venkovské komunity, nezabránil členům rady brát své poslání s opravdovou institucionální vážností.

4.5 Novela školského zákona 1883

Přijetí Hasnerova zákona v českých zemích bylo především na politické úrovni značně rozporuplné. Nejsilnější odpor však proti němu projevil klérus společně s velkostatkáři z alpských zemí. Náboženské důvody lze chápat jako přímou reakci na oslabení církevního vlivu ve školství. Mnohem významnější roli zde však hrály ekonomické faktory. Jako jedny z udávaných zazněly **neúměrné náklady na školství**. Zdaleka nejproblematictějším prvkem přímo přisuzovaným školské reformě se však jevil být **neuspokojivý stav zemědělství zaviněný nedostatkem dětských pracovních sil**. Takový názor můžeme zaznamenat i u místní školní rady v Závratci, která již v **roce 1874** žádala své okresní nadřízené o úlevu v pravidelné docházce pro žáky, „...*poněvadž toto nynější ustanovení v mnohém ohledu venkovské domácnosti překáží, který ani nelze zde zevrubně vylíčiti*“.

První konkrétní podněty k novelizaci zákona předložili vídeňské vládě nikoliv alpské země, jak by se dalo očekávat, ale čeští biskupové ve svém memorandu z **roku 1879**. Následovalo projednávání novely v panské sněmovně. Po různých peripetiích a průtazích byl nakonec úprava zákona vyhlášena **2. května 1883**. Je určitou dějinnou ironií, že novela byla schválena opět díky českým hlasům příslušného poslaneckého klubu.

Zásadní změnou, kterou úprava školského zákona přinesla, bylo **povolení úlev ve školní docházce**. Pokud dítě šest let docházelo do školy, mohli jeho rodiče nebo zástupci na venkově nebo v malých městech požádat místní školní radu o určité zkrácení jeho školní docházky. Prakticky to znamenalo, že tyto děti navštěvovaly výuku jenom část roku, případně polodenně, případně v jednotlivých dnech v týdnu. Zákon vysloveně počítal s tím, že o úlevy budou žádat rodiče všech venkovských dětí, proto doporučoval úpravu učebního plánu a oddělené vyučování od ostatních žáků. Právě tento bod opět poněkud zkomplikoval situaci místní školní radě v Závratci, jak uvidíme dále.

Úlevy jsou většinou vnímány jako faktické zkrácení školní docházky na šest let s tím, že *"úroveň znalostí žáků takto více nevyučovaných než vyučovaných byla nepochybně velmi nízká."*¹⁰⁰ Je zřejmé, že ke kvalitativnímu snížení vzdělávacího procesu v elementárním školství opravdu došlo. Zůstává však otázkou, zda s takovým drtivým dopadem, jaký naznačuje uvedený citát. Po šesti letech školní docházky mohly mít děti velmi dobře osvojeny většinu základních znalostí a dovedností, které jim venkovské malotřídní školy byly schopné poskytnout. V tomto kontextu připomeňme nezbytnou redukci učiva do určitých celků určených pro více ročníků najednou, navíc spojenou s častým opakováním vzdělávacích obsahů. Množství informací určených pro sedmý a osmý ročník tedy nutně nemuselo být natolik velké, aby si je žáci s povolenými úlevami neosvojili v kratším časovém úseku. S přihlédnutím k tomu, že základní školní docházka na obecných školách vyúsťovala pouze do praxe, byla zde úroveň poskytnutého vzdělání pro většinu žáků v souvislosti s jejich budoucím uplatněním patrně zcela dostačující i po přijetí novely.

Ohledně samotných úlev v docházce nalezneme zmínku v závratecké školní kronice. **V roce 1886** zaznělo na okresní učitelské konferenci v Čáslavi, že *„škola zdejší majíc 51, 21% půldnů vynechaných, byla čtvrtou z nejšpatnějších.“*¹⁰¹ Rozumějme tomu tak, že vyučování dětí sedmého a osmého ročníku bylo patrně přerušeno či výrazně omezeno na dobu letních sezónních prací od počátku května do konce září. Tedy na pět měsíců (včetně letních prázdnin, které v té době trvaly od začátku srpna přibližně do poloviny září). O patnáct let později, **v roce 1901**, kdy byly rozhodnutím okresní školní rady poněkud zpřísněny podmínky pro poskytnutí úlev, místní rada v Závratci poprvé projednávala a případ od případu osobně posuzovala žádosti rodičů o přerušování docházky jejich dětí do školy právě na výše uvedené období. Přičemž kromě absolvovaných šesti let vyučování musely tyto děti *„aspoň dostatečně prospět“*.

Právem se tedy lze domnívat, že i po uvedení novely do praxe mohl vzdělávací proces u starších žáků trvat minimálně sedm měsíců, což zdaleka nevyznívá tak katastroficky, jak uvádějí kritici novely. Zvláště když v pozdější době povolení úlev limitovala také prospěchová kritéria.

¹⁰⁰ Srovnej: VÁŇOVÁ, R., RÝDL, K., VALENTA, J. *Výchova a vzdělání v českých dějinách*. IV. díl - 1. svazek. Praha: UK, 1992, s.18.

¹⁰¹ Srovnej: *Pamětní kniha. Obecná škola v Závratci. Závratec: 1820 – 1890*, SoA Chrudim, s.45.

Jako závažnější negativum lze hodnotit úpravu učebních plánů v obou typech elementárních škol, ale také na učitelských ústavech. Uvedme zde například vypuštění nauky o domácím hospodářství a omezení reálií na obecných a měšťanských školách či redukci pedagogiky, literatury a reálií na učitelských ústavech. Kromě toho došlo k určitému posílení církevního vlivu v základním školství, protože ředitelem školy mohl být pouze ten, kdo prokázal schopnost vyučovat náboženství toho vyznání, k němu se hlásí většina žáků školy. Učitelé navíc měli povinnost vykonávat dozor při náboženských cvičeních. V této souvislosti se hovoří o faktickém zrušení interkonfesijnosti školy nebo o znovunastolení konkordátních podmínek.¹⁰² Takové hodnocení se opět zdá poněkud přemrštěné. V uvedené době náboženská příslušnost, akceptace stávajících církví s jejich požadavky a rituály a nakonec i víra samotná ještě zdaleka nepředstavovaly tak společensky problematický jev, jakým se měly stát až v průběhu dvacátého století. V našich pramenech jsme nezaznamenali jedinou zmínku o tom, že by tyto body představovaly pro učitele sebemenší kolizní záležitost

Výrazným kladem novely se stalo zpřesnění role měšťanské školy. Nadále již měla být pouze vyšší tříletou navazující institucí připravující děti jednak pro uplatnění v průmyslu a zemědělství a jednak pro studium na učitelských ústavech a odborných školách, které nepožadovaly znalosti z nižších ročníků střední školy. Ačkoliv prakticko-odborné zaměření bylo i nadále považováno za základní znak měšťanské školy, objevuje se zde poprvé v souvislosti s přípravou žáků pro další studium na odborných školách všeobecně vzdělávací aspekt, který postupně (významně až po vzniku samostatné republiky) ve vzdělávacích obsazích měšťanských škol převládá.

Posunem tohoto typu školy na kvalitativně vyšší pozici zároveň došlo k určitému rozdělení žáků základního školství. Část dětí zůstávala na obecných školách s perspektivou přechodu do praxe. Jak již jsme zmínili, nemusela u nich novela školského zákona, resp. schválené úlevy v docházce, sehrát nijak fatální úlohu. Podstatné je, že alespoň pro některé nadanější žáky vznikla možnost přestoupit na měšťanskou školu a dále prohlubovat své vzdělání. Ačkoliv v počáteční fázi mohly venkovské děti navštěvovat měšťanskou školu pouze pokud na ní bylo volné místo (upřednostňováni tedy byli žáci místně příslušní), jejich počet se postupně zvyšoval. Fakt, že zde byla vytvořena určitá alternativa ke studiu na středních školách i pro méně

¹⁰² Srovnej: VÁŇOVÁ, R., RÝDL, K., VALENTA, J. *Výchova a vzdělání v českých dějinách*. IV. díl - 1. svazek. Praha: UK, 1992, s.19.

majetné žáky, je možné hodnotit jako pozitivum, jež v konečném důsledku vyvažuje diskutabilní dopad některých prvků novely.

Počet žáků závratecké obecné školy v té době stoupl na více než dvě stovky. Jednalo se opět o množství pro stávající budovu poněkud kritické i s přihlédnutím ke skutečnosti, že se takové maximum na vyučování patrně nikdy nedostavilo. Zatímco místním učitelům tedy novela se svými úlevami v docházce paradoxně mohla poněkud ulehčit jejich nelehkou práci, protože by jim poklesl počet žáků, pro školní radu znamenala začátek nových peripetií.

Ukázalo se, že předchozí dramatické události završené přístavbou nové třídy v roce 1878, utichly jenom na přechodnou dobu. Sotva stačily opadnout sousedské spory, všechna zákulisní jednání a vyhrožování žalobami, postavila novela školského zákona členy místní rady před stejné dilema, jaké již jednou bylo nastoleno. S ohledem na počet dětí a patrně i proto, že žáci sedmého a osmého ročníku měli být nadále (vzhledem k úlevám) vyučování odděleně, **vznesla okresní školní rada v Čáslavi požadavek, aby byla škola v Závratci rozšířena o další třídu.** Což bylo přesně to, do čeho se nikomu ze zúčastněných zcela evidentně nechtělo. Když si vzpomeneme na všechny potíže spojené s poměrně nedávnou přístavbou, nelze se jim příliš divit.

4.6 Vyškolení Třemošnice

Jestliže se předchozí jednání o přístavbě druhé třídy vlekla téměř čtyři roky, **mělo jejich druhé kolo trvat neuvěřitelných patnáct let.** Okresní rada tedy patrně nevyvíjela přesříliš razantní tlak směřující k naplnění zmíněného požadavků. Vůle k jeho uskutečnění očividně scházela také u členů místní rady. Je pravda, že kapacita školy byla poměrně naplněna, nicméně podmínky pro vyučování patrně nebyly natolik kritické, aby přehlušily nepříjemné vzpomínky související s prvním rozšiřováním.

Zdlouhavé projednávání praktického dopadu školské novely v Závratci nakonec vyústilo do úspěšného osamostatnění jedné z přiškolených obcí. Pro místní školu tím skončila jedna kapitola její existence, kterou můžeme z hlediska lokálního vlivu hodnotit jako nejvýznamnější. I během tohoto patnáctiletého časového intervalu se odehrály události, jež s ohledem na svoji dynamiku stojí za zmínku. Vzhledem k jejich rozložení v čase si je připomeňme chronologicky:

22. března 1884 - Na schůzi místní školní rady se stalo poprvé jedním z bodů „*rokování o rozšíření školy o jednu třídu, jak dle zákona ze dne 2.května 1883 nařízeno jest*“. Tentokrát bez dlouhých okolků ihned zareagoval zástupce ronovského

velkostatku (*virilní hlas*). Ačkoliv to v řeči samotné přímo nezaznělo, můžeme zde odečítat jeho zcela reálné obavy z dalších finančních výdajů. Nasvědčuje tomu také razance, s níž se bude vyjadřovat později.

Zapsaný projev je plný škrtnů a dodatečných oprav ze strany zapisovatele. Takové zápisy najdeme v „Protokolech MŠR“ vždy, když se projednávalo nějaké citlivé téma a bylo třeba velmi pečlivě „volit slova“ a formulovat konkrétní závěry. Tedy: „.... zástupce virilního hlasu činí návrh, aby se ještě - s rozšířením školy nějakou dobu počkalo (škrtnuto) – o rozšíření školy nejednalo, jelikož neuznává se toho potřeba, a sice z té příčiny, že počet dětí školu navštěvujících není tak veliký, aby vyžadovala se III. třída. Kdyby však přece – se rozšiřovati mělo, tu žádá se sl. c. k .okresní školní rada (škrtnuto) - sl. c. k. okresní školní rada v Čáslavi na rozšíření setrvala, (tu žádá se) by dání ráčila – nějaký čas (škrtnuto) – rok neb 2 léta na rozmyšlenou, aby se hlavně – zjistilo, zda-li by nebylo záhodno učiniti školu v Třemošnici (škrtnuto) – ustanovilo, jakým způsobem by se toto státi mělo, by poplatníky ty, kteří sotva přístavek školy zapravili, co možná nejméně to stálo.“¹⁰³

Je zřejmé, že primární snahou velkostatku bylo oddálit další možnou přístavbu. Z tohoto pohledu znamenala jakákoliv jednání o škole v Třemošnici velmi konkrétní rizikový krok, u něhož se na základě dřívějších zkušeností dalo očekávat intenzivní osobní nasazení některých členů místní rady. Bylo naznačeno již při následném projednávání, kdy se přímo k této otázce vyjadřovali zástupci přiškolených obcí. Zatím naprostou většinou zamítavě (celkem pochopitelně kromě přítomného zástupce Třemošnice). Důvody jejich stanoviska později s pregnantní stručností formuloval školní kronikář: „*odpadnutím obce Třemošnice odpadla by také většina daní (ze 4000 as 3000 zL.), takže by veliké břemeno udržování stávající školy jim zůstalo.*“¹⁰⁴

Jak je z upravovaného zápisu patrné, uvědomil si patrně zástupce velkostatku možné nebezpečí a pokusil se z něj téma školního oddělení Třemošnice vyjmout. Přesto se evidentně opět vrátilo „do hry“.

28. března 1884 – Oprávněnost obav potvrdily události, které se odehrály v krátkém čase od posledního jednání rady. Čtyři její (nejmenovaní) členové zorganizovali sepsání jakési **petice podepsané občany**, v níž je žádána přístavba třetí třídy k závratecké škole. V kontextu výše uvedeného zápisu školního kronikáře se můžeme dohadovat, že šlo o členy rady ze Závratce, kteří poněkud zpanikařili a pokusili

¹⁰³ Srovnej: *Protokoly místní školní rady Závratec*. Závratec: 1874 – 1924, s.105-106.

se pomocí „úhybného manévru“ ovlivnit situaci ve prospěch své obce. Velmi razantně zde opět zareagoval zástupce velkostatku, který m.j. přítomným členům připomněl, že jednání školní rady mají zůstat „*tajná*“, což bylo evidentně porušeno. Již dříve jsme citovali jeho ironický komentář k proklamované ochotě „*každou obět' přinést*“, kterou vyjádřili tvůrci petice. Otevřeně jim připomněl průtahy a finanční potíže, jež nastaly při splátkách spojených s přístavbou druhé třídy. V závěru jednoznačně doporučil petici ignorovat. Jeho vystoupení bylo natolik důrazné, že se mu nikdo – včetně pravděpodobných autorů žádosti – přímo neodvážil odporovat. Po zbytek roku 1884 však měla školní rada určité problémy, protože se na její jednání nedostavovali žádní nebo téměř žádní členové (vyjma samotného předsedy a učitele). Což lze velmi pravděpodobně hodnotit jako projev jejich tichého protestu.

28. ledna 1885 – Okresní školní radě zřejmě došla trpělivost a prostřednictvím dopisu otevřeně nařídila, aby si místní rada podala žádost o rozšíření závratecké školy na trojtřídní. Převahou přítomných hlasů však bylo odhlasováno, aby byla přístavba odložena o tři roky. Zároveň bylo doporučeno seznámit okresní radu se skutečným stavem školní docházky, jež přístavbu nevyžaduje. Zde již můžeme pozorovat přímo neskryvaný odpor vůči rozhodnutím nadřízenému orgánu.

Prokázaná návštěvnost školy vykazovala (maximálních) **90 žáků přítomných na výuce v říjnu, 120 žáků v listopadu, 154 v prosinci 1884 a 146 v lednu 1885**. Takový počet opravdu v tehdejších podmínkách celkem snadno kapacitně unesly stávající dvě třídy.

21. března 1885 – Na žádost okresní školní rady se měly obce přiškolené k Závratci rozhodnout, zda chtějí samostatnou školu nebo rozšíření stávající. Zdá se, že nadřízená instituce poněkud slevila ze svého tlaku a rozhodla se ponechat řešení na těch, jichž se mělo nejvíce dotýkat.

18. června 1885 – Nastal jeden z nejdynamičtějších momentů celého jednání. Obecní zastupitelé Závratce a Podhrádí bez jakékoliv konzultace s místním vedením školy požádali o přístavbu třetí třídy přímo zemskou školní radu v Praze. Ta jim jejich záměr v podstatě schválila a předala své vyjádření okresní radě jako nižší instanci. Odtud opět vzešel (v daných souvislostech logický) pokyn, aby se závratecká škola rozšířila.

Nevíme přesně, co bylo motivem jednání zástupců obou zmíněných obcí. Pouze hypoteticky za ním můžeme vidět pokračování obdobných snah z března

¹⁰⁴ Srovnej: *Pamětní kniha. Obecná škola v Závratci. Závratec: 1820 – 1890, SoA Chrudim, s.43.*

předcházejícího roku, které byly rázně utnuty zástupcem velkostatku. Ten stejně důrazně vystoupil i nyní a nepokrytě zpochybnil platnost žádosti i následného výnosu zemské školní rady. Opět s lehkou ironií naznačil, že Závratec sice může mít větší školní budovu, ale pouze když „*na svůj náklad školu o třetí třídu rozšířiti a udržovati chce*“. Což bylo (bez finanční podpory od velkostatku) v podstatě nereálné, jak si jistě uvědomovali všichni zúčastnění. Celá situace opět svědčí o zásadním vlivu velkostatkářů v roli sponzorů elementárního školství. S ním měli nejen rozhodující slovo při jednáních školních rad, ale zároveň také reálnou možnost ignorovat rozhodnutí vyšších školských orgánů. Dobře si toho nejspíše byla vědoma i okresní školní rada, protože v uvedené záležitosti na dlouhý čas přestala jakkoliv naléhat.

Pokusila se o to až o čtyři roky později, v **září 1889**. Na schůzi místní rady opět nastal zásadní rozpor mezi většinou přítomných členů, kteří vyjádřili podporu rozšíření školy, a zástupcem velkostatku. Jeden z členů rady se pokusil ovlivnit situaci rafinovaným argumentem. Podle něj by rozšíření znamenalo nejen menší náklady, ale i to, že by „*prospěch dětí jak v učení, tak i v náboženství byl lepší*“. Zástupce velkostatku se však přesto jednoznačně přiklonil ke zřízení „*expozitory*“ v Třemošnici – alespoň „*pro zimní čas*“. Můžeme se jen dohadovat, co stálo za jeho rozhodnutím, ale opět se ukázalo jako zásadní. Okresní rada ještě téhož roku vydala pokyn, aby si Třemošnice požádala o svoji školu, pokud o ni stojí. Pak už dění nabralo celkem poklidné tempo. V **lednu 1896** povolila zemská školní rada vyškolení Třemošnice. V **červnu 1897** začala stavba dvoutřídní budovy, která byla dokončena v **lednu 1898**. V půli školního roku zde neprodleně začalo vyučování, což svědčí o velikém významu, který tomuto aktu obec přikládala. Po dlouhých dvaceti třech letech se tak konečně naplnily snahy jejích zástupců o zřízení vlastní školy.

4.7 Významné provozní záležitosti v daném období

Přestože byl námi sledovaný časový úsek mnohdy naplněný různými dramatickými zvraty, řešila v něm místní školní rada daleko častěji zcela všední události. Každodenní provoz školy s sebou pochopitelně nesl i mnoho neodkladných požadavků, ať již se týkaly školní budovy, potřeb vyučujících i žáků, školní docházky nebo vyučování.

Některé z nich mohou vzbuzovat lehký úsměv. Namátkou uveďme situaci, kdy „... *pan stavitel dává návrh, aby místo zděné podezdívky pod sedačky na záchodech byla dána prkenná*.“ Nevíme, co vedlo radu k vyjádření, že „*návrh pana stavitele se*

*jednomyslně přijímá...*¹⁰⁵, nicméně je patrné, jaká důležitost byla přiznána i nejmenším detailům školního provozu. O zhotovení věšáků, plivátek a škrabátek na boty bylo rokováno se stejnou vážností jako o „*hájení užitečného ptactva*“ nebo o „*letní tělocvičné*“ (rozuměj: hřišti) a školní zahrádce, k jejímuž vybudování postupně došlo.

Průběžně se opakovaly „výslechy“ rodičů těch žáků, kteří měli problém s plněním řádné školní docházky. Což byl nepříznivý jev, který trval bez ohledu na platné zákony, a občas měl dokonce poměrně masivní podobu. Tak například při svém jednání v listopadu 1881 byla školní rada nucena konstatovat, že na výuce dosud nebylo ani jednou přítomno **72 dětí ze stávajícího počtu 199 školou povinných žáků**. I z výkazů docházky, jež jsme uváděli dříve, vyplývá, že byla velmi proměnlivá a mnohdy evidentně závislá na rytmu probíhajících polních prací. Je třeba přiznat, že se členové rady poctivě snažili tento stav změnit, ačkoliv pro něj vzhledem ke svému sociálnímu postavení sami mohli mít určité pochopení. Na jednání s rodiči absentérů se jich však poměrně často dostavoval pouze malý počet. Přeci jen pro mnoho z nich tato povinnost asi nebyla příliš příjemná.

Další stabilní projednávaný bod se týkal osvobození rodičů chudých žáků od placení školného. Zde nedocházelo k žádným kolizním okamžikům, všechny podané žádosti bývaly pravidelně akceptovány. Můžeme v tom spatřovat přirozený smysl pro sociální solidaritu, který převažoval nad finančními nároky spojenými s provozem školy, jimž byla jinak věnována maximální pozornost. A to i v okamžiku, kdy (například) v roce 1885 žádali **o prominutí školného rodiče 75 dětí**, což byl počet přesahující čtvrtinu všech žáků školy. Ještě zmiňme, že zdaleka nejčastěji využívali tuto sociální výhodu občané Třemošnice. Tento fakt plně koresponduje s argumenty o chudobě žáků, které používali zástupci této obce při svém úsilí o zřízení vlastní školy.

Jedním z vážných témat se zdá být realizace nutných oprav na staré (původní) školní budově, které by po více než půlstoletí její existence byly zcela očekávatelné. Poprvé se o jejich potřebě zmiňuje protokol **z roku 1885**, tedy z doby vrcholné fáze jednání o dalším rozšíření školy. Což je možná skutečnost, která měla svůj význam, jak uvidíme dále. Zápis ještě nevyznívá nijak dramaticky, spíše věcně konstatuje daný stav, a končí usnesením, že by se s většími opravami mělo počkat až po rozhodnutí, zda se bude přistavovat třetí třída v Závratci nebo škola v Třemošnici. Ze zápisu provedeného **v květnu (zpětně za únor) 1886** snadno získáme pocit, že se školní budova, resp. její původní část nachází ve zcela katastrofálním stavu. Opět se zde objevují škrty v

¹⁰⁵ Srovnej: *Protokoly místní školní rady Závratec. Závratec: 1874 – 1924, s.53.*

některých pasážích svědčící o tom, že jednání nebylo jednoduché. Na základě podnětu z okresní školní rady se měly projednat nutné opravy, především v pokojíku mladšího učitele. Jeho opravu rada ihned písemně schválila, ale vzápětí přeškrtnla a usnesla se, „*aby se s opravami ještě sečkalo do rozhodnutí o vyškolení obce Třemošnické, jelikož opravy nejsou nic platné, poněvadž stará budova jinak se neopraví, nežli když se zboří a znovu postaví. Byly by tudíž opravy zbytečné mrhání peněz. Kdyby však jednání o vyškolení dlouho se protáhlo, nemá se čekat, jelikož dle ohledání p. stavitele Jos. Petržilký dlouhého života nemá.*“¹⁰⁶

Nějakou pointu této situace, jež se zdá být velmi kritickou, však čekejme marně. Během dalších období se v zápisech ze schůzí rady neobjevuje ani jedna zmínka o provedených opravách, natož o zboření školní budovy. Můžeme se tedy jen dohadovat, co bylo pozadím celé akce. Zajímavá je nápadná časová spojitost s kolizními událostmi spojenými s novelou Hasnerova zákona, kterým jsme se věnovali v předcházející části. Ve skutečnosti se tak mohlo jednat o jeden z nepodložených argumentů, jímž se místní rada snažila přesvědčit své okresní nadřízené, že není v jejich silách školu rozšířit, protože to prostě její celkový stav nedovoluje. Nutné opravy letité budovy by se daly očekávat, ale jejich realizace se svými finančními nároky by jistě byla dokumentována.

Náš výběr významnějších provozních záležitostí zakončíme v poněkud odlehčenějším duchu. Z kroniky i ze zápisů školní rady se toho dozvíme velmi málo o vlastním vyučovacím procesu. Jednu z výjimek tvoří rozmanité oslavy, s nimiž bylo v té době vyučování pevně spojeno. Ať již se jednalo o začátek a konec školního roku, kdy se školní mládež z celé farnosti účastnila „*slavných služeb Božích s „Veni sancte“ ve farním chrámu Páně*“ v Ronově nad Doubravou, nebo o různá výročí vládnoucího panovníka či jeho rodiny. Namátkou uvedme zasazení dvou lip před školu na památku pětadvacetiletého jubilea sňatku císařského veličenstva Františka Josefa I. a jeho ženy Alžběty v dubnu 1879 nebo pompézní oslavu sňatku korunního prince Rudolfa s „*Její královskou Výsostí nejjasnější princeznou Štěpanii Belgickou*“ v květnu 1881. V onen den byla „*škola okrášlena prapory, chvojím a smrčky. Dítky sešly se na ten den o 8. hodině ranní. Řídící učitel vyloživ význam toho dne, vyličil životopisy obou nejjasnějších snoubenců, přičemž předneseny dvě básně, a sice: Anděl milosrdenství a On jest náš. Pak zasazeny dva akáty před školou na památku toho dne. Potom sedly dítky na vozy pro ně připravené, vyzdobené chvojím a prapory. Před vozy šla hudba a*

¹⁰⁶ Srovnej: *Protokoly místní školní rady Závratec. Závratec: 1874 – 1924, s. 146.*

*banderium (pozn.formace) rolníků. V Ronově připojily se dívky k průvodu, zúčastnily se slavných služeb Božích. Potom sedly opět do vozů a jely domů.*¹⁰⁷ Na památku této události se ještě složili místní občané a věnovali škole 12 zlatých na nákup knih a vyučovacích pomůcek.

S velkým úspěchem se setkávaly výlety uspořádané ke konci školního roku. Opět nikoliv ledajaké. Odpoledne 31. července 1881 byl před školní budovou seřazen průvod žáků. *„V čele šli hudebníci, za nimi nesen veliký prapor od jednoho odrostlého hochy. Za ním nesen menší prapor od žáka 3. třídy. Pak byly dle velikosti seřazeny ostatní děti ve čtyřstupu. Při prvním čtyřstupu a při posledním od krajníků neseny malé praporečky. Pak šli občané přiškolených obcí. Na zříceninách (pozn.hradu Lichnice) byl pomocí malých praporečků označen obdélník, ve kterém provozovány byly prostocviky, hry a zpěvy. Na povýšeném místě přednášeny byly básně, z nichž vytknouti sluší: Anděl milosrdenství a Vnuč a děd. Dívky podělovány byly rohlíky, houskami a preclíky, proti žízni pivem (sic!), kteréžto věci místní školní rada jim svým nákladem opatřila. Děti bylo 170. Obecenstva byl velký počet.“* Všichni zúčastnění pro velký úspěch akce žádali, aby takové odpoledne bylo za rok opět opakováno, k čemuž pak skutečně došlo.

Dnešní pedagog by svým dávným předchůdcům mohl závidět pompézní vznešenost, s níž byl jeden obyčejný školní výlet spojen. Lze v ní spatřovat vřelý vztah venkovské komunity k vlastní škole vyjádřený způsobem, jež si v ničem nezádal s daleko významnějšími světskými či církevními slavnostmi. Tento fakt nám opět svědčí o významu, který v té době škola pro obec mohla znamenat.

¹⁰⁷ Srovnej: *Pamětní kniha. Obecná škola v Závratci. Závratec: 1820 – 1890, SoA Chrudim, s.33-34..*

5. OBECNÁ ŠKOLA V ZÁVRATCI 1899 – 1918

Jestliže bychom předcházející období závratecké školy s nadsázkou mohli nazvat jakýmsi „**bojem o školu**“, pak by následující časový úsek mohl být ve stejném duchu označen jako „**boj o učitele**“. Jeho součástí a zároveň určitým dramatickým vrcholem se měly stát události vypovídající o postavení učitele na venkově a vzájemných vztazích mezi ním a místní komunitou.

Učitelé na obecných a měšťanských školách po roce 1869 již patřili k jasně vymezené profesní skupině. Jejich počet zvláště po roce 1883 (v souvislosti s novelou školského zákona) postupně vzrostl natolik, že si místní rady ve „výběrovém řízení“ měly možnost volit z více kandidátů, kteří se o místo ucházeli. I když bylo z dnešního pohledu tehdejší učitelství zcela určitě nelehkým povoláním, neslo s sebou také přitažlivé hmotné i sociální jistoty. Jednu z nich jistě představovalo finanční zabezpečení dostačující k tomu, aby učitel svým výdělkem bez problémů uživil sebe i rodinu. Jak jsme zmiňovali dříve, není díky tomu ve školní kronice ani v protokolech místní rady v Závratci od roku 1870 jediná zmínka o učitelově finanční situaci, zatímco z dřívější doby jich nalezneme poměrně hodně. Většinou nepřilíš povzbudivých.. Z indicií, jež máme k dispozici, lze usoudit, že si učitelské platy i celkové hmotné zabezpečení bez výrazných problémů po celé námi sledované období udržovaly takový náskok např. před řemeslnými profesemi, jakého dosáhly vydáním Hasnerova zákona.

Učitelstvo se dostalo na pozice středních společenských vrstev. Venkovskému učiteli s **definitivou**¹⁰⁸ zákon jasně garantoval nejen obstojný plat, ale také výrazné

¹⁰⁸ Systém platů a služebního postupu učitelů vzniklý na základě Hasnerova zákona byl sice dosti složitý, ale natolik propracovaný, že s malými úpravami úspěšně přetrval i ve školství první republiky. K jeho výrazné systémové úpravě došlo v roce 1895, kdy m.j. přestala být výše platu učitelů plně závislá na velikosti obce, v níž učili. Učitelé byli rozděleni do tří tříd. Počet učitelů v jednotlivých třídách – stejně jako počet jiných státních zaměstnanců – byl na základě tzv. systematizace přesně propočten a nebylo jej možno libovolně zvyšovat, čímž bylo vlastně bráněno neúměrnému navýšení finančních nároků v rámci země. Rozpočet na platy státních zaměstnanců tak byly jasně vymezen, nešlo jej nijak krátit ani překročit. Legislativně byl tento stav označen jako „definitiva“. Jestliže byla tedy někomu udělena definitiva, stal se jedním z trvale ustanovených zaměstnanců ve státní službě. Učitel měl v takovém případě m.j. nárok na přesně garantovaný (a podle počtu let se zvyšující) plat sestávající z tzv. služebního a zvláštních příplatků, nemohl být propuštěn či libovolně přeřazen na jiné místo (výjma specifických situací), příslušely mu některé zvláštní výhody (v případě ředitelů se jednalo např. o služební byt či jeho finanční náhradu formou tzv. příbytečného), byl určitým způsobem zajištěn při nemoci a konečně měl nárok na řádnou penzi, na níž ovšem průběžně odváděl část svého platu do penzijního fondu.

Kromě těchto výhod definitiva vlastně umožňovala zaměstnancům značnou nezávislost na obcích, politických stranách či řídicích orgánech. Nelze se tedy divit, že se každý mladý učitel snažil co nejrychleji nastoupit na místo, kde by ji mohl získat, což vzhledem k nastaveným podmínkám patrně nebylo vždy zcela jednoduché.

Srovnej: DIVINOVÁ, M. Postavení učitelů ve společnosti. Brno: MU, 2006, diplomová práce. Dále: ŽIŠKA, V. Sociální postavení učitelů 1918-1945 in Řízení ve školství 1-2/ 1999.

doživotní výhody (stejně jako např. státním úředníkům), což mu v hierarchii vesnice s jejím sociálním složením jistě zaručovalo specifický status. Uznání ze strany spoluobčanů, jehož se mu dostávalo, však evidentně mělo svá slabá místa. Jedno z nich bylo přímo spojené s relativně častou fluktuací (zvláště mladých) pedagogů, respektive přecházením z jedné školy na jinou. Učitel se tak mnohdy stával pouze jakýmsi přechodným „nezakotveným“ sousedem. V tradiční rodové struktuře tehdejšího venkova v podstatě nikdy nemohl mít šanci, aby dosáhl vlivu místních společenských „elit“, například majetnějších sedláků. Pokud mezi pedagogem a touto skupinou nastal nesoulad, celkem pochopitelně mu bylo razantně připomenuto, jak nestabilní jeho pozice ve skutečnosti je.

5.1 Vzdělání učitelů obecných škol

Snaha příslušných státních úřadu vybavit učitele elementárních škol kvalitnějším teoretickými a praktickými předpoklady pro výkon jejich profese se výrazněji projevila již v revolučním roce 1848, kdy bylo studium na preparandách prodlouženo ze šesti měsíců na jeden rok. O rok později pak na dva roky učitelského kurzu. Otázkou je, jaká byla jeho úroveň. Každopádně lze konstatovat, že navýšení požadavků na výkon pedagogického postu se příliš neodráželo v samotném společenském postavení učitele. To bylo díky mnoha politickým vlivům a otřesům někdy ještě komplikovanější, než dříve Koneckonců jsme si v příslušné části této práce měli možnost vytvořit obraz o tehdejším nelehkém existenčním údělu venkovského pedagoga.

Vrcholné institucionální vážnosti se dostalo pedagogickému vzdělání až v souvislosti s celkovou stabilizací učitelské profese v roce 1869. Třetí část Hasnerova zákona byla věnována právě jemu. Učitelé obecných i měšťanských škol měli nadále studovat na čtyřletých učitelských ústavech (mužských a ženských). Přijetí bylo podmíněno několika kritérii – věkem, tedy dokončeným patnáctým rokem, zdravotním stavem, mravní bezúhonností a patřičnými znalostmi, jež musel uchazeč prokazovat při přijímací zkoušce. V podstatě se po něm žádala patřičná suma vědomostí na úrovni nižší reálné školy nebo nižšího gymnázia bez cizích jazyků. Právě tento limitující požadavek se později ukázal být poněkud kontraproduktivním, protože zájem o studium na učitelských ústavech z řad studentů středních škol nebyl natolik výrazný, jak se předpokládalo. Hypoteticky lze uvažovat o dvou příčinách tohoto neuspokojivého stavu. Samotné učitelství na základních školách zřejmě nedosahovalo popularity jiných profesí, které mohl vykonávat absolvent středních škol. Kromě toho renomé učitelských

ústavů v jejich počátcích patrně také nepřekonávalo zavedené středoškolské instituce. V každém případě zde nalezneme jeden z ryze praktických důvodů, proč novela zákona v roce 1883 umožnila studovat učitelství i žákům vycházejícím z měšťanských škol.

I přesto se však i mezi absolventy nižších ročníků středních škol jistě nacházeli jedinci, kteří přecházeli na učitelský ústav s jasnou představou o svém pedagogickém poslání. Ocitujme zde životopisné údaje, které o sobě do školní kroniky napsal jeden z ředitelů závratecké školy: „... *Nový řídící učitel (Arnošt Kukátko) narodil se v Ledči dne 11. ledna 1859, navštěvoval školu farní v Ledči a 4.třídu školy hlavní v Polné. V roce 1870 nastoupil do gymnázia v Německém Brodě, kdež setrval do roku 1874. Odtud, ze čtvrté gymnasiální třídy odebral se na ústav ku vzdělávání učitelů v Hoře Kutné, kde po přijímací zkoušce do 1. ročníku přijat byl (Týž nebyl přijat do 2. ročníku, ačkoliv skládal do tohoto ročníku zkoušku přijímací, proto, že mu 11 dní do stáří zákonem určeného chybělo)*¹⁰⁹ Pokud bychom obecně uvažovali například o prospěchových důvodech jako o jedné z možných příčin, proč někteří studenti gymnázií chtěli přestupovat na méně prestižní školu, v uvedeném případě se o ně s největší pravděpodobností nejednalo. Těžko si lze představit neprospívajícího studenta gymnázia, jak úspěšně skládá zkoušky přímo do druhého ročníku.

Pokračujme dále: „*Vystudovav všechny ročníky podnikl v roce 1878 zkoušku dospělosti. Po té byl sl. c. král. okr. školní radou v Čáslavi dekretem ze dne 28.srpna 1878 č. 2510 jmenován podučitelem v Golčově Jeníkově. Jmenování toto potvrdila ve sl. c. kr. zemská školní rada dekretem ze dne 29.srpna 1878 číslo 18 932. Na místě tomto setrval až do 31. prosince 1881 podjav se mezitím zkoušky způsobilosti učitelské v Hradci Králové (vysvědčení ze dne 4. května 1881 číslo 21).*“¹¹⁰ Vysvětleme si některé pojmy, jež se v tomto zápisu objevují. Čtyřleté studium na učitelském ústavu bylo zakončeno zmíněnou **zkouškou dospělosti**, jejíž úspěšné složení opravňovalo absolventa k tomu, aby se stal tzv. **podučitelem** (neboli tzv. prozatímním učitelem) . Nicméně k definitivnímu stvrzení učitelské pozice zákon vyžadoval **zkoušku učitelské způsobilosti**, o níž mohl kandidát usilovat až po dvou letech praxe. Po jejím zdárném složení postoupil na pozici tzv. **mladšího učitele**, kde měl šanci žádat o učitelské místo

¹⁰⁹ Srovnej: *Pamětní kniha. Obecná škola v Závratci. Závratec: 1820 – 1890, SoA Chrudim, s.49.*

¹¹⁰ Srovnej: *Pamětní kniha. Obecná škola v Závratci. Závratec: 1820 – 1890, SoA Chrudim, s.50.*

s definitivou. Jestliže je získal, stával poté, co mu definitiva byla udělena, konečně tzv. **definitivním učitelem** se všemi výhodami, které k tomuto postu příslušely.¹¹¹

Z určitého úhlu pohledu lze takový postup považovat za nedostatek školského zákona, protože plnoprávně ukončené učitelské vzdělání vlastně neopravňovalo ke kvalifikovanému výkonu profese. Navíc byla příprava na poměrně náročnou zkoušku ponechána na vlastní iniciativě učitelů. Zároveň je zde však patrné, jaká procedurální vážnost byla s postem učitele nadále spojena. Dokládají to i jednotlivé dekrety, jejichž čísla tak pečlivě zapsal náš ředitel. Vzpomeňme zde na prvního závrateckého pedagoga, vysloužilého vojáka. Jeho úroveň vědomostí se nejspíše omezovala na znalost trivia, které tvořilo na počátku 19. století plně dostačující předpoklad pro vyučování venkovských dětí. O šedesát let později musel jeho nástupce podstoupit mnohonásobně složitější proces, přičemž rozsah jeho znalostí se neporovnatelně rozšířil. Pro srovnání vyjmenujme předměty, které tvořily obsah pedagogického vzdělání: **náboženství, vychovatelství a nauka vyučovací, historie a pomocné vědy těchto nauk, mluvnice, písemnosti, literatura, matematika (počítání, algebra a geometrie), popisující přírodovědy (zoologie, botanika, mineralogie), přírodopyt (fyzika a počátky chemie), geografie a historie, nauka o ústavě vlastenecké, polní hospodářství, psaní, kreslení (geometrické a od ruky), hudba, tělocvik.** Pokud k tomu byla příležitost, měli být absolventi vzdělání i ve **způsobu vyučování hluchých a slepých.** V ženských ústavách se tomuto obsahu vzdělání přiřazovala ještě **nauka o domácím hospodářství a ženské ruční práce, případně i informace o organizaci dětské opatrovny.** I přesto, že novela zákona 1883 posléze redukovala pedagogiku, literaturu a reálie (zároveň přidala chrámovou hudbu), zůstává rozsah nabytých vědomostí učitelů opravdu úctyhodný. Tento fakt vynikne ještě více, když si uvědomíme, pro jakou sociální skupinu obyvatelstva byly určeny. Tedy převážně pro děti z nejširších lidových vrstev, u nichž se (alespoň do doby, než mohli absolventi měšťanských škol pokračovat ve studiích) primárně předpokládal pouze navazující nástup do praxe. Přesto měly být vyučovány kvalitně a rozsáhle vzdělanými pedagogy. Je určitým paradoxem, že v kontrastu s touto skutečností se v pojetí obecných škol i nadále zdůrazňoval zřetel k budoucímu praktickému uplatnění žáků. Zároveň byly postupně hledány cesty k redukci učiva (tento trend se viditelně projevil v rámci novely 1883), aby děti

¹¹¹ Další termíny s nimiž se můžeme setkat jsou:

- **zatímní učitel** – šlo o učitelská místa zřízená dočasně mimo systemizaci při náhlém zvýšení počtu žáků a tříd. Příjem byl stejný jako u mladších učitelů.

„zproštěny byly nepřiměřených požadavků na ně činěných“ a aby tedy „poměrně velký počet dětí normálně vyvinutých nemusel opakovat.“¹¹²

5.2 Pracovní uplatnění

V úvodu jsme zmiňovali poměrně časté střídání škol¹¹³, na nichž venkovský učitel během své kariéry působil. Postavení tehdejších pedagogů do doby, než získali definitivu, lze svým způsobem připodobnit například ke kněžskému. O tom, kde budou učit, primárně rozhodovaly nadřízené státní instituce (tedy zemská a okresní školní rada). Mladý učitel mohl být tedy v podstatě přeřazen i proti své vůli. Někdy z rozhodnutí nadřízených institucí odcházel z místa, kde se nepochybně cítil spokojený, jak dokazuje i životopis závrateckého ředitele, z něhož jsme citovali. Po složení zkoušky učitelské způsobilosti ho zemská školní rada na základě jeho vlastní žádosti ustanovila : „...učitelem při obecné trojtřídní škole v Třeboníně, kam též 31. prosince 1881 se odebral a k službě se přihlásil. (...) Na tomto novém místě, kde zvláště spokojeným se cítil, setrval až do 31. srpna 1886, kdy výnosem sl. c. kr. okr. školní rady ze dne 18. srpna 1886 č. 247 ze příčin služebných na místo nemocného p. J. Kubišty do Chotusic přeložen byl. Odtud přeložen byl zpětně ze příčin služebných za zatimního řídicího učitele v Závratcích výnosem sl. c. kr. okr. školní rady ze dne 19. února 1888.“¹¹⁴

Na tomto místě již setrval jako ředitel školy až do srpna 1901, tedy více než třináct let. Zůstat tak dlouho na jedné škole se však již nepodařilo jeho kolegovi, Janu Žďárskému, který na zdejší školu nastoupil zanedlouho po něm jako podučitel. Dotyčný navštěvoval obecnou a posléze měšťanskou školu, odtud přešel na učitelský ústav v Kutné Hoře. Jeho následná profesní dráha měla standardní podobu – dva roky učitelství na dvoutřídní škole, následně přeložení na jinou trojtřídní školu, po roce opět (na vlastní

- **výpomocný učitel** – pouze zastupoval dočasně nepřítomné učitele ve výjimečných situacích (např. nemoc), přičemž jeho platové podmínky byly výrazně nižší.

¹¹² Údaje o učitelských ústavech převzaty z: VÁŇOVÁ, R., RÝDL, K., VALENTA, J. *Výchova a vzdělání v českých dějinách*. IV.díl - 1.svazek. Praha: UK, 1992, s. 11- 12 . Podrobně o osnovách obecných škol tamtéž: s.22-30.

¹¹³ J.Petráň např. uvádí, jak se během sedmi let 1899–1906 na čtyřtřídní obecné škole v Ouběnicích kompletně obměnil sedmičlenný učitelský sbor (vyjma jednoho učitele). Jenom industriálních učitelek se zde v tomto období vystřídal celkem pět. Srovnej: PETRÁŇ, J. *Dvacáté století v Ouběnicích*. Praha: NLN, 2009, s.: 39-40.

¹¹⁴ Srovnej: *Pamětní kniha. Obecná škola v Závratci*. Závratec: 1820 – 1890, SoA Chrudim, s.50.

žádost) umístění do Závratce, kde začal vyučovat v září 1888. Stále jako prozatímní učitel, tedy bez vykonané zkoušky učitelské způsobilosti.

Své působení zde zahajoval v roce, jež byl z hlediska kvality vyučování pro místní školu evidentně kritický. Na počátku ledna 1888 totiž onemocněl mladší učitel. Následkem toho probíhala výuka pouze polodenně, „*ovšem ne na prospěch žactva*“. Řádně obnovit se jí podařilo až ke konci února s nástupem „*náhradníka*“, tedy výpomocné síly z jiné školy. V témže měsíci přešel původní mladší učitel (patrně již po svém uzdravení) na jinou školu, společně s ním byl zároveň přeřazen i stávající ředitel, kterého vystřídal výše zmíněný A. Kukátko. Na škole tedy zhruba v polovině školního roku proběhla kompletní výměna pedagogického personálu. Nic nenasvědčuje, že by taková rošáda byla reakcí nadřízených orgánů nebo místní školní rady na nějaký reálný podnět, spíše se jednalo o souběh událostí. Obdobná situace patrně nebyla výjimkou ani na mnoha jiných školách. Když k tomu připočteme epidemii spalniček, díky níž bylo vyučování od listopadu 1888 až do počátku ledna následujícího roku z karanténních důvodů zcela zrušeno, nelze se divit, že místní kronikář zpětně hodnotil rok 1888 jako „*vyučování nepříznivý*“.

Nicméně další působení podučitele Žďárského zřejmě probíhalo v relativně poklidném duchu. Až do října 1892, kdy řešila místní rada poprvé jeho žádost o úpravu bytových poměrů. Víme, že ředitelé v té době ke svému platu získávali jako další výhodu služební byt. Tedy další garantovanou existenční jistotu, byť nejspíše mnohdy neoplývající přílišným komfortem. Ostatním učitelům školský zákon nicméně nic takového nezajišťoval. Pokud tedy získali jaksi navíc také ubytování ve škole, jednalo se čistě o dobrou vůli obce, která jim ho poskytla, což byl i případ Závratce. Ke škole přínáležely také dva pokoje, z nichž jeden, o něco větší a slunnější vzhledem ke své orientaci na jižní a navíc i přední (otevřenou) stranu školy, obýval ve zmíněném roce ředitel. Svým způsobem ne zcela oprávněně, jak se mělo ukázat. Místní školní dozorce (člen rady ze Závratce) totiž uvedl, že „*na plánu při rozšiřování školy zhotoveném jest pokoj přední ustanoven jako byt podučitele a pokoj zadní jako druhý pokoj učitele řídícího*.“ Učitel Žďárský o tuto skutečnost patrně nepřímo opřel svoji žádost o přidělení většího bytu, což lze vzhledem k obecným podmínkám chápat jako jeho poměrně značnou troufalost. Přičemž školní dozorce radě přednesl návrh, aby se situace vyřešila právě výměnou pokojů. Ředitel celkem pochopitelně nesouhlasil, neboť „*pokoj ten užívá právem a sice právem nástupce. Týž nastěhoval se v byt ten v přítomnosti předsedy místní školní rady (...) po svém předchůdci (...)*.“ Podotýká

dále, že pokoj přední, totiž ten, který má řídící učitel, jest jen o málo větší, a tudíž by tím asi mnoho vyhověno nebylo.“ Na informaci o původním záměru s využitím ubytovacích prostor členům rady sdělil: „...že byty ty zaměněny byly, stalo se, dle doznání předchůdce mého (...) dobrovolným dohodnutím se jeho, jako řídícího učitele, a (...) tehdejšího podučitele. Místní školní rada změnu tuto ústně schválila.“¹¹⁵

Na takovou repliku těžko mohla členové místní rady reagovat jinak, než jednohlasným zamítnutím návrhu předneseného školním dozorcem. S dosaženým výsledkem nebyl podučitel evidentně příliš spokojen, protože v březnu 1893 opakoval školní radě svoji žádost o lepší bydlení. Opět neúspěšně, protože ředitel napadl usnesení u předchozího jednání pro formální vady. Radě tím poskytl vítanou možnost odložit definitivní vyřízení celé kauzy na další jednání, které bohužel proběhlo až za rok, v březnu 1894. Bohužel především pro učitele Žďárského, který v té době již na místní škole neučil. Aby učinila podobným situacím přítrž, rozhodla místní rada definitivně, že *„náleží na byt řídícímu učiteli celá strana jižní do předu jsoucí jakož i kuchyň a komora se sklepem a vedlejšími místnostmi.*“¹¹⁶ Dalším bodem schůze již byla volba *„podučitele na místo uprázdněné“*. Skončeno, podepsáno. Ředitel si o rok později ještě nechal odhlasovat svůj návrh, aby byl pokoj mladšího učitele prohlášen za školní kabinet. Což se také stalo. Nadále již měla být privilegia vyplývající ze služebního postavení zcela zřejmá a nezpochybnitelná.

Nevíme samozřejmě s určitostí, zda příčiny odchodu podučitele Žďárského ze závratecké školy spočívaly právě v neuspokojivých bytových poměrech, respektive v určitém sporu s nadřízeným kolegou, jež za nimi lze tušit. Nicméně časová posloupnost všech událostí je zde více než nápadná. Snadno si lze představit napětí, které mezi oběma muži sdílejícími poměrně malý společný prostor mohlo lehce vzniknout, zvláště když se jednalo o získání jasných existenčních výhod. Podučitel se sice neodvážil otevřeně definovat svůj požadavek jako přestěhování ředitele, ale v podtextu jej šlo celkem snadno odečíst.

Kolegiální vztahy mezi pedagogy na místní škole prostě nemusely být vždy zcela bezproblémové. Dokazuje to jiný zápis rady. Mnohem později, v roce 1912, při řešení jistých závažných událostí například zaznělo: „...*dále v uvážení nesprávných udání, jež pan řídící učitel proti příčinlivému a mírumilovnému a proto od občanstva ctěnému*

¹¹⁵ Srovnej: *Protokoly místní školní rady Závratec. Závratec: 1874 – 1924, s. 179-180.*

¹¹⁶ Srovnej: *Protokoly místní školní rady Závratec. Závratec: 1874 – 1924, s. 183.*

*panu učiteli Josefu Kozákovi u c. k. okr. šk. rady učinil, což všeobecně se odsuzuje...*¹¹⁷. Kromě toho, že za častou výměnou učitelů na obecných školách mohly stát i jejich vzájemné roztržky, je zde již naznačen i další důvod. Totiž velmi dramatický konflikt pedagoga s místními občany.

5.3 Učitel a jeho okolí

Jakou podobu mohly mít vztahy učitele s místní komunitou, dobře ilustruje případ učitele Kučery.¹¹⁸ Tento ctihodný muž pobyl jako v pořadí druhý učitel na závratecké škole celých dvacet osm let (1849-1877), tedy dostatečně dlouhý čas, aby se mohl plně zařadit mezi zdejší rodáky. Mnohým z nich navíc zdárně zprostředkoval nejen školní vědomosti, ale také hudební umění. Pochopitelně byl členem místní školní rady. Když byla v roce 1875 z její strany zaslána žádost okresní školní radě, aby „*byl p. učitel Josef Kučera na odpočinek dán*“, spočíval hlavní důvod nepochybně v jeho stáří. Šedesát šest let v té době představovalo opravdu požehnaný věk. Zdálo by se, že učitelova sociální váženost v daném kontextu nemůže být větší. Když však těsně po svém odchodu do penze ústně požádal, respektive poprosil školní radu o úhradu ovocných stromků, které očividně na vlastní náklady vysadil v nové ovocné školce, byl nekompromisně odkázán do patřičných mezí: „*Po návrhu obecního výboru se na tom rozhodlo, že Josefu Kučerovi nebylo nařídáno stromky do zahrady sázet, nýbrž že je to školka pro malé stromky, a aby si tyto (pozn.vlastní) vykopat na své útraty nechal aneb kdyby toho neučinil, má p.předseda právo tyto na jeho útraty nechat vykliditi.*“¹¹⁹ Následovalo již jen klasické: „*Protokol se schvaluje.*“ Ani náznak nějaké ohleduplnosti nebo vděčnosti, kterou bychom podvědomě očekávali zvláště při vědomí, že členové školní rady evidentně patřili k jeho někdejšími žákům. Nyní již bývalému učiteli Kučerovi zbývaly čtyři roky života, jež strávil v sousedním Ronově nad Doubravou. Nevíme, jak na uvedené rozhodnutí reagoval. Určitě však nepředstavovalo příliš šťastnou tečku za jeho celoživotní pedagogickou kariérou i téměř třicetiletým pobytem v Závratci.

Vztahy pedagoga s jeho sousedy však dokázaly mít ještě daleko vyhrcořenější podobu. Na samém počátku dvacátého století došlo v Závratci k bouřlivým událostem, které měly v průběhu několika let výrazně ovlivnit dění nejen na místní škole, ale i v celé vesnici. Jejich úvodem se stala výměna ředitele školy **v srpnu 1901**. Stávající

¹¹⁷ Srovnej: *Protokoly místní školní rady Závratec. Závratec: 1874 – 1924, s. 255.*

¹¹⁸ Jeho osobnostnímu profilu jsme se věnovali ve třetí části této práce.

ředitel Arnošt Kukátko, byl po dlouhé době svého působení nahrazen Františkem Pacholíkem, který od září nového školního roku spravoval školu jako zatímní ředitel. V lednu 1902 byl místní radou zvolen na první místo z celkem tří uchazečů o tuto funkci. Lze předpokládat, že šlo v podstatě o standardní formální proces a zároveň určitou pojistku pro případ, že by se dotyčný jako zatímní ředitel neosvědčil. Seznam žadatelů o ředitelský post ve vybraném pořadí pak mohl být předán nadřízeným institucím k definitivnímu potvrzení vybraného pedagoga..

Další vývoj kariéry ředitele Pacholíka v následujících letech patrně nijak nevybočoval z běžné praxe. Kromě své práce se podílel na činnosti místní školní rady, jež v té době řešila především finanční záležitosti spojené s nedávným vyškolením Třemošnice. Dalším opakujícím se tématem se staly žádosti rodičů o osvobození jejich dětí ze školní docházky na letní období (respektive od 1.5. do 31.10.). Zpravidla se týkaly deseti až dvaceti žáků sedmého a osmého ročníku školy. Členové místní rady žádosti pravidelně akceptovali, což lze snadno pochopit když uvážíme, že šlo většinou o sedláky, kteří měli jistě pro zapojení potomků během sezónních prací značné pochopení. Možná právě zde vznikla počáteční kolizní situace mezi ředitelem a místními občany. **V květnu 1908** totiž podal ředitel Pacholík místní radě návrh, aby se **celková úleva na léto zrušila a poskytovala se pouze na dobu čtrnácti dnů**. Opíral se o příslušný výnos okresních nadřízených. Místní rada se nijak nevyjádřila, ale snadno si lze představit, s jakou nevolí se podobné návrhy ve výše uvedeném sociálním kontextu mohly setkat, ať již byl pokyn z vyšších míst jakýkoliv.

Naše úvahy mají v tomto případě samozřejmě poněkud spekulativní charakter, nicméně časová spojitost s následujícími událostmi je více než nápadná. Byť se na samém počátku jednalo spíše o zdánlivě nevýznamné kroky ředitele i místní rady, za kterými však již můžeme tušit stupňující se napětí. **V říjnu 1909** odvolal ředitel Pacholík na schůzi rady svoji stížnost na správce místní vápenky jako nepodloženou. Pravděpodobně se týkala dodávky uhlí pro školu, kterou měla vápenka za úkol zajišťovat. V následujícím bodě jednání padl návrh, aby místní školní dozorce školu častěji navštěvoval. Zároveň bylo stanoveno, že veškeré opravy ve škole a v zahradě nejprve zkontroluje a odsouhlasí místní rada. Její nedůvěra vůči řediteli je v tomto rozhodnutí patrná. O rok později, **v červnu 1910**, se místní školní rada rozhodla sama obstarávat vytápění školy i čištění a mytí obou tříd. Ředitel s tím bez nějakých výhrad

¹¹⁹ Srovnej: *Protokoly místní školní rady Závratec. Závratec: 1874 – 1924*, s. 28.

souhlasil, ačkoliv přišel o jeden ze svých příjmů, o jehož zpětné dorovnání ihned požádal.

V té době se již patrně odehrálo vícero konfliktních situací mezi ředitelem a občany, protože na podzim téhož roku místní rada jednohlasně vyjádřila jasný požadavek, „*aby nynější řídící p.učitel František Pacholík za příčinou nepořádků ve škole panujících a pro nesnášenlivost s občanstvem stálými soudy projevovanou přeložen byl co nejdříve na jiné místo.*“¹²⁰ Averse vůči dotyčnému nemohla mít zřetelnější podobu, ale okresní školní rada si s nějakým razantnějším rozhodnutím očividně dávala na čas. Určitě nikoliv ku prospěchu jednotlivých aktérů, jak se mělo později ještě ukázat. Ředitel Pacholík tedy nadále setrval ve své funkci, jejíž výkon v krajně nepřátelském ovzduší jistě nebyl příjemný.

Schůze rady v **dubnu 1911** již měla výrazně restriktivní charakter vůči jeho osobě. Nejenže mu bylo nařízeno uhradit devět korun¹²¹ z celkových čtrnácti, které stál poslední úklid školy zprostředkovaný již na náklad zřizovatele, ale místní rada si na sebe přebrala naprostou většinu z dosavadních ředitelových kompetencí týkajících se provozu školy, čímž mu ještě více okleštila příslušné finanční náhrady. Pokud řediteli nějakou činnost spojenou s finanční odměnou přeci jen ponechala, neodpustila si patřičný komentář: „*Za povolený obnos 40 K očekává se, že zahrádka školní bude skutečně obstarávána a udržována v pořádku, aby byla vzorem pro děti i obec, zejména že slepice pana řídícího budou uzavřeny na školním dvorku a do zahrady před školou pouštěny nebudou. Do rozpočteného obnosu náleží stříhání plotu a vína při školní budově.*“¹²²

Dále se předčítal dopis, který ředitel před měsícem zaslal pražské firmě spravující místní vápenku. Obvinil v něm jejího zaměstnance, jemuž mělo být svěřeno vytápění školy (místo ředitele) z nedostatečného plnění svých povinností, a „*žádá firmu, aby jemu toho nedovolovala.*“ Školní rada však jednoznačně usoudila, že je takové obvinění nepodložené, protože vytápění nebylo svěřeno jmenovanému, ale jeho manželce, čímž došlo k nebezpečí existenční újmy, kterou by dotyčný zaměstnanec mohl neoprávněně

¹²⁰ Srovnej: *Protokoly místní školní rady Závratec*. Závratec: 1874 – 1924, s. 248.

¹²¹ Do měnové reformy 2. srpna 1892 se používal jako měna **zlatý**. V Rakousku oficiálně *gulden*, v Uhersku *forint*, latinsky *florin*, v českých zemích *zlatý*, *zlatka*, *zlatník*). Koruna vycházela ze zlatého v poměru **1 zlatý = 2 koruny** (z toho vyplývá dodnes známé lidové označení „pětka“ pro desetikorunu). V oběhu však zlatky a krejčary zůstaly ještě několik let. Zdroj: http://cs.wikipedia.org/wiki/Rakousko-uherská_koruna

¹²² Srovnej: *Protokoly místní školní rady Závratec*. Závratec: 1874 – 1924, s. 251.

utrpět v zaměstnání. Svým jménem se mu ihned omluvila. Zajímavé je, že se vůbec neměla potřebu zabývat samotnou podstatou stížnosti, tedy nedostatečným vytápěním tříd. Přítomný ředitel nicméně pokorně následoval jejího příkladu a stížnost odvolal.. Když uvážíme tlak, jemuž musel být během schůze vystaven, nelze se příliš divit.

V tomto kontextu snadno porozumíme i jeho emotivnímu výlevu, který při jednání rady v lednu 1912 přímo symbolicky stál na počátku mnoha dramatických zvrátů i jejich závěrečného vyústění, které okresní školní rada konečně měla uskutečnit. Když se na uvedené schůzi probírala otázka devíti korun, jež měl ředitel, jak bylo dříve stanoveno, uhradit za úklid školy, „*počal tento na členy místní školní rady tak křičeti, že zdá se býti nepřičetným, což se tuto s politováním poznamenává.*“ Následovalo projednávání ředitelových finančních nároků s opakujícím se verdiktem. Žádost o úhradu 42 korun a 20 haléřů za údržbu školní zahrady - zamítá se, respektive schvaluje pouze 15 korun a 20 haléřů za „skutečná vydání“. Důvod: ředitel i nadále pouštěl do zahrady slepice. Žádost o úhradu zakoupených potřeb pro chudé žáky – zamítá se! Důvod : místní rada je měla obstarávat sama, pokud to ředitel i přesto učinil, nebudou mu náklady uhrazeny. Žádost o roční paušál 80 korun za vytápění školní kanceláře – zamítá se, protože takový požadavek nevyplývá ze zákona. Aby snad v budoucnu ředitele nenapadlo pokoušet se ještě o nějaké finance žádat (výplatu naštěstí dostával z okresu), odebrala mu rada i poslední zbytek honorovaných kompetencí spojených se správou školy. Vysloveně šikanózní ráz celého jednání podtrhuje závěrečný zápis, jež stojí za ocitování: „*Poněvadž byly pronášeny stížnosti, že na chodník, kudy se do školy vchází, vylévají se různé nečistoty, dále že rozličnými odpadky vyplňuje se silniční příkop, takže až odpad vody pod mostek se zabraňuje. Dále, že slepice pana řídícího, jež po celý rok místo v kurníku sedí na zahradních stromech před školou, znečišťující stromy i chodníky, a kromě toho velikou škodu způsobují v zahradě, žádá se přítomný p. řídící učitel, aby sounáležitostem těmto zabránil.*“¹²³ Zdá se, že zvláště slepice provokovaly místní občany i radu velmi intenzivně. Protokol byl skončen a podepsán. Nikoliv ředitelem Pacholíkem.

Ten se však v této podivné válce nehodlal tak lehce vzdát. Podal na místní školní radu žalobu týkající se nevyplacených náhrad. A přesvědčivě uspěl. Místní rada mu nakonec ráda vyplatila obnos 100 korun (původně žádal 142) a „*po dlouhém vyjednávání a důtklivém vybízení právního přítele přijal p. správce školy (pozn. ředitel)*

¹²³ Srovnej: *Protokoly místní školní rady Závratec. Závratec: 1874 – 1924, s. 253.*

nabídnutý smír...“ Že šlo ve skutečnosti o Pyrrhovo vítězství muselo již být jasné i jemu. Místní školní rada na těsně navazující „*důvěrné schůzi*“ okamžitě pověřila svého předsedu plnou mocí k jednání s okresní školní radou ohledně přeložení ředitele na jinou školu. Pokud by žádost nebyla úspěšná, měla být přednesena přímo zemské školní radě. Ředitel Pacholík je v zápise vykreslen jako muž na pokraji duševní choroby spojené s téměř stabilní podrážděností a výbuchy hněvu. Jako názorná ukázka jeho nevyrovnané psychiky je uváděn afektivní výlev na jednání rady v lednu nebo nepodložené udání proti druhému učiteli, jež jsme již zmiňovali dříve. V závěru zaznělo, že by přeložení ředitele na jiné místo mohlo mít příznivý vliv na jeho další vývoj, protože se poučí a lépe zvaží své vztahy se spoluobčany.

Je otázkou, jaký byl ředitelův duševní stav ve skutečnosti. S jistotou můžeme předpokládat, že se v něm muselo odrazit dlouhotrvající napětí a nátlak, jemuž byl každodenně vystaven. Zároveň v něm lze odečíst projevy toho, co moderní psychologie nazývá „*syndromem vyhoření*“. Tedy profesní vyčerpanost se všemi příslušnými atributy. Situace, jež se odehrála **v červnu 1912**, nám takovou domněnku nepřímo potvrzuje. Místní rada se kvůli ní neprodleně sešla na mimořádné schůzi. Sám zápis z jednání je natolik výmluvný, že stojí za ocitování:

„Václav Hlaváček si stěžuje, že řídící učitel p. František Pacholík pošlehal jeho syna Jaroslava rákoskou přes nahá lýtka až chlapci nohy otekly a naskočily mu modré pružiny. Z návrhu p. doktora byl chlapec uložen do postele a nohy, které mu otekly, obloženy studenými obklady.

Jak ostatní děti udávají, neměl p.řídící nijaké příčiny k potrestání. Jen pouze ze zášti na p.Hlaváčka, s nímž měl již více výstupů. Když se p. Hlaváček dozvěděl od dětí, že jeho hoch je ve škole trýzněn, šel do školy pro něj. P. řídící mu řekl, že ho vyrušuje z vyučování a chtěl ho ven vystrčit vzav ho za prsa. Na to řekl p. Hlaváček, že si jde pro svoje dítě, které si tam nenechá trýznit.

Žádá proto p. Hlaváček místní školní radu o zakročení neb dokud tady p.řídící bude, dítky tam posílat nebude.“ A jako dovětek rada uvedla, že „...p. řídící mimo všeho nepořádku ve škole ještě děti trýzní.“¹²⁴

Ačkoliv bylo tělesné trestání dětí výslovně zakázáno zákonem, lze předpokládat, že rákoska ze škol nevyimizela úplně a její občasné přiměřené užití by patrně u mnoha rodičů nenaráželo na problém. V tomto případě se však již evidentně jednalo o exces,

¹²⁴ Srovnej: *Protokoly místní školní rady Závratec. Závratec: 1874 – 1924, s. 257-258.*

který přesáhl únosnou mez, nota bene když jej spáchal samotný ředitel. Dále zápis konstatuje pozoruhodnou nečinnost okresní školní rady, která již obdržela více podobných stížností a dosud nijak nereagovala. Ve sdělení, že „*rodiče děti svoje k němu (řediteli) posílat nebudou neb je proti jeho osobě v obci velké rozhořčení takže za jeho osobní bezpečnost neručíme*“¹²⁵ je již jasně naznačena závažnost celé kauzy, jež hrozila přerůst v nějaký odvetný fyzický útok. Že se nejednalo o uměle vykonstruovaný argument, dokazuje další mimořádná schůze rady v srpnu téhož roku. Zazněly na něm výroky jako: „...*aby všemi nenáviděný a neoblíbený p. Pacholík odstraněn byl po dobrém či zlém....*“ nebo: „... *aby již konečně p. Pacholík byl z obce zdejší odstraněn neboť jen tak učiní se přítrž všem oprávněným stížnostem, pak nepříjemnostem a možným prudkým výstupům, které ze strany spoluobčanů p. řídícímu mohly by se přihoditi. Jen odstraněním p. řídícího dá se předejít vážným a docela možným výstřelkům, ježto míra trpělivosti jest již přeplněna...*“ Stupňuje se výhrůžný tón, když rada konstatuje, že riziko hrozí i rodině ředitele, „*neboť bezpečnost její od případu p. Hlaváčka (pro těžké zbití chlapce) jest ohrožena, pokud by se opakoval případ podobný, což dle povahy p.řídícího není vyloučeno, předvídá se najisto, že nespokojenost občanů v násilí propukne.*“¹²⁶

Je škoda, že z knihy protokolů kdosi vytrhl dva – pravděpodobně popsané - listy a zbytek zápisu, jež z nich přesáhl do ponechané strany, velmi hustě přeškrtnal. Nejspíš bychom dostali šanci se dozvědět ještě více osobních informací ze zákulisí celého sporu. Závěr zlikvidovaného textu, jež se dá pod škrty rozluštit, této domněnce nasvědčuje: „*Dále množí se stížnosti občanů, kteří mají pozemky podél.... (nečitelné). Je téměř neuvěřitelné, že by p. Pacholík, inteligent, dopouštěl se takových činů, ale po předešlých výtržnostech nelze již pochybovati o podstatě a pravdivosti těchto stesků.*“¹²⁷ Kdo ví, co všechno ředitel svým sousedům vlastně ještě provedl. Můžeme se však domýšlet, že místní rada byla po prohraném soudním sporu velmi obezřetná a raději pečlivě zvažovala případnou právní napadnutelnost všech svých kroků, zvláště pak těch, jež dokumentovala písemně. I tak jsou protokoly svým obsahem oproti školní

¹²⁵ Srovnej: *Protokoly místní školní rady Závratec*. Závratec: 1874 – 1924, s. 258.

¹²⁶ Srovnej: *Protokoly místní školní rady Závratec*. Závratec: 1874 – 1924, s. 263.

¹²⁷ Srovnej: *Protokoly místní školní rady Závratec*. Závratec: 1874 – 1924, s. 263.

kronice daleko významnějším zdrojem informací, protože se nemusely řídit svazujícími pokyny zemské školní rady.¹²⁸

Členové rady se ocitli pod velkým tlakem ze strany svých sousedů, kteří vyhrožovali že nepošlou své děti po prázdninách do školy, případně že vezmou spravedlnost do svých rukou. Okresní školní rada, kterou již dlouhodobě žádali o pomoc, zcela nepochopitelně váhala z rozhodnutím, o jehož nevyhnutelnosti nebylo třeba dlouze diskutovat. Motivy její dlouhé nečinnosti by zcela jistě mohly být námětem pro zajímavou studii. Uvažovat lze o tom, že přeřazení pedagoga s definitivou na jinou školu bez jeho souhlasu nemuselo být vůbec jednoduché. Okresní rada každopádně nesla hlavní odpovědnost za eskalaci napětí, k němuž v Závratci došlo.

Nevíme, zda se skutečně členové rady vypravili na okres osobně projednat celou kauzu či zda se obrátili na zemský nadřízený orgán. Konflikty mezi pedagogem a venkovany se nakonec protáhly na více než čtyři roky. Až v březnu 1913 na schůzi místní rady přednesl svůj dlouhý projev nový ředitel závratecké školy, Ota Beneš. Není divu, že v něm maximálně vstřícně zdůrazňoval svoji vděčnost, kterou může nejlépe projevit, když svěřené děti „řádě vychovávati a vyučovati bude.“ Zároveň velmi ocenil opravu bytu po svém předchůdci, kterou místní rada ochotně zařídila, aniž by o to žádal. Všichni si konečně mohli oddechnout. Aniž by tušili, že se blíží nová válka, proti níž ta jejich bude nevinnou dětskou hrou.

5.4 Významné provozní záležitosti ve sledovaném období

Vyškolení Třemošnice v roce 1898 na poměrně dlouhou dobu předznamenalo hlavní téma budoucích jednání rady. Totiž – finanční zabezpečení školy. Nastalo přesně to, čeho se obávali zástupci obcí, jímž zůstala závratecká škola ve správě. Již na svém zasedání v květnu 1898 rada potvrzuje: „*Jelikož nám vyškolením se Třemošnice odpadly zároveň dvě třetiny příjmů, nutno nyní při sdělování rozpočtu co nejvíce šetřiti a co nejvíce se uskrovniti.*“¹²⁹ Zachování školního provozu si žádalo stále stejné náklady bez ohledu na to, že počet žáků a tím i potřebných financí nyní poklesl o více než

¹²⁸ Ve svém usnesení z 3. února 1892 vydala výslovné pokyny, jakým stylem má být vedena školní kronika: „*Ze školní kroniky vylučují se všechny polemické poznámky, kritické výklady o způsobilosti korporací a jednotlivých osob, které jsou v nějakém styku se školou, dále pochvalné a nepříznivé posudky o bývalých neb nynějších poměrech a opatřeních, učiněných školními úřady. Zápisy kroniky mějte ve všech částech ráz nejpřísnější nestrannosti, buďte jednoduchy a jasny, důstojny a slušny.*“ Citováno v: PETRÁŇ, J. Dvacáté století v Ouběnicích. Praha: NLN, 2009, s. 45.

¹²⁹ Srovnej: *Protokoly místní školní rady Závratec. Závratec: 1874 – 1924, s. 200.*

polovinu. Navíc se vzhledem k stáří budovy začaly množit různé havarijní situace, ať již se jednalo o opadaný strop v učitelském bytě nebo větrem shozené tašky na střeše.

Praktický dopad pocítily zbývající přiškolené obce, tedy Závratec, Lhůty a Podhrádí, okamžitě. Radou stanovené obecní přírážky k přímým daním určené pro financování školy se po léta pohybovaly v rozmezí šest až devět procent. Nyní se okamžitě vyšplhaly na patnáct. U této cifry nemělo zůstat, o dva roky později, v rozpočtu na rok 1900, již přírážka činila dvacet dva procent. Později sice opět poněkud poklesla, ale celkově její výše už napořád setrvala kolem dvaceti procent, přičemž se zvyšovala vždy, když se objevily nečekané výdaje nebo finanční problémy.

Nastalá situace navíc hrozila tím, že veškeré náklady nakonec zůstanou jako břemeno Závratci. Druhá přiškolená vesnice, Podhrádí, (respektive obecní úřad Kraskov, pod který spadala), totiž přírážky přestala platit. Jako by se opakoval rok 1851, kdy se stejná vesnice vyvázala s povinností „*sypat učiteli obilí*“ takže tento „*do zlé nehody přišel*“.¹³⁰ Dluh za několik let činil **v roce 1902** přibližně 97 korun. Školní rada se nejprve snažila vymoci tuto částku po dobrém, nakonec došlo až k návrhu exekuce. Teprve **v roce 1905** se pohledávka začala velmi pozvolna snižovat, k jejímu úplnému vyrovnání došlo o rok později, patrně až na základě stížnosti podané k okresní školní radě.

Podobné potíže nastaly s vymáháním dluhu, který zůstal Třemošnici za rok 1897, kdy zřejmě v euforickém očekávání vlastní školní budovy přestala plnit své stávající povinnosti. Ještě **v roce 1901** nebylo přibližně 66 korun uhrazeno. Projednávání vedené přes okresní školní radu získalo poněkud svérázný ráz. Starosta Třemošnice jako důvod prodlevy totiž udával, že nezískal do obecní pokladny potřebný obnos, protože mu nezaplatila (zkrachovalá) nájemkyně místní slévárny. V podtextu radě naznačoval, že si o příslušnou částku měla sama požádat v uvaleném konkurzu. Ačkoliv se nejspíš jednalo se o zcela reálnou skutečnost, lze ji v daném kontextu považovat za poněkud nestoudný argument. Zvláště když byl spojen s nepodloženým tvrzením o finančním přebytku, jež rozpočet za uvedený rok 1897 zpětně vykazoval, tudíž z něho mohl být dluh uhrazen. Uváděná zisková suma skutečně existovala, bohužel pouze v účetní podobě. Právě vzhledem k prodlevám Třemošnice a Podhrádí, jejichž fiktivní přínos školní pokladně zůstal pouze na papíře. Okresní rada si na takové dohadování očividně vytvořila svůj názor a následně vyvinula patřičný tlak, protože již během

¹³⁰ Viz s.35-36 této práce.

následujícího **roku 1902** došlo ze strany Třemošnice k zaplacení. Můžeme je chápat jako definitivní tečku za sedmdesáti osmi roky její koexistence se závrateckou školou.

Možná bychom podvědomě očekávali, že se začátek a průběh první ze dvou velkých válečných katastrof 20. století nějak odrazí ve školním provozu, respektive v dokumentech, jež se k němu vztahují. Marně. Pokud bychom neměli informace o tom, že v roce 1914 vypukla světová válka, pravděpodobně by nás po přečtení školních protokolů ani nenapadlo, že k něčemu takovému vůbec došlo. Jedinou indicií by snad mohlo být významné snížení četnosti schůzí místní rady, jež se nadále měla setkávat pouze jedenkrát ročně v souvislosti s tvorbou rozpočtu. Každodenní starosti místní školy si však i nadále udržely svou běžnou podobu. Poněkud z ní vybočil případ v té době již bývalého předsedy místní školní rady (a zároveň starosty Závratce) Václava Šrámka. **V roce 1915** bylo zpětně zjištěno, že si měl pro sebe ponechat přebytek ze školního rozpočtu za rok 1912 v poměrně značné výši 206 korun. Je s podivem, že by taková suma unikla pozornosti místní rady. Nicméně účetnictví zmíněného roku zřejmě vykazovalo určité nejasnosti, které nejspíš zanikly v rušných událostech spojených s osobou ředitele Pacholíka. To bylo nakonec důvodem, proč školní rada o tři roky později upustila od dříve proklamovaného soudního řešení.

Za zmínku ještě stojí schválený návrh ředitele školy z roku 1916, aby se začátek vyučování posunul na osmou hodinu ranní (tzn. o půl hodiny dříve), jak již bylo pravidlem v sousedních obcích. Zároveň ředitel místní radě oznámil, že v rozvrhu přibyla jedna hodina ženských ručních prací. V roce 1917 rada jednohlasně schválila všechny žádosti o úlevy ve školní docházce na léto. Lze předpokládat, že se staly zvláště akutními pro rodiny, jejichž pracovní potenciál oslabil odchod některých členů na frontu.

Projednávání takových zdánlivých banalit nám může připadat poněkud absurdní při vědomí, že mnozí z otců a synů venkovské komunity nasazovali život ve válce. Patřili mezi ně i členové místní školní rady, k jejíž obměně došlo ihned v roce 1914. Některá jména zmizela, postupně se poněkud redukoval i jejich počet. Není divu. Ačkoliv do českého vnitrozemí válečná vřava zasahovala pouze nepřímo, jednou ze zásadních změn se staly právě odvody celých ročníků mladších i starších bojeschopných mužů. V korespondenci, která se posléze stala jejich jediným pojátkem s blízkými, najdeme mnoho podobných emotivních sdělení: *„Jeničku! Na těch našich odvodech to špatně*

*dopadlo. Jsme odvedeni všichni. S pozdravem (bratr) Josef.*¹³¹ Brzy se měly objevovat i další vypovídající o tragice doby : „*Drahý bratře! (...) Jsem raněn 10.6. do obou rukou, do levé těžko a do pravé do lokte, že teprve po 17 dnech jsem sám jedl a sám prvý lístek psal. Nemohu ji natáhnout a rána bolí...*“¹³² Jedna z těch nejobávanějších zpráv se však přímo dotkla i závratecké školy, respektive tehdejšího ředitele Beneše, který přišel o syna: „*22.3.1916 - ... Jeník Benešů měl v neděli pohřeb. Zemřel v Kaniži byv prostřelen od Maďara...*“¹³³

¹³¹ LEBDUŠKA, V. Antonín, Jan a Josef. Válečná korespondence 1914-1918. s.13. Soukromý archiv autora

¹³² LEBDUŠKA, V. Antonín, Jan a Josef. Válečná korespondence 1914-1918. s.35. Soukromý archiv autora

¹³³ LEBDUŠKA, V. Antonín, Jan a Josef. Válečná korespondence 1914-1918. s.12. Soukromý archiv autora

ZÁVĚR

Je zvláštním úkazem, byť v našich národních dějinách nikoliv ojedinělým, že v době vzniku Hasnerova zákona nebyli čeští učitelé schopni nahlédnout, jak značný význam pro ně představuje. Na základě veřejně deklarovaných nacionalistických postojů svých politických představitelů, které do značné míry ovlivnily i stanovisko veřejnosti, byla první fáze jeho praktické realizace spojena s nepochopením a obstrukcemi ze strany učitelstva i obcí. Sám autor kroniky, z jehož zápisků jsme vycházeli, **jakékoliv zmínce o něm a jeho významu nevěnoval ani řádku** (pokud pomineme informaci o pravidelném platu, který skrze něj začal dostávat).

Jedním z mnoha dějinných paradoxů se stala i obava z **germanizace**, jež byla tomuto i jiným zákonům z šedesátých let 19. století podsouvána národními obrozenci. Ačkoliv tuto skutečnost v kontextu doby můžeme chápat, měla nesporně velmi neblahý vliv na vývoj celého obecného školství.

Vlivem výše zmíněných odmítavých stanovisek docházelo k realizaci vzdělávacího plánu v českých zemích jen pozvolna. S výjimkou oblasti, kde převládali čeští Němci, kteří na poskytnutou možnost pružně zareagovali zakládáním svých škol i na územích s převahou českého obyvatelstva. Náskok, jež tím získali, se Čechům nepodařilo dohnat do konce první republiky.¹³⁴ Jejich pozdější stížnosti svědčí o tom, že jim fakt vyššího množství německých škol vzhledem k českým (v porovnání s počtem obyvatel) nejspíše potvrdil nacionalistické teorie, aniž by byli schopni nahlédnout svůj podíl zodpovědnosti za tento stav. V širších souvislostech tak i v této veskrze humanitní oblasti nacházíme jeden z mnoha zdrojů napětí a konfliktů v česko-německých vztazích,

Ve vývoji školství v námi sledované lokalitě však paradoxně pozorujeme trendy zcela opačné, nasvědčující tomu, že i v českém vnitrozemí bylo v určitých případech téma samostatné školy akceptováno se vší vážností. Až takovou, že se mělo stát ústředním zdrojem vášnivých sporů mezi sousedy. Opakovaně neúspěšná snaha postavit si vlastní školní budovu pak mohla přetrvat více než dvacet let, než konečně mohla dojít naplnění. Je zřejmé, že (alespoň) **v některých venkovských lokalitách začala být vzdělání dětí přisuzována daleko větší důležitost, než dříve**. Základní školství od

¹³⁴ Blíže o problémech kolem Hasnerova zákona např.: VÁŇOVÁ, R., RÝDL, K., VALENTA, J. *Výchova a vzdělání v českých dějinách*. IV.díl - 1.svazek. Praha: UK, 1992, s. 14-16.

svých nesmělých počátků evidentně učinilo výrazný posun.¹³⁵ Bez ohledu na to, že v našem konkrétním případě opět hrály určitou nezanedbatelnou roli všudypřítomné finance, či spíše obava z jejich ztráty, k níž by došlo odlivem stávajících žáků do jiné školy.

Trend „lidového“ školství propojeného s praktickými potřebami malé komunity hrál na škole v Závratci podstatně výraznější roli než jakékoliv politické programy. Nám dostupné prameny v ničem nenasvědčují obavám zúčastněných aktérů, že by se vzdělání mohlo stát nástrojem nějaké formy společenského útisku. Spíše naopak.

Jediný naznačený kolizní bod plně korespondoval s návazností na každodenní život venkova. Připomeňme si, že již na svém prvním (dokumentovaném) zasedání žádala místní školní rada po svém okresním nadřízeném orgánu úlevu v pravidelné školní docházce svých žáků. „...*poněvadž toto nynější ustanovení (pozn. ohledně školní docházky) v mnohém ohledu venkovské domácnosti překáží, který ani nelze zde zevrubně vylicíti.*“¹³⁶ Ztráta dětské pracovní síly představovala i jinde natolik zásadní problém, že později vyústil v radikální úpravu celého zákona.

Z obsahu dochovaných zápisů můžeme usuzovat, že angažovanost místních občanů ve školních otázkách vykazovala v období 1874 - 1898 v porovnání s pozdějšími lety zdaleka největší intenzitu. Odloučení sousední Třemošnice patrně poněkud ochladilo prvotní nadšení a zápal, s nímž zahájila místní školní rada svoji existenci. Možná se jednalo o přirozený vývoj instituce, jež za sebou měla více než dvacet let trvání. Velmi pravděpodobně se zde však odrazilo i odpadnutí příjmů, jež s sebou příslušnost Třemošnice do té doby nesla. Vlastní škola v obci už potom byla nejen známkou její prestiže, ale také finančně náročným břemenem, jež celkem pochopitelně pro mnohé ztratilo svoji původní přitažlivost. Úměrně tomuto faktu se mohlo členství ve školní radě postupně měnit v nepříliš příjemnou povinnost. Ačkoliv jsou znaky tohoto procesu nejvíce patrné až po vyškolení Třemošnice, projevoval se v určitých náznacích již dříve. I přesto však lze s čistým svědomím hodnotit činnost místní školní rady v jejich počátcích jako intenzivní a obětavou. Přestože jediným honorářem jejich členů bylo

¹³⁵ Určitě se nejednalo o zcela výjimečnou situaci. Vývoj školství je vždy výsledkem více vlivů, jimiž společnost vyjadřuje svůj vztah ke vzdělání. Ať již přicházejí „shora“ (zákonné normy, postoje politiků, ekonomická situace) či jsou propojené s individuálními rozdíly jednotlivých lokalit. Sem lze zařadit národnostní otázky nebo konkrétní lokálně-komunitní aspekty, jako např. „osvícenost“ obecních zastupitelů nebo míru společenské prestiže, kterou pro obec vlastní škola znamenala atd.. Proto musely zemské úřady některé obce ke stavbě škol nutit, zatímco jiné o ně marně žádaly. Srovnej: VÁŇOVÁ, R., RÝDL, K., VALENTA, J. *Výchova a vzdělání v českých dějinách*. IV.díl - 1.svazek. Praha: UK, 1992, s. 31.

pouze vědomí, že přispívají k vzdělání svých dětí. Což je zvláště oceněníhodné při vědomí, že vzdělanost sama o sobě pro mnohé jedince v daném sociálním kontextu nejspíš nebyla primárně upřednostňovanou hodnotou. Kromě toho jim jejich dobrovolná činnost sice mohla přinášet určitou společenskou váženost, ale také hodně „práce navíc“ stejně jako občasnou nevráživost ze strany některých blízkých sousedů.

Vztahy mezi místními občany, které rada zastupovala, a venkovským učitelem nebyly nejspíš vždy zcela jednoduché. Zvláště razantní přístup rady se projevoval především v situacích spojených s finančními výdaji, které dokázaly velmi rychle zkomplikovat vztahy i mezi sousedy, jejichž místní prestiž podložená staletou rodovou tradicí a majetkovým postavením byla neporovnatelná s učitelovou. Spory a vzájemné žaloby, jež vypukly při rozšiřování školy, jsou dostatečně výmluvným příkladem. Český venkov nejspíše nebyl zdaleka tak idylicky soudržným místem, jaké vykresluje obrozenecká literatura. Případy, které na svých zasedáních projednávali závratečtí obecní zastupitelé, často vypovídají o lokálním „kastovním systému“, určité sociální bezohlednosti a jasném preferování vlastních majetkových zájmů. Tato dimenze sociálních vztahů nutně není v protikladu s principem solidarity, jež můžeme mnohokrát pozorovat například v přístupu k chudým žákům, kterým se odpouštělo školné. Spíše jej doplňuje a vymezuje jeho hranice. Proto mohl být místní učitel stejně tak dobře společensky ctěn a vážen, jako tvrdě odmítnut, pokud se jeho požadavky ukázaly pro obec nepřijatelné. Aniž by takové odmítnutí obsahovalo nějak výraznou osobní rovinu. Lze jej chápat spíše jako zaběhlý způsob komunikace, který byl tehdejšímu venkovu zcela vlastní. Je velmi pravděpodobné, že se do podobných situací mohli učitelé obecných škol dostávat poměrně často.

Jednotliví členové venkovské komunity se snadno postavili proti sobě, ale stejně tak snadno se dokázali sjednotit. Takovému spojení nepochybně napomáhaly i některé významné školní události, které se tak zařadily mezi mnohé církevní i světské rituály českého venkova, s nimiž se dokonce v určitých případech propojily v jeden celek. Školní provoz, zvláště pak v druhé půli devatenáctého století, díky tomu obsahoval zcela specifické sociální a náboženské prvky, jež se ve století následujícím měly postupně vytrácet v souvislosti s velkými společenskými změnami i postupující sekularizací.

Obec se však velice rychle dala dohromady i v okamžiku, kdy někoho začala vnímat jako svého nepřítele. Mohl se jím stát i její pedagog, pokud neprojevil dostatek

¹³⁶ Srovnej: *Protokoly místní školní rady Závratec. Závratec: 1874 – 1924*, s. 3

sociálního citu pro komunikaci se svými momentálními sousedy i pro očekávání, jež k jeho osobě vztahovali. Jestliže vyšší školské orgány nedokázaly včas reagovat na podněty své podřízené instituce (a to se dělo i v jiných případech pravděpodobně velmi často) a situaci vyřešit razantním zákrokem, dosáhl odpor venkovanů snadno takřka hrozivých rozměrů, jak jsme mohli sledovat na konkrétním případě ředitele závratecké školy. Všechny sofistikované argumenty, marné stížnosti, žádosti a konečně i výhrůžky, jež se v dané kauze objevily, však svědčily především o bezmoci, do níž se dostala nejen školní rada, ale vlastně i rodiče všech žáků. Protože právě jejich děti měl učit jedinec, který se svým jednáním postupně úplně vyčlenil z místní komunity. Z tohoto pohledu je tehdejší snažení občanů zcela pochopitelné a svým způsobem vypovídající o potřebě uchovat si základní pravidla svého společenství. Byť ve stavu nouze za použití prostředků, o jejichž legitimitě by se samozřejmě dalo polemizovat.

Nějaký viditelný dopad tak zásadních společenských změn, mezi něž nepochybně patří rozpad Rakouska-Uherska a ustanovení samostatné republiky, bychom marně hledali nejen na škole v Závratci, ale vlastně i v celé vesnici. Koneckonců jsme takový fenomén mohli pozorovat již v období světové války. První z katastrof, které otřásly všemi do té doby platnými civilizačními hodnotami. Do života malé venkovské komunity jakoby však pronikala jenom pozvolna. Nejvíce až ve chvílích, kdy se začali vracet její ranění příslušníci nebo objevovat první zprávy o mrtvých synech. Slovy Josefa Petráně: „*individuální čas lidského života plyne vlastním rytmem, nebývá – až na dramatické výjimky - sladěn s periodami historického času.*“¹³⁷.

O takovém míjení se dvou „časů“ vypovídá i zápis v obecní kronice: „28. říjen 1918. *Odpoledne přijížděl od Čáslavě ověněný vlak s nápisem: VEZEME VÁM MÍR! Občané si ta slova opakovali a radovali se z konce války, protože svítla naděje na návrat otců, synů a bratrů, vojáků. Bývalý správce vápenky, zesnulý p. Weigl, odešel na průvod do Ronova, byl však jediný z místních občanů. Život ve vsi plynul dál svým tempem ...*“¹³⁸

Lpění vesnice na „normálním“ životě se všemi jeho atributy však můžeme také chápat jako prostý výraz potřeby uchránit domovskou podobu svého prostoru – a v přeneseném slova smyslu i světa. Zvláště ve chvílích, kdy se otřásá v samotných zikladech. Škola, jejíž počáteční příběh jsme sledovali, si i v takových dějinných obdobích zachovala svůj běžný, „normální“ rytmus. Dokazuje to, že se – stejně jako

¹³⁷ Srovnej: PETRÁŇ, J. Dvacáté století v Ouběnicích. Praha: NLN, 2009, s.6.

¹³⁸ Srovnej: *Pamětní kniha obce Závratec. Závratec: 1930 - 1936, soukromý archiv, s. 10.*

mnohé další na českém venkově – stala nedílnou součástí „*žité každodennosti*“ Závratce, kterou měla ještě po mnoho desetiletí ovlivňovat. Bez ohledu na to, jakým směrem se právě ubíraly velké „*Dějiny*“...

LITERATURA:

Almanach Ronova nad Doubravou u příležitosti znovujmenování městem. Ronov n.D.: Triality, 1998. ISBN 80-901876-2-5

DIVINOVÁ, M. *Postavení učitelů ve společnosti.* Brno: MU, 2006. Diplomová práce.

KOL.AUTORŮ. *Dějiny zemí koruny české II.* Praha: Paseka, 1992. ISBN 80-851921-30-6

MORKES, F. *Největší reforma školství v dějinách.* Učitelské noviny, 2004.

PEKAŘ, J. *Kniha o Kosti : kus české historie.* Praha: Elka Press, 1998. ISBN 80-902353-3-6

PETRÁŇ, J. *Dvacáté století v Ouběnicích.* Praha: NLN, 2009. ISBN 978-80-7106-605-7

PROFOUS, A. *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny.* Díly 1 - 4. Praha: Česká akademie věd, 1947 - 1957.

PROCHÁZKA, L. *Přehled měny v Čechách. Zjišťování cen a mezd v minulosti.* In *Sborník k základům genealogie.* Praha: Klub pro českou heraldiku a genealogii, 1988.

SEDLÁČEK, A. *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl 12, Čáslavsko.* Praha: Argo, 1997. ISBN 80-7203-155-4

SEDLÁČEK, A. *Snůška starých jmen.* Praha: 1920.

SEJBAL, J. *Základy peněžního vývoje.* Brno: Masarykova univerzita, 1997. ISBN 80-210-1734-1.

ŠAFRÁNEK, J. *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů. Svazek I. A II.* Praha: Matice česká, 1913.

ŠIMÁK, J.V. *České dějiny. Díl 1/5. Středověká kolonizace v zemích českých.* Praha: Jan Laichter, 1938.

ŠIMÁK, J.V. *Zpovědní seznamy arcidiecéze pražské z r. 1678 – 1725.* Praha: 1935.

ŠTVERÁK, V., ČADSKÁ, M. *Stručný průvodce dějinami pedagogiky.* Praha: Karolinum, 1999. ISBN 80-7184-797-6

URBAN, J. *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu.* Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, 2003. ISBN 80-7106-579-X

VALIŠOVÁ, A., KASÍKOVÁ, H. A KOL. *Pedagogika pro učitele.* Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1734-0

VÁŇOVÁ, R. *Vývoj počátečního školství v českých zemích.* Praha: SPN, 1986.

VÁŇOVÁ, R., RÝDL, K., VALENTA, J. *Výchova a vzdělání v českých dějinách. IV.díl - 1.svazek.* Praha: UK, 1992. ISBN 80-7066-607-2

WINTER, Z. *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století : Kulturně - historický obraz.* Praha : Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1901.

ZAHRADNÍKOVÁ, M., ŠTREJNOVÁ, E. *Soupis poddaných podle víry z roku 1651.* Praha: SUA, 1999. ISBN 80-85475-54-5

ŽIŽKA, V. *Sociální postavení učitelů 1918-1945. Řízení ve školství 1-2/ 1999.*

Archiválie:

Pamětní kniha. Obecná škola v Závratci. Závratec: 1820 – 1890, SoA Chrudim.

Pamětní kniha obce Závratec. Závratec: 1930 - 1936, soukromý archiv.

Protokoly místní školní rady Závratec. Závratec: 1874 – 1924, soukromý archiv autora.

LEBDUŠKA, V. *Antonín, Jan a Josef. Válečná korespondence 1914-1918. Závratec :* 1995, soukromý archiv autora.

Webové odkazy:

MORKES, F. *Politické zřízení školské z roku 1805. Umístěno na: www.rvp.cz, ISSN: 1802-4785.*